

Пригоди Олівера Твіста
Чарлз Діккенс

Поринь у світ пригод

Історія поневірянь сироти Олівера Твіста – від робітного дому до банди лондонських кишенькових крадіїв, звідки він буде врятований завдяки власній зятятості й чесності. Добрий джентльмен містер Браунлоу опікується милим та славним хлопцем. Але вирватися зі злочинних нетрів не так просто. Чи вдасться чистому душею Оліверу Твісту протистояти злій долі, аби, не втративши життєлюбства, впевнитись у тому, що вона може бути і справедливою?

Чарлз Діккенс

Пригоди Олівера Твіста

Розділ I

Де і серед яких обставин народився Олівер Твіст

Серед різних громадських будівель одного міста (назвати його з багатьох причин тут не варто, а вигадувати для нього якоїсь іншої назви я не бажаю) – є один старовинний будинок з тих, що часто подибуються по всіх великих і малих містах, а саме: «Притулок для бідних»; у цьому «Притулку» одного дня й числа (яких мені теж нема нащо тут наводити – бо ж це не має, принаймні поки що, жодного значення для читача) народився той смертний, що його ймення стоїть у титулі цієї книги.

Ще довго по тому, як парафіальний лікар впровадив його на цей світ жалю й скорботи, питання про те, чи він виживе і чи взагалі дістане будь-яке ім'я, залишалося під великим сумнівом; а в такому разі ці спогади, цілком природньо ніколи б не побачили світу божого, а якби навіть і побачили його, то обмежилися б однією-двома сторінками і тому мали б неоціненну вартість бути найстислішим та найвірогіднішим біографічним нарисом літератур усіх часів і всіх країн, що будь-коли існували на світі.

Я, далебі, не збираюся доводити, що сам факт народження в притулку для бідних є наймилішою з усіх можливостей, що можуть перестріти людину на її життєвому шляху; я тільки маю на увазі, що в цьому випадкові для Олівера Твіста це було найкраще з усього того, що взагалі могло з ним статися.

Лікареві довелося вжити чималих зусиль, щоб примусити немовлятко до обов'язку дихати самостійно, обов'язку, щоправда, досить марудного, але що став, проте, внаслідок звички, конче потрібний для нашого вигідного існування; якийсь час Олівер пролежав на невеличкому твердому матраці, конвульсивно ловлячи ротом повітря, у досить непевній рівновазі між цим і тим світом: шалька рішуче перетягала до останнього. Якби протягом цього короткого періоду Олівера оточували запопадливі бабусі, стурбовані тітки, досвідчені мамки та великодушні лікарі, тут би йому безперечно був капут. Але біля нього не було нікого, окрім старої убогої богаділки (та й та була напідпитку, бо не в заміру хильнула пива) і парафіального лікаря, що

виконував такі обов'язки за гуртовою угодою з парафією; отже, Олівер і природа боролися сам на сам; поборсавшись іще кілька хвиль, народженець нарешті зітхнув, чхнув і повідомив мешканцям притулку, що новий тягар упав на плечі парафії, таким голосним криком, на який могло бути здатне лише немовлятко чоловічої статі, що більше як три з чвертю хвилини не мало такого корисного приладу, як голос.

Тільки-но подав Олівер цей перший доказ справної діяльності своїх легенів, як латана ковдра, недбало перекинута через ліжко, заворушилась; бліде обличчя молодої жінки ледве-ледве підвелось з подушки, і знеможений голос насилу вимовив: «Дайте мені глянути на дитину й умерти».

Лікар сидів, обернувшись лицем до каміна, і то тер, то наставляв до вогню руки. Коли молода жінка заговорила, він підвівся і, ставши у головах її ліжка, промовив значно тепліше, ніж того, здавалося, можна було від нього сподіватися:

– Таке, вам іще рано говорити за смерть.

– Звісно, рано, – додала й доглядачка, похапцем засовуючи собі в кишеню зелену скляну пляшку, яку вона допіру з видимою насолодою в кутку до рота притуляла. – Хай вона, сердега, проживе стільки, як я, і приведе тринадцятеро дітлахів і всі вони їй помруть – тільки-но двійко лишиться та й ті сидітимуть, як і мої, з матір'ю в богадільні, тоді вона іншої заспіває... Самі подумайте, що значить бути матір'ю і пестити отаку любу свою власну крихітку!

Але очевидячки ця відрадна перспектива матерніх радощів не справила належного враження; хвора похитала головою і простягла руку до дитини.

Лікар поклав немовлятко в її обійми; вона палко притиснула свої побілілі губи до чола сина, провела руками по обличчю, кинула дикий погляд навколо, здригнулася, впала горілиць на подушку – і вмерла. Лікар з доглядачкою кинулись розтирати їй груди, руки і скроні, але кров її вже навіки спинилася. Їй говорили про надію й відряду, але це все було тепер для неї надто недосяжне.

– Кінець, місіс Тінгоммі! – промовив нарешті лікар.

– Ох-ох-ох! Кінець бідолашній, – сказала богаділька, приймаючи з подушки корок від пляшки, що був вискочив ненароком, коли вона нахилилася до немовлятка. – Така вже її доля безталанна!

– Тільки ж не посилайте по мене, бабо, як дитина почне галасувати, – сказав лікар, замислено натягаючи рукавиці. – З нею ще буде, очевидячки, чимало мороки. Як почне репетувати, дайте їй кашки. – Лікар надягнув капелюха, але по дорозі до дверей затримався над ліжком покійниці. – А була вродлива. Звідки вона?

– Її принесено сюди вчора ввечері з наказу старшого, – відповіла стара. – Лежала на вулиці – там її й підібрали; мабуть, пройшла таки чимало піхотою, бо капці геть чисто розлізлися; ну, а звідки вона чимчикувала й куди її Бог ніс – хто його зна.

Лікар схилювся над померлою і взяв її за ліву руку.

– Ага, стара пісня, – промовив він, похитавши головою, – нема обручки, як я бачу. Ну, на добраніч вам.

Шановний медик подався обідати, а доглядачка, хильнувши ще раз з зеленої пляшки, примостилась на низькому ослоні край каміна й почала пеленати дитину.

Який незрівнянний приклад сили одягу являв собою юний Олівер Твіст! Ще за хвилю, загорнений тільки-но в шматок байки, – він міг здаватися однаковісінько сином дуки, як і сином жебрака, і сторонній, бодай найдосвідченіший на рангах глядач заледве здолав би встановити його соціальний стан. Але скоро на нього на пнули стару перкалеву, пожовклу від довгої служби, сорочину, він одержав свою відзнаку й етикетку і одразу опинився на належному для себе місці, місці безрідного парафіального вихованця, сироти з притулку для бідних, затурканого, напівголодного попихача, що крізь стусани й побої мав пробивати собі шлях через світ божий – всім чужий, усім осоружний. Олівер дзвінко кричав. Якби йому знаття, що він сирота, залишений на добру ласку парафіальних титарів і сторожів, він, може, кричав би ще голосніше.

Розділ II

Як зростав, виховувався та харчувався Олівер Твіст

Протягом восьми-десяти дальших місяців Олівер був жертвою систематичного зрадництва та облуди. Його виходили смочком. Притулкове начальство докладно повідомило парафіальну адміністрацію про безпорадний стан захарчованого сироти-немовлятка. Парафіальна адміністрація запитала притулкову адміністрацію, чи не знайдеться у притулку якоїсь особи жіночої статі, що могла б доставляти Оліверові Твісту належне харчування й догляд. Притулкова адміністрація похитиво подала до відома начальства, що такої особи в богадільні немає. Тоді парафіальна адміністрація великодушно і, як завжди, по-християнському постановила направити Олівера до «ферми», тобто до сільської філії притулку для бідних молодшого віку, що містилася недалеко від міста; кільканадцять таких самих юних порушників законів про жебраків, як і Олівер, не обтяжені надмірним харчем та одягом, викохувалися тут, тобто цілісінькими днями барложилися на брудній підлозі під матернім доглядом однієї старшої жінки, що приймала від парафії на своє лоно цих молодих злочинців за сім з половиною пенсів з рота на тиждень.

Сім з половиною пенсів на тиждень для дитини – чи не забагато? На сім з половиною пенсів можна украй пошкодити дитячий шлунок. Стара вихователька була жінка мудра й досвідчена; вона добре знала, що корисне для діточок, але ж також розуміла, що корисне для неї самої. Тому більшу частину тижневої платні вона обертала на власну користь, а молоде парафіальне покоління призвичаювала до економії, ще суворішої за ту, що була встановлена від парафії. Отже, знаходячи в найглибших глибинах іще більшу глибину, вона виявила себе великим філософом-експериментатором.

Усі чули про іншого експериментатора, що розвинув глибоку теорію про коняку, здатну жити без харчу, і всі знають, що, годуючи цю коняку одною соломиною на день, він довів свій винахід так блискуче, що безперечно був би зробив її найціннішою та найжвавішою твариною в світі, якби вона йому не здохла тільки всього за одну добу перед тим, як мала одержати на обід свою першу порцію повітря. На жаль, для експериментальної філософії старої пані, під ніжним доглядом якої зростав Олівер Твіст, її система давала, звичайно, точнісінько такі самі наслідки, бо саме на той час, коли дитина нарешті призвичаювалася харчуватися наймізернішою пайкою найпісніших харчів, вона чомусь у вісьмох з половиною на десять випадків

ні з цього ні з того занеджувала з охлялості, чи то застуди, або падала ненароком у вогонь, або учаджувала на смерть, чи ще якось там калічіла; у всіх цих випадках сердечні маленькі створіння переходили звичайно в інший світ, де з'єднувалися зі своїми батьками, що їх у цьому світі вони ніколи не знали.

Іншим разом з приводу якоїсь пригоди з парафіальним вихованцем, коли, наприклад, немовлятко душилося під перевернутою на нього колискою або коли його ошпарювали під час прання окропом (хоча останнє траплялося досить рідко, бо щось, що б хоч до певної міри скидалося на прання, бачили тут вряди-годи), так ось часом з приводу якоїсь із цих подій громадянство виявляло більше зацікавлення, ніж звичайно; тоді суд присяжних починав сікатися зі своїми марудними запитами, або парафіяни з обуренням підписували вислів догани. Але всі ці неприємності негайно усовувалися завдяки лікарській експертизі або засвідченню парафіального сторожа; лікар, звичайно, розтинав тіло й не знаходив нічого всередині... (як і належало гадати), а сторож завжди присягав за те, чого бажала парафія, що звичайно свідчило про його велику саможертвоність. До того ж Парафіальна Рада час від часу навідувалася, завжди надсилаючи попереду за день до цього свого сторожа з відповідним повідомленням.

Під час візитів Ради діти завжди виглядали охайними й чистенькими, а чого ж іще бажати?

Не можна було сподіватися, щоб така система виховання могла принести надто родючі жнива. На дев'ятий рік Олівер Твіст був блідим хлопчиком, трохи замалим на зріст і безперечно захарчованим. Але природа чи спадковість заложили здоровий дух Оліверові в груди, завдяки суворій дієті йому було місця доволі, щоб там тужавити й розростатись, і, може, завдяки йому Олівер взагалі дожив до свого дев'ятого дня народження. Та втім, хоч що кажи, а сьогодні були його дев'яті роковини, які він святкував у льосі для вугілля у виборному товаристві двох інших молодих джентльменів, замкнених, як і він, після відволочної порції березової каші за те, що вони нахабно насмілилися заговорити про свій голод. Скоро закінчивши цю езекуцію, місіс Менн, привітна господиня й вихователька, сіла спочити край вікна, але враз зацікавилася від несподіванки: за брамою вона вгледіла постать містера Вембля, парафіального сторожа. Він був у поганому гуморі й сіпав за хвіртку що було сили.

– Господи вишній, невже це ви, сер? – скрикнула з добре вдаваною радістю місіс Менн, висовуючи голову з вікна. – Сусанно, забори Олівера й тих двох вибрудків нагору та обмий їх! Ах матінко моя! Містере Вембль, яка я рада, що ви завітали до мене!..

Але містер Вембль був чоловік опасистий і до того холерик, і тому, замість відповісти на це щирсерде привітання ласкавим словом, він почав іще дужче торсати хвіртку, а потім пхнув її ногою так енергійно, як здатна пхати лише нога парафіального сторожа.

– Господи, тільки подумати, тільки подумати! – цокотіла місіс Менн, вибігаючи надвір, бо тим часом покараних хлопців було переведено вже з льоху на гору. – І як це я могла забути, що ворота замкнено зсередини, а все для цих любих діточок! Заходьте, містере Вембль, прошу, прошу, заходьте ж бо!

Після цього гостинного запрошення було зроблено такого глибокого реверанса, що навіть титареве серце було б розтануло, але сторожа парафіального він не зворушив.

– Невже ви вважаєте, місіс Менн, за пристойне, за гідне примушувати парафіальних урядовців, що приходять сюди до вас в парафіальних справах,

з приводу парафіальних вихованців, – стовбичити отак під вашими ворітьми? – прошипів він, стискаючи патерицю. – Чи розумієте ви, місіс Менн, що ви є особа, наставлена від парафії, що ви є, так би мовити, парафіяльний уповноважений?!

– Але ж звичайно, містере Бембль, я затрималася на хвилю, тільки щоб повідомити наших любих діточок, які вас так кохають, так кохають, про те, що ви йдете до нас, – відповіла свята та божа місіс Менн.

Містер Бембль був високої думки про свій ораторський хист і про свою авторитетність. Він допіру довів перше, оборонив друге й тепер відійшов.

– Добре, добре вже, місіс Менн, – мовив він цього разу трохи спокійніше, – можливо, що воно й так, як ви кажете, можливо. Але ведіть мене до хати, бо я прийшов у серйозній справі і маю довести до вашого відома дещо важливе.

Місіс Менн повела сторожа до невеличкої, вимощеної цеглою вітальні, поставила перед ним стільця й запобігливо поклала перед ним на стіл його ціпка і трикутного капелюха. Містер Бембль стер піт, що виступив йому рясно від довгої ходи на чоло, плянув задоволено на свого трикутного капелюха і всміхнувся. Так, він усміхнувся. Парафіальні сторожі все ж тільки люди – і містер Бембль усміхнувся.

– Прошу ласкаво, не беріть за зле того, що я вам скажу, сер, – промовила місіс Менн медовим голосом. – Ви так довго йшли, так натомилися, якби не це, я б і слова не мовила. Але... але... може, ви все-таки вип'єте чогось, бодай одну-єдину краплину, містере Бембль?

– Ані краплі, ані крапельиночки, – відмовився той, відмахуючись правицею, з почуттям власної гідності, але досить лагідно.

– А може, все ж таки, – намагалася місіс Менн, спостерігши непевний тон відмови й досить нерішучий жест. – Тільки трішечки з холодною водичкою та кавалочком цукру.

Містер Бембль кахикнув.

– Але ж тільки одну-однісіньку краплю, – улещувала місіс Менн.

– Ну, а чого ж саме? – запитав сторож.

– А що воно могло б бути, містере Бембль? Звісно, треба ж завжди мати в хаті трохи спирту про всяк випадок, як хтось, боронь Боже, з моїх діточок, бува, занедужає, – одказала місіс Менн, одчиняючи дверцята кутньої шафи і становлячи на стіл пляшку та склянку. – Це джин. Я вас не дурю, містере Бембль, це справжній джин.

– Так ось чим ви напуваєте дітей, місіс Менн? – спитав Бембль, уважно стежачи за тим, як вона змішує воду, цукор і джин.

– А звісно, захисти їх голуб'яток, царице небесна, хоч дорого, а доводиться, – відповіла доглядачка. – Хіба ж можу я дивитися спокійно, як вони мучаться на моїх очах, сер?

– Еге, еге, – підтакнув їй містер Бембль, – звичайно, не можете. Ви добра, щира жінка, місіс Менн. – Тут вона поставила перед нього склянку. – За першої ж нагоди я не забуду подати це до відома парафіальної ради, місіс Менн. – Він присунув склянку до себе. – Ви мов рідна мати, місіс Менн. – Він поколотив ложкою в склянці. – П'ю, п'ю щиро за ваше здоров'я, місіс Менн. – І він спорожнив нахильцем півсклянки. –

Ну, а тепер до справ, – промовив він, виймаючи з кишені шкіряну записну книжку. – Хлопчині, охрещеному Олівером і нареченому Твістом, стукнув сьогодні дев'ятий рік.

– Захисти його, царице небесна, – вставила місіс Менн, натираючи краєчком фартуха до сліз ліве око.

– Дарма обіцяно було винагороду в десять фунтів стерлінгів (збільшену потім до дванадцятьох), дарма вживала ревних і, так би мовити, надлюдських зусиль парафія, – провадив він, – хто був його батько або якого роду і стану була його мати – нам не поталанило довідатись.

Місіс Менн здивовано розвела руками, але за хвилю додала:

– Але звідки взялося тоді взагалі в нього прізвище?

– Його вигдавав я, – одказав сторож, гордо випростуючись.

– Ви, містере Бембль?!

– Я, місіс Менн. Ми даємо прізвища нашим підкидькам за абеткою. Передостанній був на С – я на звав його Свеблем. На цього припало Т – і я назвав його Твістом. Наступний зватиметься Унвіном, а за ним піде Вількінс. У мене вже виготовано назвиська не те що до кінця абетки, а й для цілого нового ряду від першої літери до останньої.

– Але ж ви маєте правдивий письменницький хист, сер! – сплеснула руками місіс Менн.

– Хто його зна, може, воно й так, моя пані, – одказав сторож, якому цей комплімент припав очевидячки дуже до вподоби. – Оскільки Олівер уже переріс для вашого захистку, Рада поклала повернути його назад до притулку для бідних. Я прийшов по нього сам особисто. Покажіть-но мені, який з нього неборака, – додав він, допивши свій джин.

– У цю ж мить, – одказала місіс Менн, виходячи з кімнати.

Тим часом Олівера, на лиці й руках якого цупким шаром заскоренів віковичний бруд, обшкрябали й обпатрали (наскільки це було можливо зробити за один раз), і дбайлива вихователька привела його до кімнати в більш-менш пристойному вигляді.

– Вклонися добродієві, Олівере, – промовила місіс Менн.

Олівер уклонився, але не знати, власне, кому – сторожеві, що сидів на стільці, чи капелюхові, що лежав на столі.

– Чи хочеш ти піти зі мною, Олівере? – урочисто спитав містер Бембль.

Олівер мало не скрикнув, що він радий піти світ за очі з ким завгодно, коли це ненароком погляд його впав на місіс Менн, що стояла за стільцем сторожа і грозила кулаком. Олівер зразу зрозумів застереження, бо цей кулак надто добре дався йому взнаки й викликав ще свіжі, яскраві спогади.

– А вони теж підуть зі мною? – запитав бідний хлопчак.

– Ні, вони не можуть, – одказав містер Бембль. – Але вони часом навідуватимуться до тебе.

Це не дуже потішило Олівера. Він був іще малий, дуже малий, але домислився одразу, що слід заплакати з приводу розлуки з доброю своєю

заступницею. Викликати сльози на очі було йому легко. Голод і згадка про нещодавню кривду дуже допомагають заплакати, і тому Олівер захлипав на одчай душі цілком природньо. На прощання він дістав від місіс Менн тисячу гарячих поцілунків і те, чого йому багато більше бракувало: шматок хліба з маслом, щоб він, бува, не здався у притулку занадто зголоднілим з першого разу. Зі шматком хліба в руці, у коричневому форменому кашкеті на голові вийшов Олівер з містером Бемблем з осоружного будинку, де жодне ласкаве слово, жодний теплий погляд жодного разу не освітили темряви його маленства. І про те, коли хвіртка стукнула за ним, палкий дитячий розпач охопив його: тут лишалися занедбані, занехаяні товариші його дитячих літ – хоч які нещасні були вони, проте це все ж були його єдині друзі... і почуття своєї самотності в цьому великому широкому світі вперше сповнило серце дитини.

Містер Бембль ступав широкими кроками; малий Олівер, міцно вчепившись пальцями в його оздоблений золотим брузументом закавраш, підтюпцем поспішав за ним, питаючи наприкінці кожної чверті милі: «Чи ще далеко?» Містер Бембль на це тільки суворо огризався, бо тимчасова лагода, що з'являється в деяких людей під впливом джина, вже тим часом вивітрилася з нього і він був тепер знову тільки офіційним парафіальним службовцем.

Не пробув Олівер і чверті години в стінах притулку і не встиг він упорати другого шматка хліба, коли містер Бембль повернувся і сказав йому, що нині відбувається засідання Ради і що Рада кличе його перед свої очі. Не уявляючи гаразд, що воно за штука – ця Рада, Олівер занепокоївся й не знав: плакати йому чи сміятись? Та, втім, ніколи було й міркувати: містер Бембль почастував його раз ціпком по голові (щоб вернути до пам'яті) і раз по спині (щоб підігнати) і повів його за собою; вони ввійшли до чисто вибіленої кімнати; посередині навкруг столу засідав з десятка гладких джентльменів, а на чолі їх у великому, трохи вищому за інші, кріслі сидів найтовстіший пан з дуже круглим червоним обличчям.

– Уклонися Раді, – сказав Бембль.

Олівер похапцем змахнув сльозу, що набігла йому на очі, але, не бачучи перед собою нічого, крім звичайного столу, на щастя збагнув уклонитися йому.

– Як тебе звати, хлопче? – промовив джентльмен, що сидів у високому кріслі.

Така сила чужих панів нагнала на Олівера страх: він затремтів, як той осиковий листок; а до того ще й сторож дав йому доброго потиличника, – і він заплакав. З цих двох причин він відповів на запитання дуже стиха й невиразно, чим викликав у одного з панів, джентльмена в білому жилеті, зауваження, що він дурень; це одразу піднесло Оліверів дух, і він почув себе як слід.

– Хлопче, – озвався до нього пан у високому кріслі, – слухай-но сюди. Я сподіваюся, тобі відомо, що ти сирота?

– Що це значить, сер? – спитав бідний Олівер.

– Цей хлопець дійсно дурень, я так одразу й сказав, – іще раз констатував пан у білому жилеті.

– Тс! – спинив його джентльмен, що був говорив перший. – Ти знаєш, що в тебе нема ні батька, ні матери і що тебе зростила парафія?

– Так, сер, – одказав Олівер, гірко хлипаючи.

– Чому ти плачеш? – спитав пан у білому жилеті. (Це було дійсно досить кумедно: чому б пак ні з того ні з цього плакати?)

– Сподіваюся, що ти щовечора перед сном проказуєш свої молитви, дитино? – суворо спитав його ще один пан, – і, як належить доброму християнинові, молишся за людей, що годують тебе і дбають за тебе?

– Так, сер, – пролепетав хлопець.

– Отже, тебе взято сюди, щоб вивести тебе в люди й навчити корисного ремесла, – промовив червонощокий пан у високому кріслі.

– Тому ти негайно від завтра з шостої години ранку почнеш драти клоччя, – додав безапеляційно пан у білому жилеті.

Віддаючи подяку за ласкаве зволення драти клоччя, Олівер, за наказом сторожа, низько вклонився; після цього його хутко вивели з залі до іншого великого покою, де він, наплакавшись досхочу, заснув у сльозах на новому твердому ложі. Який прекрасний зразок милосердя англійських законів: вони дозволяють голоті спати! Відний Олівер! Заснувши й поринувши в щасливу невідомість того, що діється навколо, він не думав і не гадав, що тим часом Рада виносить постанову, яка матиме значний вплив на всю його майбутню долю. Але Рада винесла її, і ось у чому вона полягала.

Члени Ради були всі дуже почтиві, мудрі й глибокі філософи, і, коли вони придивилися ближче до Притулку для бідних, вони спостерегли те, чого звичайні смертні ніколи не помітили б, а саме – що бідні любили його. Притулок був для них улюбленим вогнищем, місцем громадських сходів і розваг: тут була дармова вітальниця, тут давали снідання, обід, чай і вечерю задувно цілісінький рік, на громадські кошти, – одно слово рай із цегли та вапни, де панувала втіха й розвага і не було місця роботі. «Ого! – вирекла авторитетно Рада, – нема дурних! Нас не підведуть! Треба негайно покласти край цій розпусті!» – і внаслідок цих міркувань ухвалила постанову, після якої бідакам залишалося дві можливості (силувати ніхто нікого не хотів, о, ні!): або конати по малу з голоду в стінах Притулку, або вмерти відразу з голоду на вулиці поза ними. Згідно зі згаданою постановою, Рада підписала угоду з водогінником на необмежене постачання Притулку води, а з бакалійником – на обмежене постачання час од часу незначної кількості вівсяного борошна. З цього часу богадільці почали одержувати тричі на день по тарілці ріденької пісної каші (з однією цибулиною двічі на тиждень і з окрайцем палянички по неділях). Окремо для жінок Рада запровадила багато ще інших мудрих і людяних розпоряджень, яких тут не варто наводити. Вона добросердо взяла на себе шлюбну розлуку одружених бідаків, мотивуючи це дорожнечою судового процесу, й замість спонукати якогось злидаря піклуватися про свою родину, як це водилося досі, – взагалі позбавляла його родини і давала йому волю. Нема що й казати, яка сила спарованих навік людей усіх класів і станів була б посунула до Ради, якби це визволення не було неподільно зв'язане з Притулком для бідних. Але в Раді засідали мудрі голови, і вони обійшли й цю перепону – волю одержували тільки ті, хто жив у Притулку й живився вівсяною кашею, – а це жахало людей.

Протягом перших шести місяців Оліверового перебування ситема ця саме розцвітала тут повним цвітом. Спочатку вона викликала великі витрати, бо поточний рахунок трунаря одразу значно підскочив угору, а до того ще довелося перешивати одягу, що мішком обвисла по двох-трьох тижнях нової дієти на змарнілих, захарчованих постом богадільцях.

Але кількість мешканців та відвідувачів Притулку помітно зменшувалась, і Рада була в захваті.

Дітям давали їсти у величезній, вимощеній камінними тахлями світлиці, в кінці якої стояв чималий бак; з цього баку у встановлені години наглядач Притулку, запинаючись спеціально з цієї нагоди відповідним фартухом, насипав черпаком кашу в тарілки за допомогою двох богаділок. Кожен діставав по одній мисочці цієї розкішної рідини і ні краплі більше – за винятком поодиноких урочистих свят, коли до каші додавали ще по чотири з половиною лоти хліба. Мити посуду зовсім не доводилося, бо хлопці виполіровували його ложками так, що він блищав, як сонце; закінчивши цю процедуру (що тривала завжди дуже недовго, бо ложки були майже такі ж завбільшки, як і мисочки), діти починали пасти голодні очі на бак з такою жадобою, немов раді були з'їсти не те що всю кашу, а й саму цеглу, з якої його зліплено, а тим часом дуже пильно облизували свої пальці, щоб якесь зернятко, бува, не зачепилось. Хлопчики звичайно мають чудесний апетит. Три місяці Олівер Твіст терпів ці муки з товаришами; нарешті вони всі так зголодніли й здичавіли з голоду, що один хлопець, фізично розвинений не на свій вік і очевидячки незвичний до такого режиму (його батько колись мав невеличку кухмістерську), похмуро попередив своїх товаришів, що, коли він не діставатиме регулярно щодня додаткової порції каші, він не ручиться за себе й колись таки з'їсть уночі свого сусіда, кволого, миршавого хлопчину, що спав поруч нього. Погляд його був такий зголоднілий і так дико блукав навколо, що налякані товариші повірили цьому; негайно зробили нараду й кинули жереб, кому йти по вечері до наглядача прохати наддачі; жеребок витяг Олівер.

Надійшов вечір; хлоп'ята розмістилися на лавах. Наглядач у своєму кухарському вбранні стояв коло бака сам своєю власною персоною: його помічниця богаділки примостилися позаду; кашу було розподілено і довгу молитву перед короткою трапезою проказано. Каша зникла в одну мить; хлопці потишкувалися межи себе й підморгнули Оліверові, а найближчі сусіди штовхнули його ліктями в бік. Олівер був іще зовсім дитина, але злидні й голод довели його до відчаю, і він враз осліп пустився берега. Він підвівся з-за столу і, наблизившись з мискою й ложкою в руці до наглядача, промовив, сам жахаючись власної відваги:

– Прошу, сер, мені хочеться ще трошки.

Наглядач був дебелий, гладкий чоловік, але тут він аж пополотнів. Кілька секунд він дивився остовпіло на малого бунтаря, а потім безпорадно сперся плечем об бак, щоб не втратити рівноваги. Богаділки зацікавилися несподіванки, хлопці з жаху.

– Га? – промовив він нарешті.

– Прошу, сер, – відповів Олівер, – мені хочеться ще трошки.

Черпак стукнув по голові Олівера, пальці наглядача кліщами вхопили його. Наглядач кричав пробі.

Рада урочисто засідала у повному своєму складі, коли це щось шарпонуло за двері й у кімнату вскочив вщерт схвильований містер Бембль.

– Даруйте, містер Лімбкінс, – але Олівер попрохав... – пробелькотів він, звертаючись до пана у високому кріслі. – Олівер Твіст попрохав іще!

Всі остовпіли, на обличчях застиг жах.

– Ще? – вимовив нарешті містер Лімбкінс. – Візьміть себе в руки, Бембль, і відповідайте мені ясно й чітко. Чи вірно я зрозумів: він попрохав додаткової порції, з'ївши встановлену норму?

– Так, він це зробив, сер, – відповів Бембль.

– Цей хлопець дограється до шибениці, – прорік добродій у білому жилеті,
– я знаю, що дограється.

Ніхто не заперечував цього віщування. Повстала жвава дискусія. Олівера було негайно посаджено до карцера, а на другий ранок на воротах Притулку вже маячило оголошення, що обіцяло п'ять фунтів стерлінгів тому, хто згодиться узяти в прийми Олівера Твіста й звільнити парафію від опіки над ним, тобто п'ять фунтів і Олівера Твіста запропоновано було першому-ліпшому чоловікові чи жінці, що потребували підмайстерка чи учня для якогось ремесства чи підприємства.

– Нічого в житті не був я такий певний, як того, що цей хлопець дограється до шибениці, – мовив добродій у білому жилеті, стукаючи на другий ранок у ворота й перечитуючи це оголошення.

Я маю на меті показати далі, наскільки джентльмен у білому жилеті мав рацію, і тому боюсь одразу попереджати читачів, чи Оліверове життя дійсно урвалось так гвалтовно, щоб не підірвати цікавості до цього оповідання, якщо за цікавість може взагалі йти мова.

Розділ III

Як Олівер Твіст мало не одержав однієї посади, що далі не була б синекурою

Увесь наступний тиждень після свого ганебного, нечуваного вибрика з кашею Олівер просидів ув'язнений у темній кімнаті, згідно з наказом мудрої й милосердної Ради. З першого погляду можна подумати, що, якби Олівер був взірцевим хлопцем і поставився з належною повагою до віщування добродія у білому жилеті, він був би вславив пророчий хист його на віки вічні, прив'язавши свою носову хустку одним кінцем до гачка в стіні, а другим до своєї шиї. Але незначна причина стала цьому на перешкоді, а саме: злидарів було позбавлено носових хусток, як зайвої розкоші, згідно з обов'язковою постановою Ради, урочисто затвердженою і засвідченою підписами й притисненням парафіальної печатки. А ще більшою перешкодою було Оліверове маленство. Він тільки гірко проплакав цілий день, а коли впала довга похмура ніч, затулив собі очі рученятами від страшної темряви й зібгався в кутку клубочком, намагаючись з усіх сил заснути; але це було не так легко: серед ночі він щоразу прокидався, тремтів, щільніше й щільніше притискався всім тілом до стіни, немов її холодна тверда поверхня могла захистити його від мороку й самоти. Та хай не думают вороги цієї «системи», що протягом самотного ув'язнення Олівера було позбавлено добродійного впливу фізичних вправ, товариського еднання та релігійних утіх. Щодо вправ, то йому було дозволено обливатися щоранку (а стояв цупкий мороз) холодною водою з-під водогону, на камінному подвір'ї, в присутності містера Бембля, який, щоб запобігти застуді й викликати жвавішу циркуляцію крові, лоскотав ціпком його тіло. Що ж до товариського еднання, то щодня, в обідній час, Олівера приводили до ідальні і задля моральної застороги й прикладу іншим хлопцям, привселюдно перішили різками. А щоб не позбавляти його релігійної віради, його щовечора заганняли потиличниками наздогін до тієї ж самої залі й дозволяли втішатися загальною молитвою хлопців; в цю молитву Рада постановила внести окремий уступ, в якому хлопці благали Бога зробити їх добрими, слухняними, покірними й послати їм ще багато інших чеснот і захистити їх від розпусти й гріховності пропашого Олівера Твіста, що стоїть, як це

цілком недвозначно зазначалося, під егідою злих сил і походить навіть з насіння самого сатани.

Отже, одного погожого ранку, тим часом як Оліверові справи були в такому блискучому стані, містер Гемфільд, коминотрус, ішов собі Високою вулицею, міркуючи й метикуючи сам з собою, якого б способу добрати, де б грошей нашкрятати, щоб заплатити хазяїнові комірне, бо той вже аж надто напосідав останніми часами.

Дарма примірявся містер Гемфільд і так і сьак: п'ятьох фунтів стерлінгів не вистачало – і край! У розпачі він то підстьобував свій мозок арифметичними обрахунками, то спину свого осла – батоном. Коли це, вже біля самого Притулку, погляд його несподівано впав на наклеєне на хвіртці оголошення.

– Тпру-у! – гукнув містер Гемфільд на осла.

Осел перебував у стані глибокої абстракції (міркуючи, очевидячки, над тим, скількома качанами капусти почастують його, як він відвезе до місця призначення свою тачанку з двома лантухами сажі) і тому не звернув належної уваги на хазяйський озов і не спинився.

Містер Гемфільд чортихнувся, сплюнув, кинувся за ним і вдарив його по голові так, що кожен череп за винятком осячого був би тріснув; потім ухопив поводи, шарпонував його за морду й круто завернув, щоб нагадати йому, що осел не сам собі пан; ще раз добре почастував його по голові, щоб нагнати на нього туману й відбити охоту рушитися з місця, доки не повернеться хазяїн.

Упоравшись таким чином з ослом, містер Гемфільд підійшов до воріт і втопив очі в об'яву.

Саме на цей час пан у білому жилеті стояв біля хвіртки з закладеними за спину руками; він допіру залишив кімнату засідань, де мав нагоду висловити кілька високодумних сентенцій: тепер уважно стежив за родинною суперечкою між ослом і містером Гемфільдом; обличчя йому розплилося в сонячну ухмілку, коли він побачив, що містер Гемфільд зацікавився об'явою. Сам Бог посилає цього чоловіка Оліверові Твісту за вихователя!

Ознайомившись із оголошенням, містер Гемфільд усміхнувся й собі – він саме потребував п'ятьох фунтів, а щодо хлопця, що йшов на придаток, то містер Гемфільд занадто добре знав притулчанський режим і міг наперед сказати, що це буде напевно мале мізерне дитинча, створене самою природою для коминів. Містер Гемфільд іще раз перечитав об'яву од краю до краю і, скидаючи свою хутрову шапку, чемно звернувся до пана в білому жилеті:

– Отут пишеться, що парафія оддає в науку пацана, сер?

– Ну, то що ж, мій голубе? – відповів той з доброзичливою ухмілкою.

– Якщо парафія бажає навчити його легкого, приемного ремесла у почитового коминотруса, майстра свого діла, – провадив містер Гемфільд, – то я його хоч зараз візьму; учень мені саме б знадобився.

– Заходьте, – запросив пан у білому жилеті.

Містер Гемфільд відстав на хвилю, ще раз оперезав осла батоном, сіпнув поводами за морду, щоб тому, бува, не спало на думку податися тим часом світ за очі, і пішов за джентльменом до тієї самої кімнати, де Олівер уперше побачив його білий жилет.

- Брудне ремесло, - промовив містер Лімбкінс, коли Гемфільд удруге відрепортував своє бажання.

- Малі коминотруси часто душаться в димарях, - зауважив другий член Ради.

- Це тому, що часом, перш ніж підпалити соломі, її змочують, щоб вони там не отягалися, - пояснив містер Гемфільд, - бачите, тоді курить самий лише дим, полум'я нема, а це до пуття все одно не доводить; дим тільки сон на хлопців наганяє. А звісна річ - хлопця хлібом не годуй, тільки спати дай. Хлопці, щоб ви знали, джентльмени, вперті й ледачі бестії, і тільки добре, гаряченьке полум'я може їх підстьобнути й шпарко вигнати з труби. І нічого тут такого немає, панове, бо як вони, бува, часом і застрянуть у димарі - досить їм п'ятки підсмажити, і вони тобі прожогом на дах вискочать.

Пана в білому жилеті, здавалось, дуже розсмішило це пояснення, але гострий погляд містера Лімбкінса обірвав його веселий настрій. Рада кілька хвиль обговорювала між собою справу, але так тихо, що можна було розібрати лише окремі слова: «зменшити видатки», «хороше надрукувати в справозданні» тощо, але й ці слова можна було розібрати лише завдяки тому, що їх повторювано дуже часто й з великим притиском.

Нарешті перешепти скінчилися. Члени Ради урочисто посідали на свої місця, і містер Лімбкінс промовив:

- Ми обмірковували вашу пропозицію, але не узглядняємо її.

- Рішуче, - додав пан у білому жилеті.

- Остаточно, - ствердили інші члени.

За Гемфільдом ходила слава, що він загнав на той світ кількох хлопчиків-коминотрусів, і тому йому спало на думку, чи не з цієї незначної причини згедзкалася часом Рада й не пристає тому на його пропозицію. В такому разі це було щось зовсім нечуване: досі Рада ніколи ще не бралася так до своїх справ. Але Гемфільдові не хотілося викликати на світ ці неприємні забуті події, і тому він тільки помняв шапку в руках і трохи відступив від столу.

- Так оце ви, значиться, мені хлопця не віддаєте? - спитав він востаннє, вже біля самих дверей.

- Так, - відказав містер Лімбкінс, - бо як ваше ремесло таке брудне й важке, то ви мали би бути дешевшим.

Обличчя містера Гемфільда враз засяяло, і він швидким кроком наблизився до столу.

- Ну, а скільки ж ви даєте, джентльмени? - жваво спитав він. - Та ну бо, не жалуйте зайвої копійки бідному чоловікові. Скільки даєте?

- На мою думку, три фунти десять шилінгів цілком досить, - відповів містер Лімбкінс.

- Десять шилінгів перехопили, - зауважив пан у білому жилеті.

- Та ну бо, джентльмени, - напосідав Гемфільд, - скажіть чотири фунти, й готово. Чотири фунти, і ви його здихаєтесь на віки вічні!

- Три фунти десять шилінгів, - твердо повторив містер Лімбкінс.

– Та ну бо! Ні по-моєму, ні по-вашому, джентльмени, – змагався Гемфільд. – Три п'ятнадцять.

– Дурниці! – мовив пан у білому жилеті. – Та він і без грошей як нахідка буде. Хапайтеся за нього руками й ногами, дурний чоловіче! Для вас це не хлопець, а золото. Час від часу він конче потребує палки, ну, а харчі вам теж багато не коштуватимуть, бо він зроду-віку не бував іще ситий. Ха-ха-ха!

Містер Гемфільд глянув спідлоба на джентльменів і, помітивши на їхніх обличчях ухмілку, усміхнувся й собі.

Торгу добили й наказали містерові Бемблеві удатися з хлопцем пополудні до магістрату, щоб затвердити контракт.

Малого Олівера, на превелике його диво, було звільнено від ув'язнення, і він одержав наказ убраться в чисту сорочку. Не встиг він управитися з цією незвичайною для себе зміною туалету, як містер Бембль власними своїми руками приніс йому миску каші зі святковим десертом – чотирма з половиною лотами хліба. З цього дивного дива Олівер гірко заплакав, цілком природньо гадаючи, що Рада, очевидно, поклала вбити його для якогось загального добра, бо інакше не почала б годувати його, мов на заріз.

– Не три очей, Олівере, ач, які червоні! Іж свою кашу і будь вдячний, – урочисто мовив містер Бембль так, щоб кожне слово врізалось хлопцеві в пам'ять. – Тебе віддають у науку, Олівере.

– В науку, сер? – тремтячи озвався Олівер.

– Так, – відповів містер Бембль. – Добрі, милостиві пани добродії, що заступають тобі, Олівере, батька й матір, яких у тебе нема, дадуть тобі освіту, наставлять тебе на життєву путь і виведуть тебе в люди – дарма, що це коштує парафії аж три фунти десять шилінгів! Три фунти десять шилінгів, Олівере! Сімдесят шилінгів – вісімсот сорок пенсів – це все для якогось байстрюка, сироти безрідного, якого ніхто не любить.

Містер Бембль на мить замовк, щоб перевести дух після своєї довгої, суворої рацеї, і побачив, що по щоках бідної дитини котяться ревні сльози.

– Ну, годі, годі, Олівере, – сказав вже не так урочисто містер Бембль, страшенно задоволений з очевидних наслідків своєї красномовності, – годі, витри очі рукавом куртки й не капоти слізьми в кашу – це дуже нерозумно.

Містер Бембль мав рацію: води в каші було вже й так забагато.

Дорогою до магістрату він наказав Оліверові нічого не боятися, тільки дивитися весело й бадьоро, а як, бува, пан суддя запитає, чи йому хочеться йти в науку, то сказати, що хочеться страшенно. Олівер обіцяв виконати усе як слід, тим більше що містер Бембль, між іншим, завірився його добре похвалити, якщо він не послухає. У магістраті сторож залишив його на самоті у якійсь невеликій кімнаті й наказав чекати. Хлопчик просидів нерухомо з півгодини, а серце йому болісно стискалося з непевності. Нарешті містер Бембль просунув у двері свою голову, не покрити цього разу трикутним капелюхом, і голосно мовив:

– Серденько мое Олівере, ходи-но сюди до панів добродіїв. – А потім суворо глянув і стиха додав: – Пам'ятай, що я тобі казав, шибенику.

Олівер наївно витарашив на містера Бембля очі, здивований його непослідовним тоном, але той не дав йому часу дивуватися й потяг до сусідньої кімнати. Це був просторий покій з великим вікном; двоє панів у напудрованих перуках сиділи на кафедрі, один читав газету, а другий розглядав крізь черепахові окуляри невеличкий клапоть пергаменту.

Містер Лімбкінс стояв по один бік кафедри, а містер Гемфільд з трохи обмитим на цей раз обличчям – по другий.

Якихось двоє дебелих чоловіків у ботфортах походжали по кімнаті. Пан в окулярах клював носом над своїм пергаментом і саме задрімав, коли містер Бембль привів Олівера перед кафедрою; настала хвилева тиша.

– Це той хлопець, ваша мосць, – мовив нарешті містер Бембль.

Пан, що читав газету, підвів голову й сіпнув свого колегу за рукав; той здригнувся.

– Ага, так оце і є той хлопець? – спитав він.

– Так, це він, сер, – відповів містер Бембль. – Уклонися панам добродіям, серденько.

Олівер схаменувся і якнайчемніше вклонився; не зводячи очей з напудрованого волосся суддів, він питав себе, чи всі вони народжуються з таким білим клоччям на голові й чи не завдяки цьому стають суддями.

– Мг, так він, значить, любить трусити сажу? – спитав дідусь.

– Кохається в сажі, ваша мосць, – відповів містер Бембль, нишком ушипнувши Олівера, щоб той, бува, не ляпнув чогось невідповідного.

– І він хоче бути коминотрусом? – провадив старий пан.

– Ой боженьку! Якби ми віддали його до якого іншого майстра в науку, він би обов'язково утік світ за очі, – запевнив суддю містер Бембль.

– І цей чоловік бере його в науку – це ви, сер? Ви ж будете добре поводитися з ним, годуватимете, глядітимете його, тощо? – провадив старий пан.

– Раз я кажу, що буду, то, значить, буду, – буркнув містер Гемфільд.

– Друже мій, ви говорите досить нечемно, але видаєтеся чесним, щирим чоловіком, – зауважив суддя, повертаючи свої окуляри до кандидата на Оліверову премію, на кожній рисі обличчя якого лежало тавро патентованої жорстокості, але підсліпуватий суддя вже майже зійшов на дитинство: де ж йому таки було спостерегти те, що було вочевидячки всім звичайним людям.

– Ще б пак, сер, – одказав містер Гемфільд, скрививши своє відворотне обличчя в ухмілку.

– Та я проти вас нічого й не маю, – заспокоїв його суддя, міцніше насовуючи окуляри на перенісся й шукаючи очима каламаря.

Це була рішуча хвилина в житті Олівера. Якби каламар стояв там, де думав суддя, він був би встромив в нього своє перо, підписав угоду і Гемфільд заволодів би Олівером. А що каламар стояв перед самим його носом, то суддя, звичайно, як це завше водиться, не міг його знайти, і раптом його неухважний погляд упав просто перед себе на Оліверове бліде, залякане обличчя: дарма щипав хлопчика нишком Бембль і тарашив на нього очі,

хлопчик дивився на свого майбутнього патрона з таким яскравим жахом, що навіть підсліпуватий суддя не міг не спостерегти цього. Старенький відклав перо і перевів погляд з Олівера на містера Лімбкінса, що в цей момент лагідно й непричетно (мовляв, моя хата з краю) саме нюхав собі табаку.

– Моя дитинко, – мовив ласкаво старий пан, перехиляючись через кафедру до Олівера, що аж здригнувся від цих слів (та воно було й не диво: незвичайні звуки нас завжди трохи лякають, а він ніколи ж не чув доброго слова). – Ти якийсь блідий, дитинко моя, і стурбований. Скажи мені, в чому річ?

– Відійдіть–но трохи далі від нього, стороже, – наказав другий суддя, відкладаючи газету і з цікавістю перехиляючись наперед. – Та, ну бо, дитино, скажи нам, у чому річ? Не бійся!

Олівер упав навколішки, стиснув руки й почав благати не своїм голосом, щоб його знов замкнули до темної кімнати, щоб його заморили голодом, лупцювали, били, катували – все що завгодно, тільки щоб не віддавали в лапи цього страшного чоловіка.

– Господи! – скрикнув містер Бембль, здіймаючи красномовно руки й очі до неба. – Господи! З усіх дводушних і лицемірних сиріт, яких я бачив на своєму віку, ти, Олівере, найбезсоромніший, най...

– Зав'яжіть язика, стороже, – не дав докінчити Бемблеві цього складного прикметника другий дідусь.

– Даруйте, ваша мосць, – перепитав містер Бембль, не ймучи віри своїм власним вухам. – Ваша мосць говорили до мене?

– Так, до вас! Зав'яжіть язика.

Містер Бембль скам'янів. Як! Йому, парафіальному сторожеві, кажуть зав'язати язика? Пробі! Та це ж моральна революція! Старий пан у черепахових окулярах глянув на свого колегу, що на знак згоди хитнув головою.

– Ми відмовляємося ухвалити цю угоду, – мовив старенький, відсовуючи пергамент.

– Я сподіваюся, я сподіваюся, – промимрив містер Лімбкінс, – я сподіваюся, що панове судді не подумают на підставі нічим не доведеного свідчення дитини, що... що... парафіальна адміністрація... чимсь... завинила...

– Суддів постановлено не на те, щоб критикувати поведінку Парафіальної Ради, – гостро відповів другий суддя. – Відведіть хлопчика назад до Притулку й поведітьтеся з ним по-людськи. Він цього, здається, потребує.

Увечері пан у білому жилеті рішуче запевняв, що Олівера не те що повісять, а до того ще й вительбушать і почвертують. Містер Бембль зловісно й таємничо хитав головою і висловив бажання, щоб хлопець іще вернувся на праведну путь, на що містер Гемфільд відповів, що він бажає, щоб хлопець вернувся до його рук, і, хоча погляди коминотруса сходилися переважно в усьому з поглядами Бембля, цього разу бажання їх були, здається, цілком протилежні.

Другого ранку громадянам міста N було знову оголошено, що Олівер Твіст «віддається у прийоми» і що тому, хто схоче його взяти, буде виплачено п'ять фунтів стерлінгів.

Розділ IV

Олівер дістає іншу посаду і вперше вступає в громадське життя

У шляхетних родинх водиться, що, коли юнак не може дістати, здобути або одержати в спадщину якогось пожиточного становища, його посилають до флоту. Наслідуючи цьому мудрому й цілком практичному звичаю, Парафіальна Рада обміркувала Оліверову справу й вирішила послати його на якийсь невеличкий торговельний корабель, у якесь далеке плавання, в небезпечні для здоров'я країни. Багато можливостей чекало на нього там: він міг захворіти й не вичуняти, шкіпер напідпитку міг засікти його жартома на смерть або пробити йому череп залізним брусом, бо всі ж знають, що це найулюбленіша розвага джентльменів цього сорту.

Придивившись ближче до справи з цього погляду, Рада переконалася, що це єдиний порятунок і що єдиний засіб напутити Олівера – це відіслати його в море.

Містерові Бемблеві було наказано негайно накинути оком, чи не знайдеться якогось капітана, шкіпера чи ще там кого, кому б знадобився самотній кают-юнга без родини й друзів. Повертаючись додому з своєї розвідки, містер Бембль натрапив вже біля самих воріт на парафіального трунаря, містера Соуерберрі.

Містер Соуерберрі був високий на зріст, сухоребрий, незграбний чоловік; ходив він завжди у потертому чорному вбранні, цюрованих чорних панчохах і латаних черевиках. Природа створила його обличчя не для ухмілок, але він мав нахил до властивої людям його фаху жартівливості, а ходив еластично й нечутно, ледве торкаючись землі. На обличчі його застигло почуття внутрішнього задоволення, коли він побачив містера Бембля. Вони щиро привіталися.

– А я зняв допіру мірку з тих двох жінок, що преставилися вчора ввечері, містере Бембль, – мовив трунар.

– Глядіть, містере Соуерберрі, ви ще он як забагатієте! – одказав сторож, засовуючи два пальці у простягнену йому табакерку, зроблену на взірець маленької труни. – Кажу ж бо вам, забагатієте! – додав він, дружньо ляснувши трунаря ціпком по плечах.

– Направду? – промовив трохи нерішуче трунар, мов зневіряючись у можливості такої події. – Ох-ох, Рада встановила такі мізерні ціни, містере Бембль.

– Та й труни невеличкі, – зареготався той так голосно, як могла сміятися лише така відповідальна урядова особа, як парафіальний сторож.

Містер Соуерберрі був звичайно в захваті від цього дотепу (як йому й належало бути) і довго вторував своєму знайомому.

– Так, так, містере Бембль, – переборов він нарешті сміх. – Ніде правди діти – відколи запроваджено нову систему харчування, труни стали наче б трохи вузчі й не такі глибокі, як то було колись, але ж і нам без заробітку не можна, сер: дошки коштують дорого, а залізні держальця з Бірмінгему випикуємо.

- Та звісно вже: кожне ремесло має свій гандж, - згодився містер Бембль, - але чесний бариш - річ законна.

- Аякже, аякже! - підхопив трунар. - Якщо мені, бува, не щастить на одному, на другому, то я вже якось надолужую на третьому, - хе-хе-хе!

- А звісна річ, - сказав містер Бембль.

- Хоча я мушу зазначити, - продовжував трунар свої професійні спостереження, - я мушу зазначити вам, містере Бембль, ось що: найбільші збитки я маю через здорових, дебелих людей; сухорляві живуть довше, а, уявіть собі, гладкі мруть тут як мухи. Люди, яким жилося в світі не абияк, які завжди платили вчасно свої податки, гинуть у першу чергу і скоро опиняться у вашому Притулку, а вірте моему слову, містере Бембль, якихось три-чотири зайві джуйми вельми підточують загальний зиск, а особливо коли маєш на шиї родину.

Містер Соуерберрі сказав це з обуренням тяжко скривдженої людини; містер Бембль збагнув, що його тон міг би кинути пляму на честь парафії, і тому обережно дав інший ухил балачці й завів мову за Олівера Твіста, що найбільше цікавив його на цей момент.

- Між іншим, чи не знаєте ви часом когось, хто б потребував хлопчика? - почав він. - Це наш вихованець, що тяжить, так би мовити, як млинове жорно над парафією. І на яких чудесних умовах, на яких умовах оддають його, містере Соуерберрі, якби ви знали!

Містер Бембль показав ціпком на об'яву й тричі вдарив по словах «п'ять фунтів», виведених здоровезними літерами.

- Чи ба, яка okazія! - скрикнув трунар, беручи містера Бембля за обшиту золотим брузументом петельку уніформи. - Я саме хотів з вами про це поговорити. А бачите... Ах, Господи милосердний! Які елегантські гудзики, містере Бембль! А я досі ще ніколи не звертав на них уваги!

- Так, і на мою думку, вони теж досить гарні, - відповів сторож, гордо спускаючи зір на великі мідні гудзики, що виблискували на його сурдуті. - На ній та сама відзнака, що й на парафіальній печатці: добрий самарянин допомагає нещасному ограбованому подорожньому. Рада вшанувала мене ними першого дня Нового Року, щоб ви знали, містере Соуерберрі. Як зараз пам'ятаю, я начепив їх уперше саме на судовий допит з приводу того безробітного, що помер серед ночі під дверима Притулку.

- Пригадую, пригадую, - згадав трунар. - Суд присяжних іще виніс вирок: смерть через холод і брак мінімальних життєвих вигод - чи так?

Містер Бембль хитнув головою.

- І вони ще, здається, навмисно підкреслили в одному уступі вироку, що якби куратор бідних вжив своєчасно певних заходів, то...

- Ет, казна-що говорите, містере Соуерберрі, - не дав йому скінчити сторож. - Якби Рада звертала увагу на всі теревені безглуздох присяжних, то мала б чимало роботи.

- Слушно, - згодився трунар, - роботи було б чимало.

- Присяжні, - провадив Бембль, цупко стискаючи свою патерицю (це був його звичайний жест, коли йому щось до живого припікало), - присяжні - це неантиліггентні, паскудні неуки.

- Еге, всі вони одним миром мазані, - згодився трунар.

- У них у головах ось скільки тієї хвілософії та політичної економії, - з презирством чвиркнув сторож.

- Ось стілечки, - підтакнув трунар.

- Я їх ненавиджу! - скрикнув сторож і весь аж зашарівся.

- І я теж, - підтакнув трунар.

- Хотів би я дуже, щоб хтось із цього кодла «незалежних» та «непохитних» присяжних на два-три тижні дістався до Притулку; від нашого режиму вся дурість незабаром з голови вивітрилась би.

- Ще б пак не вивіритись, - згодився трунар, улесливо всміхаючись, щоб утишити гнів обуреного парафіального урядовця.

Містер Бембль скинув свого трикутного капелюха, вийняв з нього хустку, обтер піт, що рясно виступив йому на чоло від гарячого вибуху, знов насадив капелюха на голову й звернувся до трунаря вже спокійнішим тоном:

- Ну, а як же з хлопцем?

- О! - відповів трунар. - Хто-хто, а ви ж, містере Бембль, мусите знати, скільки грошей я докладаю на бідних.

- Гм! - буркнув містер Бембль. - То що ж?

- То, значить, я собі міркую: як я докладаю на них так багато, то чи ж не маю я права й від них вимагати якомога більше: тому цього хлопця до себе я хочу взяти.

Утішений містер Бембль схопив трунаря під руку й потяг його до Притулку. Містер Соуерберрі потишкувався з Радою в кімнаті засідань, і за п'ять хвилин було вирішено, що Олівер переходить до нього того ж вечора «на спробу»; стосовно парафіальних вихованців ці слова мали визначати, що коли хазяїн переконається, що з хлопця можна видушити багато зиску, не затрачаючи на нього забагато харчів, то він дістає його в свої руки на довгі, довгі роки й може з ним робити, що йому заманеться.

Того ж вечора Олівера привели перед «панів добродіїв», і повідомили його, що він піде негайно за учня до трунаря, і загрозили, що коли він забере собі в голову нарікати на це або повернеться назад до Притулку, то його негайно відішлють у море, де він утопиться або дістане ломом по черепу. Але хлопчик поставився цілком байдуже до всіх цих перспектив, і всі члени Ради одноголосно назвали його зачерствілим негідником і наказали містерові Бемблю негайно відвести його куди слід.

Хоча цілком природньо, що кому ж, як не Раді, було обурюватися такою нечутливістю людської душі - цього разу вона помилилася: насправді річ була не в тому; чутливості Оліверові не бракувало, навпаки, він був занадто чутливий (і навіть ризикував обернутися на затуканого, загрубілого блазня від усього того лиха, що зазнав за молодих літ); він мовчки прослухав новину про своє нове призначення, немовби це не до нього й говорилося, і тільки нижче насунув на очі кашкета, мовчки узяв свій легкий багаж - невеличкий пакунок, загорнутий у коричневу бібулу, причепився до рукава містера Бембля і мовчки пішов за велебним служником парафії на нові муки й злигодні.

Якийсь час містер Бембль тягнув Олівера за собою й не розмовляв, виступав він дуже рівно і мав звичку нести голову дуже високо. Дмухав холодний вітер, і Олівер безпорадно плутався в полах його сурдута, що розліталися в різні боки, виставляючи дуже ефектно на показ його жилет з вилогами та темні плісові штани. Надійшовши до самої майстерні трунаря, містер Бембль зволів глянути вниз на хлопця, щоб подивитися, чи в добромu стані з'явиться він перед очі свого нового пана й господаря.

– Олівере! – мовив містер Бембль, як і належало, авторитетно-поблажливим тоном.

– Так, сер, – стиха тремтливим голосом озвався Олівер.

– Відсунь з лоба картуза й тримай вище голову.

Олівер слухняно зробив, як сказано, й хутко провів рукою по очах, але в них все ще бриніла сльозина. Містер Бембль суворо подивився на нього, і сльоза скотилася вниз, а за нею покотилася друга, третя.

Вихопивши свою руку з кулака містера Бембля, Олівер затулив обома долонями лице й зарідавав, зарідавав так, що сльози полилися цівкою з-поміж худеньких пальців.

– Ну, знаєш! – скрикнув містер Бембль, зупиняючись як укопаний і кидаючи на свого маленького супутника злісний погляд. – Ну, знаєш, з усіх найневдячніших і найзіпсованіших хлопців, яких мені на своєму віку бачити довелось, ти, Олівере, най...

– Ні, ні, сер, – захлипав Олівер, припадаючи до руки, що тримала добре знайомого ціпка, – ні, ні, сер, бігме я буду добрим і слухняним, бігме, бігме, сер. Я ще дуже малий, сер, і такий, такий...

– Який це? – здивовано спитав містер Бембль.

– Такий самотній, сер! Такий самотній! Я всім осоружний. О, сер, будь ласка, будь ласка, не сваріться на мене! – Олівер ударив себе рукою в груди з правдивою мукою в очах.

Кілька секунд містер Бембль дивився трохи здивовано на безпорадну дитячу постать перед собою, зо три рази хрипко кахикнув і, пробубонівши собі під ніс щось про цей «клятий кашель», наказав Оліверові витерти очі й бути слухняним хлопчиком; потім узяв його знову за руку й мовчки подався далі.

Трунар, що допіру позаставляв віконницями вікна своєї крамниці, сидів, схилившись над рахунковою книгою, і при світлі підсліпуватого недогарка заносив у неї якісь записи, коли містер Бембль увійшов до хати.

– Ага, – мовив він, глянувши з-понад книги й обриваючи на півслові свій запис. – Це ви, містере Бембль?

– Своєю власною персоною, містере Соуерберрі, – відповів сторож. – Ось привів вам хлопчинку.

Олівер уклонився.

– А, так оце той хлопець, – сказав трунар, високо підносячи над головою свічку, щоб краще його розглянути. – Місіс Соуерберрі, чи не будете ви такі ласкаві зайти сюди на хвилинку, голубонько?!

З глибини сусідньої, невеличкої кімнати виринула його дружина: це була маленька, худа, зморщена жінка з злим сухорлявим обличчям.

– Це той хлопець з притулку, голубонько, що про нього я говорив, – поштиво мовив містер Соуерберрі.

Олівер вклонився знов.

– Господи, – скрикнула жінка, – який маленький!

– Так, він досить малий, – відповів містер Бембль, дивлячись на Олівера таким поглядом, начебто він був тому винен. – Він малий – ніде правди діти, але з часом він підросте, місіс Соуерберрі.

– Ет, звісно підросте! – дражливо озвалася господиня, – підросте на наших харчах: на парафіальних дітях далеко не зайдеш – хто, хто, а вже я це добре знаю, на них тільки докладати доводиться, а користі – чортма! Але чоловіки завжди певні, що вони розумніші за нас. Про мене! Сюди! Та сюди бо, сухоребре!

З цими словами вона відчинила бокові двері і штурхнула Олівера вниз по крутих вузьких східцях до темної кімнатки, що гордовито звалася кухнею, але в дійсності була темним закамарком перед льохом для вугілля. У кухні сиділа якась неохайна дівчина в стоптаних черевиках і синіх вовняних подертих панчохах.

– Шарлотто, дай цьому хлопцеві те холодне м'ясо, що ми залишили для Тріпа, – дзвеніла місіс Соуерберрі. – Він з самого ранку не повертався додому, то хай вибача. Хлопець мабуть не побридує ними, ге?

Від самої згадки про їжу очі Оліверові заблищали; тремтячи з голоду, він радісно запевнив, що нічим не гидує, і з жадобою накинувся на поставлені перед ним недоїдки.

Якби якийсь вгодований філософ, їжа й питво якого перетворилося в ньому на жовч, кров якого – на лід, а серце – на залізо, якби він поглянув, як клацав зубами Олівер Твіст над недогризками, якими погидував навіть пес. Я б хотів, щоб цей філософ бачив, з якою дикунською пожадливістю роздирав голодний хлопець ці шматки. Але ще дужче хотілося б мені побачити, як цей філософ сам з такою самою насолодою накинувся б на таку страву.

– Ну що, наївся? – спитала місіс Соуерберрі, коли Олівер повечеряв (вона дивилася з німим жахом на його вовчий апетит, і боязкий страх за майбутнє стискав їй серце).

Перед Олівером не залишалося більше ані крихти їстівного, і тому він відповів, що наївся.

– То ходи за мною, – наказала місіс Соуерберрі, беручи в руки тьмяного, засаленого каганця. – Твоя постіль лежить під прилавком. Сподіваюся, ти не боїшся спати серед трун – ні? А проте бійся, чи не бійся, все одно тобі ніде більше спати. Чого став? Цілу ніч мені на тебе чекати, чи що?

Олівер більше не отягався і покійно пішов за своєю новою господинею.

Розділ V

Олівер знайомиться з новим товаришем, вперше бере участь у похороні, і ремесло його господаря справляє на нього неприємне враження

Залишившись на самоті в майстерні, Олівер поставив блимавку на ослін і з жахом, цілком зрозумілим не те що для дитини, а й для дорослого, озирнувся довкола. Посередині на чорних козлах стояла незакінчена труна: вона виглядала так похмуро і так виразно й моторошно говорила про смерть, що Олівер аж здригався від голови до п'ят щоразу, як погляд його падав на цю неприємну річ, і йому здавалося, що ось-ось з дна її помалу піднесе свою голову якась страшна постать і він збожеволіє з жаху. Вздовж стін ряд у ряд стояли обстругані берестові дошки, наготовлені для нових трун, і в темному, жовтуватому світлі каганця вони здавалися величезними широкоплечими привидами, що, заклавши руки в кишені, ухилювалися тут. Долі валялася тирса, берестові ошурки, цурпалки, цвяхи й окрайки чорного краму, а на стіні за прилавком була намальована дуже красномовна сцена: двоє катафалників при повній параді, в дуже цупких високих комірцях, стоять при виконанні своїх обов'язків на порозі якогось будинку, а здалеку наближається катафалк, запряжений четвернею чорних коней. У майстерні було тісно й душно, повітря, здавалося, було насичене духом трун. Закамарок під прилавком, куди Оліверові кинули тоненького матрацика, віддавав могилою.

Але не тільки це пригноблювало Олівера. Він був один, як палець, у чужому місці, а всі ми добре знаємо, як самотньо й холодно буває в таких випадках на серці навіть у найсильніших з нас духом. У нього не було ані приятелів, ані друзів, ні за ким було сумувати, й ніхто не сумував за ним. І не щеміло його серце від недавньої розлуки, відсутність любих, добре знаних облич не гнітила його своєю пусткою. А проте Оліверові було тяжко. Колі він заліз на свою вузьку тверду постіль, йому палко схотілося, щоб постіль ця була йому за труну і щоб можна було заснути тихим довгим сном у м'якій землі на цвинтарі, щоб висока трава ласкаво схилилася у нього в головах, а глибокий стогін старого дзвона вколисав його.

Рано-вранці Олівера збудило настирливе грюкання у двері майстерні. Чобіт ударив у двері разів із двадцять п'ять, заким Олівер встиг нап'ясти так-сяк на себе свою одєжину; коли він підбіг до дверей, щоб скинути з них ланцюжка, ноги замовкли, зате голос, що, очевидячки, належав власникові ніг, пробувонів:

– Чи відчиниш ти мені двері нарешті, га?

– Зараз, зараз, сер, – відгукнувся Олівер, скидаючи ланцюжка й повертаючи ключа в замку.

– Ти, мабуть, новий підмайстерок, га? – провадив голос.

– Так, сер, – одказав Олівер.

– Скільки маєш літ?

– Десять, сер.

– То я тобі ось зараз як дам, підкидьку! – І після цієї люб'язної обітниці власник голоса свиснув.

Олівер надто добре знав зі своєї минулої практики значення цього красномовного слова й тому був певний, що власник голосу, хоч хто б він був, з честю виконає свою обіцянку.

Тремтливою рукою взявся він за зашіпку й відчинив двері, зирнув туди й сюди, але нікого не було видно: мабуть, чоловік, що гукав на нього знадвору, зайшов кудись погрітися, бо навколо так-таки й не було жодної

живої душі, окрім здорового хлопчиська з дитячого захисту, що сидів на стовпчику насупроти будинку й уминав партику хліба з маслом, краючи її складеним ножиком на шматки й хутко глитаючи їх.

– Даруйте, сер, – промовив нарешті Олівер, не бачачи більше нікого на обрії. – Чи не ви це стукали часом?

– Я.

– Вам, мабуть, потрібна труна, сер? – безвинно провадив Олівер.

Хлопець зирнув на нього вовком спідлоба й сказав, що Оліверові знадобиться вона раніше за такі жарти зі старшими людьми.

– Хіба ти, підкидьку, не знаєш, хто я такий? – спитав він з почуттям власної гідності, злазячи зі стовпчика.

– Не знаю, сер, – відказав Олівер.

– Я містер Ной Клейполь, а ти мій підручний. Поприймай віконниці, та швидше-бо, паскудне ледащо. – З цими словами містер Клейполь дав Оліверові доброго стусана і гордо, з королівською величчю, увійшов до майстерні, хоча великоголовому опецькуватору незграбі досить трудно видаватися величним, а особливо коли додати до цього ще червоний ніс і руде ластовиння.

Олівер відніс на подвір'я за хатою дерев'яні віконниці і висадив по дорозі одну шибку, бо важкі заслони були йому понад силу. Ной потішив його, що він безпреміно дістане на горіхи, але зволив-таки допомогти йому трохи. Незабаром з'явився містер Соуерберрі, а за ним і його дружина. Ноеве пророкування справдилось – Олівер негайно дістав на горіхи, а потім йому дозволено було піти з люб'язним колегою до кухні снідати.

– Присунься до вогню, Ное, – сказала Шарлотта, – я приховала для тебе кавалок ситої свининки від хазяйського снідання. Олівере, замкни двері за містером Ноем і візьми те, що лежить он там на покришці. Ось тобі чай, сідай на скриню і пий хутчій, бо треба швидше прибрати майстерню, – чуєш?

– Чуєш, підкидьку, чи тобі позакладало? – гукнув Ной.

– Ото пустун, без жартів ніяк не може! – засміялася Шарлотта. – Дай йому спокій, якого хріна він тобі здався?

– Дати йому спокій? – скрикнув Ной. – Та йому ж уже й так усі дали спокій: ні батько, ні мати не втручаються в його справи, та й інша рідня, здається, начхала на нього – він сам собі пан, – ге, Шарлотто? Ха-ха-ха!

– Ну та й сміхун, ну та й штукаренко! – зареготалася від широкого серця Шарлотта, а Ной за нею.

Потім обое з презирством глянули на Олівера, що, здригаючись від холоду, в найтемнішому закутку «кухні» ів спеціально залишені для нього найгірші недоїдки.

Ной був вихованець дитячого захистку, але не був безрідний сирота і свою генеалогічну лінію міг провести аж до батька й матері, що жили недалеко в околиці (мати його була прачка, а батько – п'яниця-солдат, що вийшов у відставку з дерев'янкою замість ноги та з пенсією в два з половиною пенси на день). Хлопці з сусідніх крамниць здавна глузували з Ноя й дратували його «лабзою» та «жебраком»; Ной мовчки терпів усі ці образи.

Але тепер, допавшись до влади над безрідним, беззахисним сиротою, на якого останній з останніх міг з презирством тикати пальцем, він з насолодою знущався з нього.

Який багатий матеріал для філософа: він свідчить, як можна удосконалити людську натуру й наскільки однаковими шляхами йде розвиток милих властивостей у найшляхетнішого лорда й найбридкішого жебрака!

Минуло зо три тижні або й цілий місяць. Одного разу, коли панство Соуерберрі сиділо за вечерею в своїй невеличкій ідальні (майстерню було вже замкнено), містер Соуерберрі, кинувши кілька поштивих поглядів на свою дружину, насмілився заговорити:

– Серденько... – він хотів ще щось сказати, але місіс Соуерберрі глянула на нього з особливим докором, і він замовк на слові.

– Ну? – доткнуто спитала вона.

– Нічого, нічого, голубонько, – похапцем заспокоїв її містер Соуерберрі.

– Нечема, – прошипіла його дружина.

– Зовсім ні, пташечко, – покірно виправдувався він. – Я гадав, що вам не до вподоби мене слухати, голубко. Я тільки хотів сказати, що...

– Прошу, прошу, не кажи мені, що ти хотів сказати, – перебила його місіс Соуерберрі. – Нащо зо мною радитись? Я порожнє місце. Я не хочу втручатись у твої таємниці. – Вона істерично засміялася, що віщувало негоду.

– Але ж, голубонько, – пробелькотів містер Соуерберрі, – я, навпаки, хочу порадитися з вами.

– Ні, ні, моїх порад не треба, – із серцем замахала руками місіс Соуерберрі, – радсья з кимсь іншим, а не зо мною. – Тут вона залилася новим вибухом істеричного сміху, що не на жарт сполохав містера Соуерберрі. Це дуже розповсхджений і надзвичайно актуальний засіб у шлюбному бутті, бо він найкраще доводить до бажаної мети. В цьому разі він примусив містера Соуерберрі благати, як найбільшій ласки, дозволу сказати те, що його дружині страшенно кортіло дізнатись.

Витративши всього-на-всього сорок п'ять хвилин, щоб укоськати свою пані, трунар нарешті одержав цей дозвіл.

– Нічого особливого, серденько, це стосується лише малого Олівера Твіста, – почав містер Соуерберрі, – як на вашу думку, хіба він не гарненький з себе, мое серденько?

– Ще б пак, ість як з немочі.

– У його обличчі якийсь сумний, сумний вираз, голубко, – провадив містер Соуерберрі, – дуже цікавий вираз. Із нього був би чудесний катафалник.

Місіс Соуерберрі глянула остовпіло на чоловіка. Містер Соуерберрі це помітив і, не даючи часу шановній леді висловити своєї думки з цього приводу, хутко провадив:

– Не звичайний катафалник для дорослих людей, ні, я маю на увазі дитячі похорони, моя рибонько. Запевняю, він справлятиме чудесне враження.

Місіс Соуерберрі добре розумілася на фахових справах свого чоловіка, і ця ідея її глибоко вразила, але виявити це в цю хвилину значило б ушент підірвати власний авторитет, і тому вона лише дуже гостро запитала, чому така проста думка не з'явилася в нього раніше, а містер Соуерберрі зрозумів звичайно це як щасливу згоду на його пропозицію.

Подружжя вирішило негайно посвятити Олівера у всі таємниці трунарського ремесства й за першої ж нагоди відрядити його з господарем на практику.

На цю нагоду не довелося довго чекати. Другого ранку, скоро поснідали, до майстерні увійшов містер Бембль і, спершись ціпком об прилавок, дістав з кишені свою шкурятану записну книжку й витяг звідти якогось папірця.

– Ага, – мовив трунар, – кинувши жвавий погляд на записку. – Замовлення?

– По-перше, на труну, а по-друге, на похорон на кошт парафії, – відповів містер Бембль, затагуючи ремінцем свою книжку, таку грубезну, як і він сам.

– Бейтон, – прочитав трунар, переводячи погляд з папірця на містера Бембля. – Уперше чую це прізвище.

Бембль похитав головою.

– Уперті, уперті люди, містере Соуерберрі, і до того ще горді, сер.

– Горді? – скривив губи містер Соуерберрі, – ну, знаєте, це вже занадто!

– Ох-ох! Це дуже сумно, але це так, містере Соуерберрі.

– Так, так, – підтвердив трунар.

– Уявіть собі, ми тільки позавчора ввечері вперше почули про цю родину, – провадив сторож. – А могли так-таки нічого й не довідатися, якби не одна їх сусідка: вона сама від себе звернулася до Парафіальної Ради з проханням надіслати до них лікаря – там у них жінка одна тяжко занедужала. Лікар вийшов саме обідати, а його учень (дуже моторний хлопчина) надіслав їй якихось ліків у пляшечці з-під масти для чобіт.

– Ось що значить швидка допомога, – зауважив трунар.

– Що швидка, то швидка, але знаєте: по правді роби, по правді тобі й очі вилізуть, – провадив сторож. – Що б ви думали, яка дяка від цих безсоромних людей? Чоловік відсилає назад ліки й переказує, що ліки, мовляв, не допоможуть недужі його жінки й вона їх не питиме! Добрі, сильні, цілющі ліки; ще тиждень тому вони допомогли двом ірландським робітникам та одному вугляреві; і, вважайте, ліки дають за спасибі та ще й з пляшечкою, а він, диви, який великий пан, – гидує ними!

Ганебність цього вчинку повстала з новою силою перед Бемблем, він з серцем стукнув ціпком по прилавок і спалахнув як жар.

– О, – скрикнув трунар, – я ніколи не думав...

– Ніколи не думали, сер, – не вгавав сторож, – та ніколи ніхто до такого не додумався б. А тепер, маєте, вона собі померла, а ми мусимо її ховати. Що пак я хотів... ага. Наказано ховати негайно. Що швидше, то краще позбутися цього добра. – З цими словами обурений парафіальний урядовець насунув на лоба свого трикутного капелюха, не помічаючи, що вдягає його задом наперед, і вплив з майстерні.

– Вони були такі сердиті, що навіть забули спитати за тебе, – промовив містер Соуерберрі, дивлячись услід сторожеві, що великими кроками подався геть.

– Так, сер, – одказав Олівер, що протягом короткої візити дорогого гостя старанно намагався не навертатися йому на очі (від самої згадки про нього ніжний голос Олівера проймає дрижаки).

Проте цього разу він даремно так уникав його погляду; на ретельного урядовця пророкування пана в білому жилеті справило дуже сильне враження, і тому він вважав, що, поки Олівер у трунаря лише «на розглядинах», поки всіх формальностей з семирічним контрактом ще не переведено і загроза, що він знову опиниться на шиї парафії, ще не зникла, безпечніше про нього взагалі не згадувати.

– Гаразд, – сказав містер Соуерберрі, беручи капелюха. – Що швидше позбудемось цієї тяганини, то краще. Ти, Ню, гляди майстерні, а ти, Олівере, бери картуза й ходи за мною.

Олівер слухняно надяг шапку й пішов за хазяїном.

Вони пішли найубогішими, найгустіше заселеними вулицями міста та незабаром звернули у бічний заулок, іще брудніший за інші, й почали шукати зазначеного будинку. Будинки тут були великі й високі, але такі облуплені, неохайні й старі, що в них очевидячки жили люди найубогіших верств, про це свідчили також їх мешканці, що часом визирали то з одного, то з другого вікна, а то й з підворотниць. У багатьох будинках були внизу порожні крамниці, тепер позабивані й позамикані, а люди купчилися, очевидячки, лише в горішніх поверхах. Деякі будинки загрожували ось-ось завалитися від спорохнілості та руїн і засипати своїми уламками всю вулицю, і тому їх попідпирали про всяк випадок здоровими дерев'яними балками. Але навіть і ці хисткі вертепи, здавалося, кишили безпритульними злидарями, бо подекуди грубі дошки, якими було позабивано двері й вікна, були відхилені настільки, щоб дати місце пролізти людському тілу. У водозбіжних канавах вода застоюлася й зацвіла; навіть падло пацюків, що гнило вже, мабуть, не один день серед змокрілого грузу, було до огиди кощаве.

На широко відчинених дверях, перед якими зупинився трунар, не було ані дзвоника, ані молотка, тому він увійшов просто в темний коридор і почав помацки пробиратися вгору по темних сходах, наказавши Оліверові йти за собою й не боятися. На другому поверсі він намацав якісь двері й постукав. Двері відчинила дівчинка років тринадцяти-чотирнадцяти. Трунар зазирнув у кімнату, зрозумів, що не помилився, і увійшов, а за ним Олівер.

У кімнаті не було вогню, але якийсь чоловік сидів напочепках перед холодним каміном; супроти нього на низенькому ослоні сиділа стара жінка. У другому кутку тулилися один до одного кілька обшарпаних дітлахів, а в темному закутку проти дверей лежало щось довге, загорнене в стару подерту ковдру. Олівер здригнувся, натрапивши поглядом на це місце, й мимоволі притиснувся ближче до свого хазяїна; це «щось» було прикрите, але він догадався, що це – труп.

Чоловік був дуже худий і блідий; його посивіле волосся й борода були скуйовджені, а очі запалені. Обличчя старої геть вкрили дрібні зморшки; два останні зуби виширилися над нижньою губою, а пронизливі очі хоробливо блищали. Страшно було дивитися на цих людей: вони так скидалися на тих пацюків, що гнили перед будинком.

– Ніхто не сміє підходити до неї! – сказав чоловік, гнівно вскакуючи на ноги, коли містер Соуерберрі наблизився до трупа. – Назад, назад, проклятий, коли тобі миле життя!

– Пусте, чоловіче божий, – мовив трунар, що давно вже звик до людського горя у всіх його проявах. – Пусте!

– А я кажу, – скрикнув чоловік, стискаючи руки й дико тупаючи ногами, – я кажу, що не дам закопувати її в землю. Вона там не матиме спокою: гробаки докучатимуть їй, істи її вони не будуть, ні, вона ж і так вже виснажена вщент.

Замість відповіді на гарячкові слова трунар витяг з кишені сантиметра і став перед тілом навколішки.

– Всі, всі на коліна, впадять перед нею і вважайте на те, що я скажу, – нараз скрикнув чоловік, падаючи з риданням в ногах померлої. – Кажу вам, вона вмерла з голоду! Я ніколи не думав, що їй так погано, доки її не підтяла гарячка, а тоді я побачив, що від неї залишилися самі кістки й шкура. У хаті не було ні світла, ні вогню, і вона вмерла в темряві, в темряві! Вона не могла навіть розглянути облич своїх дітей, їй сперло дух, і вона тільки кликала їх! Для неї я жебракував на вулицях, а вони засадили мене до в'язниці. Коли я вернувся, вона вже вмирала, і вся кров у моєму серці всохла – вони замучили, замучили її голодом. Вони замучили її голодом!

Удовець впився руками в волосся і зі стогоном звалився, як підкошений, на долівку: очі йому закотилися, з рота потекла піна. Налякані діти гірко заридали; стара, що сиділа досі так тихо й спокійно, ніби нічого не бачила й не чула, мовчки загрозила їм кулаком. Потім встала й, розв'язавши краватку чоловікові, що лежав нерухомо горілиць, пошкандибала до трунаря.

– Це була моя дочка, – з якоюсь ідіотською ухмілкою хитнула вона головою в бік померлої, і від цієї ухмілки стало страшніше, ніж навіть від присутності мерця в цьому похмурому місці. – Хіба не диво: я, що породила її на світ і була тоді молодою жінкою, я живу й сміюсь, а вона лежить тут така холодна й задубіла! Подумати тільки! Сміх та й годі! Сміх та й годі!

Нещасна потвора ще довго щось бурмотала й тряслася від огидливого реготу. Не звертаючи на неї жодної уваги, трунар повернувся до дверей.

– Стійте! Стійте! – голосно прошепотіла жінка. – Коли її ховатимуть – завтра, позавтра чи нині ввечері? Я опорядила її, то, значить, мушу й іти за нею. Пришліть мені плаща, але доброго, теплого, бо надворі собачий холод. Пришліть мені ще пирога й вина. А втім – це пусте! Пришліть краще бухан хліба й кварту води. Серденько мое, не забудете? Ми дістанемо хліба? Так? – палко скрикнула вона, хапаючи трунаря за полу, бо він підійшов іще ближче до дверей.

– Так, так, все що завгодно, – обіцяв він, ухиляючись від старої, і, тягнучи Олівера за руку, хутко вийшов з кімнати.

Другого дня Олівер з хазяїном повернулися знову до злиденного житла жебраків. Голодній родині було надіслано допомогу: містер Бембль сам своєю персоною відніс туди напередодні буханець хліба й шматок сиру, а сьогодні він з чотирьох мешканцями з Притулку, що мали нести труну на цвинтар, прийшов загодя. На рам'я жебраків накинули чорні старі пелерини, непофарбовану труну забили, підхопили на плечі й понесли на вулицю.

– Гей, бабко, бери ноги на плечі – ми вже трохи запізналися, – прошепотів Соуерберрі на вухо старій, – не можна, щоб пан-отець на нас чекав. Ну-мо вперед, хлопці-молодці, хутчіш!

Носії тільки того й чекали і вирушили швидким кроком під своїм легким тягарем; чоловік і мати покійниці похапцем подалися за ними. Бембль і Соуерберрі йшли попереду на пристойному віддаленні від труни, а Олівер, щоб не відстати, біг підтюпцем поруч.

Проте так поспішати не було наглої потреби: коли похід прийшов до похмурого, порослого жаливою закутка кладовища, відведеного для дармових могил, – панотця ще не було; причетник, що грівся біля вогню в ризниці, сказав, що на нього доведеться чекати годину, а то й дві. Труну поставили над краєм могили, і родичі покійниці залишилися покірно чекати на панотця під холодним дрібним дощем на грузькій мокрій глині; якісь вуличні хлопчиська, зацікавившись видовиськом, забігли на цвинтар і заходилися тим часом гратися поміж надгробками в схованки, а коли це надокучило, почали перестрибувати через труну. Соуерберрі й Бембль були в особистих приятельських стосунках з причетником і примостилися біля каміна з газетою.

Минула година або й більше. Нарешті Бембль, Соуерберрі й причетник вгледіли здалеку панотця й кинулися наввипередки до могили. Слідом за ними з'явився і священик, накладаючи на себе дорогою стихаря. Про людське око містер Бембль відігнав трохи бешкетників хлопців, а велебний отець, пробубонівши з панахиди стільки молитов, скільки встиг за чотири хвилини, передав стихаря служникові й знову подався геть.

– Ну, Біллі, засипай! – звелів містер Соуерберрі могильникові.

Це було не дуже тяжко. Братська могила була так щільно набита трунами, що остання труна лише на кілька футів угрузла в землю. Могильник засипав яму, недбало притоптав зверху землю ногами, закинув лопату за спину й пішов своєю дорогою, а за ним побігли хлопці, голосно висловлюючи незадоволення з приводу того, що цікаве видовисько тривало так недовго.

– Ходімо, небораче, а то браму зачинять, – мовив Бембль, ляснувши вдівця по спині, – той, як був став над домовиною, так весь час стояв, не ворухнувшись, протягом усієї церемонії; від Бемблевих слів він здригнувся, підвів похнюплену голову, глянув на людей, що оточували його, ступив кілька кроків і впав зомлілий. Стара божевільна була занадто засмучена втратою теплої пелерини, яку в неї після закінчення похорону негайно одібрали, й не звернула на нього жодної уваги; на зомлілого вилили жбан холодної води; він прийшов до пам'яті й поплентався геть.

Ворота замкнули, і всі розійшлися в різні боки.

– Що ж, Олівере, як тобі це сподобалося? – спитав Соуерберрі, йдучи додому.

– Спасибі, нічого собі, – відповів нерішуче Олівер, – але не дуже, сер.

– Дурниці, з часом звикнеш, а тоді піде як по маслу, – запевнив його хазяїн.

Оліверові було цікаво, скільки часу зникав його господар до цього, але він розумів, що краще не питати, і мовчки йшов додому, міркуючи про все, що бачив і чув.

Розділ VI

Оліверові вривається терпець, він дуже дивує Ноя своєю відвагою

Після місячного «стажу» в трунаря контракт на Олівера було офіційно затверджено. Гнилий сезон, плодучий на різні гахорування, саме наступав. Висловлюючись комерційним терміном, «на труни стояв попит», і за кілька тижнів Олівер набув чимало досвіду.

Блискучі наслідки геніальної вигадки містера Соуерберрі сягнули далеко понад його надії. Ніколи ще за пам'яті найстаріших мешканців міста N не лютував з такою силою навісний кір і не було такої страшної смертності на дітей. Мало не щодня тяглися вулицями жалібні походи; на чолі їх з крепом аж по коліна виступав Олівер, а матері, завмираючи від жалю й зворушення, розчулено дивилися на це.

Щоб навчитися панувати своїми нервами (що конче потрібно для фахівця-трунаря), Оліверові доводилося бувати господарем також і на похоронах дорослих, і не раз бував він свідком прекрасної покори й мужності, з якою деякі сильні духом люди зносять облуду долі й нерозважні втрати.

Соуерберрі часом ховав якусь заможну пані або пана, що мали цілу зграю небог та небожат; вони ходили мов неприкаяні під час усієї хвороби небіжчика й навіть на людях, у місцях громадських зборищ, ніяк не могли погамувати своєї туги; а проте, залишившись на самоті, вони ставали веселі, бадьорі й безжурно базікали й сміялися, начебто нічого лихого не трапилося. Чоловіки ставилися до втрати своїх дружин з героїчною мужністю, і жінки, вдягаючи жалобу за своїми чоловіками, замість сумувати під похмурим крепом дбали лише за те, щоб він їм був до лиця й не відставав від моди. Дуже часто леді й джентльмени, що до нестями побивалися над покійниками під час похорону, заспокоювалися скоро, переступивши поріг своєї хати, а напившись чаю, знаходили свою звичайну рівновагу. Це все було варте уваги і справляло дуже відрадне враження, і Олівер широко відкритими очима придивлявся до цього всього.

Чи покору в душі Оліверовій виховали саме ці приклади мужності людського духу, хоч я й біограф його, з певністю не скажу, можу лише сказати, що протягом кількох місяців Олівер не ремствував на Ноя і мовчки зносив його знущання, а той сікався до нього, як та оса в вічі. Ной згорав від заздрості до Оліверової чорної патериці й крепу і ніяк не міг пристати на те, що якийсь вихватко так швидко пішов угору, тоді як він, старший за нього, пас іще досі задніх й залишився при своєму форменому картузі і шкурятяних штанах.

Шарлотта ставилася до Олівера погано, бо так робив Ной, а місіс Соуерберрі зненавиділа Олівера, бо містер Соуерберрі йому симпатизував; отже, в такому приемному оточенні: з трьома ворогами, з одного боку, й ненастанними похоронними картинами, з другого, Олівер почував себе приблизно так, як те голодне порося, що його ненароком застрелили в засіках броварні.

Зараз я підходжу до дуже важливого моменту в біографії Олівера, однієї начебто другорядної та незначної події, що викликала, проте, ґрунтовну зміну в усій його майбутній долі.

Одного разу Олівер з Ноем увійшли до кухні в звичайний обідній час (на обід їм залишили з півтора фунта баранячих хрящів), але господиня саме покликала до себе Шарлотту, і голодний Ной почав тим часом знічев'я сікатися до Олівера. Його милі жарти почалися з того, що він задер ноги

на стіл, смикнув товариша за волосся, сіпнув за вухо, назвав його підбрехачем, хвалився, що з насолодою дивитиметься, як його колись піднімуть на шибеницю, і взагалі дратував його на всі заставки, які могла вигадати уява злого, зіпсованого вуличного хлопчиська.

Але все було марне: Олівер не заплакав. Тоді Ной спробував підпустити ще кращого жучка, яким не гидує багато значно вищих за Ноя людей у своїй безглуздій гонитві за дотепами.

- Як ся має твоя матка, підкидьку, га? - почав Ной.

- Вони померли - не смій мені говорити про них.

Говорячи це, Олівер весь зашарівся й почав важко дихати, а губи й ніздрі йому дивно затремтіли; містер Клейполь одразу зрозумів, що це безперечний симптом близьких сліз, і тому провадив далі:

- А чого вона померла, підкидьку?

- З розбитого серця - так казали мені наші старі богаділки, - тихо мовив Олівер, говорячи більше до себе самого, ніж відповідаючи Ноеві. - Я, здається, розумію, що значить умерти від цього.

- Заплач, Матвійку, дам копійку, - зареготався Ной, вгледівши, як по щоці Олівера помалу скотилася сльоза. - Чому, слинько, реви розпустив?

- У кожному разі, не через тебе, - озвався Олівер, хутко змахуючи сльозу.

- Звичайно, не через мене, - вищирив зуби Ной.

- Не через тебе - із серця, - обірвав його Олівер. - Ну, годі, не смій мені більше говорити за те. Бережись!

- Бережись, бережись! - скрикнув Ной. - Слиньку, не пирожся та й з маткою своєю не носись, як з писаною торбою! Знаємо ми, хто вона така, знаємо, ого! - Тут Ной красномовно хитнув головою і зморщив, що було сили, свого кирпатого червоного носика. - І знаєш, підкидьку, - тоном нещирого співчуття, з усіх тонів найгіршим, - провадив Ной, підбадьорений Оліверовим мовчанням, - тепер вже нічим, а слізьми тим паче, не допоможеш; та й тоді б ти нічим не допоміг, і мені самому, і нам усім тебе дуже шкода, і ми всі тебе від щирого серця жаліємо, але ти мусиш знати, підкидьку, що матка твоя була звичайнісінька шльондра.

- Що ти сказав? - озвався Олівер, кидаючи на нього меткий погляд.

- Звичайнісінька шльондра, підкидьку, - спокійно відказав Ной. - І для неї самої краще, що вона рано померла, а то б довелося сердезі солодко попрацювати в Брайдуеллі чи на каторзі, а то й на шибениці потанцювати; так, на шибениці - це найпевніше!

Червоний, розгніваний, Олівер скочив на ноги, перекинувши стола й стільця, схопив Ноя за горло і в дикому запалі почав його трусити так, що в того аж зуби зацокотіли; потім скупчив усю силу свого маленького тіла в один тяжкий удар і звалив ним свого супротивника на землю.

Ще за хвилину Олівер був тихою, боязькою, затурканою дитиною, якою його зробила людська бездушність, але тепер дух його повстав, і від жорстокої образи за покійну матір спалахнула його кров; груди йому буйно здіймалися вгору, постать випросталась, очі занялися жвавим огнем; він увесь мов переродився і стояв тепер переможний над своїм полохливим ворогом, що боязько корчився долі, наляканий його раптовим вибухом.

– Він уб'є, уб'є мене! пробі! – репетував Ной. – Шарлотто, місіс Соуерберрі, сюди! Новак мене убиває! Пробі! Пробі! Олівер сказився! Шарлот-то!

На Нойв крик луною відгукнулася Шарлотта, а за нею ще дужче завершала місіс Соуерберрі; куховарка блискавицею вскочила до кухні, а господиня зааніміла на сходах, доки не переконалася, що життю її нічого не загрожує.

– Ах ти, мерзотнику! – скрикнула Шарлотта, хапаючи Олівера з усієї сили, що рівнялася силі доброго мугиря. – Ах ти, не-вдяч-на, пас-куд-на тва-рю-ко, ах ти, кро-во-пив-це, – і між кожним складом Шарлотта ритмітно сипала на Олівера ляпас за ляпасом і на відчай душі репетувала.

Шарлоттин кулак був не дуже ніжний, але, боячись, що він не досить дошкулить Оліверові, місіс Соуерберрі скотилася зі сходів і, допомагаючи їй однією рукою тримати хлопця, другою почала йому дряпати й лупцювати обличчя. Користуючись із такої щасливої ситуації, Ной підвівся й почав бити Олівера ззаду й собі.

Але вправа ця вимагала занадто великого напруження і тому довго тривати не могла. Натомившись і засапавшись, месники потягли Олівера, що досі борсався й борюкався, але не хотів здаватись, до сирого льоху й замкнули його там. Після цього місіс Соуерберрі впала на стілець і заридала.

– Господи, змилуйся, вона конає! – скрикнула Шарлотта. – Ню, голубе, склянку води, швидше!

– О, Шарлотто, – ледве чутно почала за хвилину місіс Соуерберрі від браку повітря в грудях і надміру холодної води, якою Ной щедро обілляв їй голову й плечі. – О, Шарлотто, яке щастя, що він нас всіх не зарізав серед ночі!

– Велике щастя, пані, – відповіла та, – сподіваюся, це буде наука хазяїнові не брати більше до хати цих пройдисвітів, що народжуються вбивцями й розбишаками. Бідолашний Ной! Він був на волосині від смерті, коли я вскочила.

– Відна крихітко, – жалісно глянула на нього місіс Соуерберрі.

«Відна крихітка» (горішній гудзик її жилета був на одному рівні з маківкою Оліврової голови) старанно витирала кулаком очі, шморгала носом і сопла, щоб видушити кілька сльозин.

– Що робити? Хазяїна нема вдома, в хаті самі баби, а він ось-ось висадить двері! – Олівер дійсно так грюкав і стукав у гнилу дерев'яну загородку, що це було цілком правдоподібно.

– Господи! Господи! Що робити, пані? – лементувала Шарлотта. – Хіба що послати по поліцію.

– Або по солдатів, – додав Клейполь.

– Ні, не те, – заперечила місіс Соуерберрі, згадавши про Оліврового старого приятеля. – Ню, біжи-но хутчій по містера Бембля і скажи, щоб він негайно йшов сюди; не шукай кашкета, біжи, як стоїш! Притьмом! Ага, притисни ось цього ножа до гулі – опух швидше спаде.

Нічого не одказавши, Ной кинувся прожогом надвір: перехожі здивовано дивилися в слід розхристаному хлопцеві, що нісся, як вітер, вулицями, без шапки на голові й з лезом ножа над оком.

Розділ VII

Олівер не скоряється

Ной гнався чимдужче до притулку, ні на мить не зупиняючись і не озираючись навколо. Тільки вже біля самих воріт він відсапнувся, набрався духу, видувив з себе так-сяк кілька сліз і постукав у хвіртку; тут він скорчив таку скривджену й нужденну міну, що навіть воротар богадільний (а він бував у бувальцях і бачив на своєму віку переважно скривджені та нужденні обличчя) аж остовпів.

- Що з тобою, хлопче? - скрикнув він.

- Містере Бембль! Містере Бембль! - закричав Ной з добре вдаваним жахом і так голосно й розпачливо, що Бембль одразу почув його і вискочив на його лемент, як ошпарений, зі своєї хати, забувши навіть надягнути свого трикутного капелюха. (Цей цікавий факт треба відзначити, бо він свідчить про те, що під впливом якогось могутнього імпульсу навіть парафіальні сторожі здатні втрачати владу над собою й забувати власну гідність).

- О, містере Бембль, - скрикнув Ной, - Олівер, сер, Олівер..

- Що? Що? - перебив містер Бембль, і його холодні очі радісно заблищали. - Олівер утік? Ну, кажи, Ню, невже він справді утік?

- Ні, ні, сер, він не втік, але він вчинив злочин, - відповів Ной. - Він хотів убити мене, сер, а потім кинувся вбивати Шарлотту, а потім хазяйку... О! як боляче! Який жах, сер! - Тут Ной почав звиватися й корчитися, наче в'юн, даючи цим розуміти містерові Бемблеві, що скажений напад Олівера тяжко пошкодив якийсь його внутрішній орган і він нестерпуче страждає.

Побачивши, що несподівана новина справила на містера Бембля велике враження, Ной вирішив підлити масла в огонь і ще голосніше зарепетував.

На той час пан у білому жилеті вийшов на подвір'я; Ной побачив його і, збагнувши, що дуже корисно звернути на себе його увагу і викликати цим ще дужче обурення проти Олівера, - зарепетував, зовсім як нерізане поросся, і являв тепер собою щось дійсно трагічне. Він дуже швидко досяг свого: на третьому кроці пан сердито обернувся й спитав, чого це щеня так верещить і чому Бембль не заткне йому пельки.

- Це бідне хлоп'я з дитячого захистку, - пояснив містер Бембль, - його покалічив і мало-мало не забив... Олівер Твіст.

- Сто чортів! - скрикнув пан у білому жилеті, круто зупиняючись. - Я це знав! З першої ж хвилини у мене з'явилося якесь передчуття, що цей дикун дограється до шибениці.

- Виявляється, що він зробив замах і на їхню дівчину служницю, - провадив містер Бембль із землисто блідим обличчям.

- І на господиню, - вставив Клейполь.

- І на господаря, чи так, Ню? - додав містер Бембль.

– Ні, господаря вдома не було, а то він був би і його забив, – відказав Ной, – він нахвалявся...

– Так він нахвалявся забити господаря, мій хлопчику? – перепитав пан у білому жилеті.

– Так, сер, – відповів Ной. – І прошу, сер, місіс питає, чи не міг би містер Бембль зайти до нас на часинку й відшмагати його, бо господаря вдома нема.

– Звісно, звісно, дитино, – мовив пан у білому жилеті, ласкаво всміхнувшись і поплескавши Ноя по голові, що була на три дюйми вище за його власну. – Ти добрий хлопчик, дуже добрий хлопчик. Ось тобі пені. А ви, Бемблю, ідіть негайно до Соуерберрі з ціпком, і вже самі побачите, що там робити. Глядіть, не панькайтесь там з ним.

– Ні, ні, сер, – відповів сторож, начіпляючи на свій ціпок батога, що його вживав для езекуцій.

– І Соуерберрі скажіть, щоб він теж різок не жалкував. Без синців і батогів з цього шибеника не буде пуття, – прорік пан у білім жилеті.

– Не турбуйтеся, сер, я вже знатиму, як там раду дати, – відповів сторож.

Капелюх уже знову гордо сидів на своєму почесному місці, ціпка було направлено, і містер Бембль з Ноем подалися підтюпцем до трунаревої майстерні.

Тут стан речей тим часом не змінився. Соуерберрі досі не повертався додому, а Олівер з неослабною силою грюкав так само у двері.

Місіс Соуерберрі наговорила Бемблеві таких жахливих речей про Оліверові злочинства, що той поклав за безпечніше вдатися з ним спершу в пересправи.

Тому він спочатку постукав у двері, а потім, притулившись губами до дірочки в замку, з притиском промовив:

– Олівере!

– Пустіть мене! – відгукнувся з льоху хлопчик.

– Чи пізнаєш ти, чий це голос, Олівере?

– Так, пізнаю.

– А чи страшно тобі? Чи тремтиш ти в цю мить, сер?

– Ні, – гордо кинув Олівер.

Ця неприродня, нечувана відповідь, якої містер Бембль ніяк не сподівався, збила його з пантелику. Він відскочив від дверей, випростав свій стан і в німому подиві обвів поглядом усіх присутніх.

– О, містере Бембль, він напевне збожеволів, – простогнала місіс Соуерберрі, – жоден тямущий хлопець не наважився б так з вами розмовляти.

– Це не божевілья, моя пані, – відповів містер Бембль після кількох хвилин глибокої задуми, – це м'ясо!

– Що? – скрикнула місіс Соуерберрі.

– М'ясо, моя пані, м'ясо, – повторив Бембль з притиском. – Ви перегодували його м'ясом. Ви штучно збудили в ньому бунтарський дух, що цілком не личить особі в його становищі. Місіс Соуерберрі, це вам підтвердять і члени Ради, а вони глибокі філософи-практики і добре розуміються на цьому. Нашо жебракам дух? Що вони з нього втнуть? Досить того, що ми підтримуємо життя їх тіла. Якби ви годували хлопця кашкою, моя пані, цього ніколи не трапилося б.

– Боже! Боже! – сплеснула руками місіс Соуерберрі, побожно підносячи очі до кухонної стелі. – Ось що значить бути милосердним.

Милосердя місіс Соуерберрі полягало в тому, що вона щедро наділяла Олівера найгіршими недоїдками та недогризками, на які ніхто не поласував би, і тому треба було, дійсно, великої саможертвності й природньої лагоди вдачі, щоб схилитися так покірно перед тяжким безпідставним докором містера Бембля.

– О, – промовив містер Бембль, коли шановна леді знову спустила очі додолу. – Єдине, чим тепер можна зарадити лихові, – це залишити хлопця в льосі на два-три дні, доки його прикрутить голод; потім його можна буде випустити, але протягом всієї його науки його треба буде тримати на самій каші. В нього небезпечна жилава натура, місіс Соуерберрі, з живущого він насіння: ось і лікар, і доглядачка казали мені, що матка його натерпілася стільки злигоднів, заким дочвалала до нас, що на її місці кожна порядна жінка була б померла на кілька тижнів раніше, а вона ще борсалася.

Розмова за дверима долітала невиразно до Олівера, але досить було його настороженому вухові почути якийсь натяк на покійну матір, як він затупотів і закалатав у двері з такою силою, що заглушив усі інші звуки. Тим часом надійшов Соуерберрі. Щоб викликати його обурення, жінки наговорили йому такого страхіття про Олівера, що він дійсно завзявся на хлопця, злісно шарпонував двері й немилосердно витяг його з льоху за комір.

Від нещодавньої розправи одяг на Оліверові обвисла лахміттям, обличчя було геть чисто подряпане й розквашене, чуприна збилася клоччям на лобі; проте гнівний рум'янець не збіг іще з його лица, і, коли його витягли з льоху, він зміряв Ноя завзятим поглядом і не зморгнув.

– Фу ти ну ти, який красень! – сказав Соуерберрі, струсонувши Олівера за плечі, й боляче ляснув його по щоці.

– Він лаяв мою матір, – відповів Олівер.

– Ну, то що з того, невдячна паскудо? – визвірилася на нього місіс Соуерберрі. – Твоя мати заробила на те, що він сказав; навіть на ще гірше.

– Ні, не заробила.

– Ні, заробила! – гукнула місіс Соуерберрі.

– Брехня! – спалахнув Олівер.

Місіс Соуерберрі залилась сльозами.

Що було робити містерові Соуерберрі? Цей потік сліз вирішив усе. Хай би він зрадив себе і на одну мить завагався покарати Олівера якнайсуворіш, то кожен досвідчений читач зрозуміє, що одразу він був би став (як це завжди буває в подружніх сварках) несвітським грубіяном, негідником, потворою, карикатурою на чоловіка і т. д., і т. д. і взагалі був би

дістав іще силу інших приемних епітетів, занадто численних, щоб вони умістилися у межах цього розділу. Але треба сказати, що Соуерберрі ставився до Олівера (наскільки сягали його далєбі необмежені влада й міць) досить прихильно, може, тому, що був у ньому матеріально зацікавлений, а може, й тому, що місїс Соуерберрі зненавиділа його з першого погляду. Але в цьому разі буйний потік сліз його дружини не дозволяв гаяти часу, тому він відшмагав Олівера так, що навіть місїс Соуерберрі залишилася задоволена й потреба в додатковій допомозі Бемблевого ціпка, властиво кажучи, майже відпала. На решту дня Олівера знову замкнули до темного льоху, де він міг розкошувати досхочу на хлібі й воді (в його розпорядженні був цілий водогін).

Увечері місїс Соуерберрі, пом'янувши попереду під дверима кілька разів недобрим словом покійну Оліверову матір, зазирнула до льоху й наказала хлопцеві йти спати на звичайне місце, і він пішов, а слідом за ним неслися регіт і грубі дотепи Шарлотти та Ноя.

Лише zostавшись на самоті в тиші похмурої трунарні, віддався Олівер тим почуттям, що мусили неминуче повстати в його ще зовсім дитячій душі після пережитої кривди й образи останнього дня. Він кепкував зі своїх гнобителів, він стерпів не зморгнувши біль і побої, у його серці зростала й ширилася гордість, що не попустила б вирватися з його грудей останньому зойкові – хай би вони його живцем на вогні смажили. Але тепер, коли навкруги не було нікого, хто б міг чути й бачити його, він упав навколішки на підлогу й, затуливши лице руками, заривав такими слізьми, якими – дай Боже – ніколи не плакати дитині.

Довго стояв так Олівер, мов занімів. Свічка вже зовсім розтопилася в ліхтареві, коли він підвівся на ноги. Обережно озирнувшись на всі боки й наставивши вухо, він тихенько відімкнув двері й виглянув надвір.

Стояла холодна темна ніч. Хлопчикові здалося, що зорі мерехтять далеко вище над землею, ніж звичайно; було тихо, не дмухав вітер, а темні тіні, що падали на землю від дерев, видавали мерцями – такі німі й нерухомі були вони.

Олівер знову обережно зачинив двері і, користуючись з останніх відлисків свічки, зв'язав у хустину своє убоге добро й сів на ослоні дожидати дня.

Тільки-но засіріло надворі й перші бліді тіні світанку несміливо пробилися крізь щілинки віконниць у майстерню, Олівер підвівся й визирнув на вулицю – на мить завмер, вагаючись, на порозі, а потім хутко причинив за собою двері.

Він глянув ліворуч, праворуч і не знав, у який бік тікати. Але потім згадав, що навантажені бендюги звертали завжди вгору, як їхали за місто, і пішов цією саме дорогою; незабаром він натрапив на стежку, що йшла навскоси через поле і, як він знав, виходила потім знову на шлях. Він пам'ятав, як він уперше йшов нею, коли містер Бембль забрав його з «ферми». Стежечка проходила повз знайомий котедж, Оліверове серце швидко застукало в грудях, коли він це збагнув; він навіть хотів був повертатися назад, але пройшов уже занадто багато й не так швидко встиг би повернутися додому, та до того ж було ще дуже рано: навряд чи хто-небудь перестріне його. І він пішов.

А ось і знайома ферма. Все тихо, нікого не видно. Олівер зупинився й зазирнув у садок. Якийсь маленький хлопчик полов траву на грядках; він глянув угору, і Олівер пізнав бліде личко свого колишнього товариша. Він дуже втішився, вгледівши його на прощання, бо, хоча хлопча було значно молодше за нього, вони колись дуже добре товаришували і їм було що

згадати: скільки разів їх били, морили голодом і садовили до карцера разом!

– Тс-с, Дік! – прошепотів Олівер, коли хлопчик підбіг до хвіртки й протягнув йому назустріч через штахети свої рученята. – Чи вже хто-небудь встав?

– Ніхто, всі сплять, крім мене.

– Нікому не кажи, що ти мене бачив, Діку, – провадив Олівер, – я тікаю. Вони знущаються з мене, Діку, і я йду шукати долі далеко-далеко, світ за очі. А як ти зблід...

– Я чув, як лікар ім казав, що я вмираю, – відповіло хлоп'ятко, блідо всміхаючись. – Я такий радий, такий радий, що побачив тебе, Оліверчику, тільки не стій тут довго.

– Ні, ні, не буду, я тільки хотів попрощатися з тобою, – відповів той. – Ми ще побачимось, я знаю, що побачимось! Ти вичуняеш і будеш здоровий і щасливий!

– Так, тільки вже як умру, – зітхнуло хлоп'ятко, – мабуть, лікар казав правду, Оліверчику, бо мені так часто сняться різні люди, яких я ніколи не бачу вдень. Поцілуй мене, – попрохало воно, злазячи на низеньку хвіртку й обвиваючи рученятами Оліверову шию. – Прощай, Оліверчику!

Розділ VIII

Олівер чимчикує до Лондона й зустрічає дорогою чудного молодого джентльмена

Стежечка вийшла незабаром знову на битий шлях. Була вже дев'ята година. Олівер відійшов миль із п'ять від міста, але, боячись, щоб його, бува, не наздогнали й не зловили, біг навзаводи, а на людніших місцях крався попідтинню. Натомившись, він сів нарешті спочити при дорозі край верстового стовпа й уперше замислився над тим, куди йому податись і що робити.

На камені було написано великими літерами, що звідси до Лондона ще сімдесят миль. «Лондон» – це слово дало новий напрям Оліверовим думкам. Лондон! Лондон – це величезне неосяжне місто. Ніхто, ніхто, навіть сам містер Бембль, ніколи не знайде його там. Олівер згадав, як один богаділець казав, що кожен хлопчина зі смальцем у голові в Лондоні не пропаде і що у великому місті можна заробити так, як сільським мугирям і вві сні не снилось. Лондон – найкраще місце для безпритульного хлопчика, якому хоч з мосту та в воду, якщо ніхто не змилосердиться на нього. Від цих думок Олівер скочив на ноги й знову подався далі. Він довго йшов і як побачив, що наблизився за цей час до Лондона лише на чотири милі, тоді тільки збагнув, скільки йому треба ще чимчикувати. Він пішов помаліше, пригноблений цією сумною думкою, і почав міркувати, як би йому дістатися туди. У клункові його лежали шматок черствого хліба, стара сорочина й дві пари шкарпеток, а в кишені бовталосся пені – подарунок Соуерберрі після одного особливо пожиточного похорону.

«Чиста сорочка, дві пари залатаних шкарпеток і одне пені – дуже хороші речі, але з ним далеко не заїдеш. Взимку шістдесят п'ять миль не абищо», – міркував Олівер. Люди взагалі дуже виразно й гостро вбачають

різні труднощі на своєму життєвому шляху, але, як їм зарадити, ніяк не знають; отже, пометитувавши і так і сяк і нічого, зрештою, не надумавши, Олівер пересунув клуночок на друге плече й почимчикував собі далі.

Цього дня він пройшов двадцять миль і не мав в роті нічого, крім свого черствого хліба та води, яку він випрошував у котеджах при дорозі. Коли стемніло, він звернув зі шляху на луг, зарився в копицю сіна й вирішив пролежати там до самого ранку. Рвачий вітер гуляв по голому полю; Оліверові було холодно й хотілося їсти; почував він себе таким самотнім, таким самотнім, як іще ніколи, і спочатку йому було дуже моторошно. Але довга дорога і втома перемогли, і він незабаром заснув, забувши всі свої турботи. Перед світом він зовсім задубів і так зголоднів, що мусив купити собі на своє пені хліба в найближчому селі. Він позбирав собі ноги, а коліна йому тремтіли з надутими. Після другої ночі під голим холодним небом Оліверові стало ще гірше; над ранок він вже насилу волочив ноги і сів спочити край крутого підгір'я. Чекаючи на диліжанс, що саме наближався до гори, він простяг руку до пасажирів, та мало хто звернув на нього увагу, але потім хтось гукнув йому, щоб він не жебрав, а як хоче, то заробив гроші й побіг під гору навипередки з кіньми за півпені. Бідний Олівер зі шкури ліз, щоб бігти врівень із диліжансом, але надута й підтоптані ноги не пускали, і він відставав. Побачивши це, пасажир поховали свої шеляги назад у кишені й вилаяли Олівера ледачим щеням і нікчемою; і диліжанс із гуркотом покотився геть, залишивши по собі лише хмару пороху.

По деяких селах висіли великі плакати, що під загрозою в'язниці застерігали від жебрування в межах цієї околиці. Це дуже налякало Олівера, й він старанно обминав такі села. По інших містах, де таких плакатів не було, він ставав під барканами заїздів і мовчки похмуро вдивлявся в очі перехожих: цей маневр кінчався переважно тим, що господиня наказувала якомусь із батраків прогнати цього чудного хлопця, що напевне виглядає, як би щось поцупити. Коли Олівер підходив з довгою рукою до садиби якогось фермера, його майже завжди наганяли собаками, а коли він тикався до якоїсь крамниці, то мову зараз звертали на те, що треба покликати парафіального сторожа, від чого в Олівера, звичайно, душа холола і він швидше тікав. Якби не один добрий сторож при заставі та одна добросердна старенька пані, Оліверове поневіряння було б скінчилося так само, як і поневіряння його матері, тобто він незабаром звалився б мертвий на дорозі його королівської величності. Але сторож підгодував його хлібом і сиром, а старенька пані, онук якої мандрував тепер босоніж десь у якійсь далекій частині земної кулі після розбиття корабля, – зглянулася на бідного сироту й дала йому все, що могла відірвати від себе, з такими добрими, ласкавими словами і з такими теплими сльозами співчуття, що вони вривалися в Оліверову душу глибше, ніж усі пережиті жалі.

Рано-вранці на сьомий день своєї втечі з рідного краю Олівер пришкандибав до невеличкого міста Барнет. Віконниці на вікнах були ще позамикувані, вулиця була порожня; ніхто ще не брався до денної роботи – всі спали. Сонце саме вставало у всій своїй величній красі. Запорошений, обдертий, зі скривавленими, побитими ногами, сів Олівер на сходах край чужого порогу; в золотому, радісному промінні він почував себе ще самотнішим і безпораднішим, ніж звичайно. А там потроху почали відчиняти віконниці, відхиляти фіранки, з'явилися люди на вулицях. Дехто з перехожих зупинявся на хвилю, а то й обертався на Олівера, але нікому не спало на думку допомогти йому й поцікавитися, як він сюди дістався. Попрохати милостини Олівер не наважувався і мовчки сидів.

Він просидів так чимало часу на сходах; мовчки дивувався, скільки в цьому місті шинків (у Барнеті що не дім, то шинок або корчма), дивився байдужим оком на карети, що проїздили повз, і думав, як усе дивно на світі

створено: ось ця карета може жартома проїхати за кілька годин увесь той надмірно тяжкий шлях, що на нього він витратив аж цілий тиждень; багато ще передумав Олівер, коли раптом почув на собі чужий погляд і побачив, що якийсь хлопець, який кілька хвиль тому був пройшов повз, зупинився й дуже уважно стежить за ним з протилежного пішоходу. Спочатку Олівер не звернув на нього особливої уваги, але хлопець стояв так довго на одному місці й так пильно дивився на нього, що Олівер підніс голову і зміряв його найпильнішим поглядом. Тоді незнайомий перейшов вулицю і наблизився до Олівера.

– Жовторотий, чого розпустив кислиці? – гукнув він.

Він був, мабуть, трохи старший за Олівера, але був якийсь кумедний. Такого хлопця Олівер іще, здається, ніколи на своєму віку не бачив. Це було кирпате, низьколобе, неймовірно замурзане й обшарпане звичайнісіньке хлоп'я, але з поставою й манерами цілком дорослої людини. Воно було присадкувате, трохи кривоніге, трохи замале на свої роки і мало маленькі, гострі, препогані очі. Капельох стирчав у нього на голові, мов на тичку, щохвилини загрожуючи злетіти додолу і, мабуть, був би й злітав, якби хлопець час від часу не стріпував кумедно головою, від чого капельох знову опинявся на старому місці. На хлопчикові був сурдут з батьківського плеча мало не до самих п'ят; закавраші рукавів були закочені аж по лікті – очевидячки для того, щоб зручніше було закладати руки в кишені пасатих штанів, звідки він їх не виймав. Загалом це був найкумедніший у світі маленький чванько чотири фути шість дюймів заввишки (разом із закаблуками своїх чобіт).

– Ану, жовторотий, чому розпустив кислиці? – спитав удруге незнайомий.

– Я здоровився і хочу їсти, – відповів Олівер, і сльози навернулися йому на очі. – Я стільки йшов пішки безперестанку – аж цілісінький тиждень.

– Цілісінький тиждень навітікача від дзьоба? – жваво спитав молодий джентльмен і, помітивши Оліверів здивований погляд, додав: – Та ти, фертику, здається, не знаєш, що таке дзьоб?

Олівер покійно відповів, що, наскільки він знає, дзьобом зветься пташиний рот.

– Ой-ой! Яке зелене! – засміявся панич. – Дзьоб – це суддя, за його наказом підносишся вгору, а вниз не спускаєшся. А чи був ти коли-небудь на млині?

– На якому млині?

– На якому? Та на тому малому млині, що може крутитися в Камінному Жбані й завжди краще меле проти вітру, а за вітром не меле, бо тоді чортма робітників, – пояснив досить незрозуміло молодий джентльмен. – Еге, стривай, у тебе, я бачу, живіт присох, треба тебе чимсь наперти. У мене самого тепер у кишені вітер гуде – тільки шиглик та сорока. Та дарма – вже якось-то буде. Ну, ну, мерщій вставай, і ходімо – гайда!

Хлопець допоміг Оліверові підвестись і купив йому в сусідній крамниці шмат шинки й буханець хліба, а щоб шинка, бува, не запорошилась, він вигадав дуже хитру штуку: видер із паляниці мнякуш, а шинку засунув усередину і з буханцем під пахвою повів Олівера до найближчого заїзду. Вони отаборилися в якійсь задній темній кімнаті; незабаром на столі з'явився жбан з пивом, і з дозволу таємничого юнака Олівер накинувся на їжу і почав її уминати, а той тим часом дуже пильно стежив за ним.

– Тьопаш до Лондона? – спитав він, коли Олівер скінчив снідання.

- Еге.

- Маеш кнатию?

- Ні.

- Гроші?

- Ні.

Хлопець свиснув і заклав руки в кишені, наскільки це дозволяли йому довгі рукави.

- А ти живеш у Лондоні? - спитав Олівер.

- Мг, коли буваю вдома, - відповів хлопець. - Тобі, мабуть, треба десь притулитись на ніч - ге?

- ІЩе б пак, - відповів Олівер, - відколи я вийшов у дорогу, мені весь час доводилось спати під голим небом.

- Не журися, синку, - заспокоїв його новий приятель. - Мені теж треба бути нині ввечері в Лондоні; я там знаю одного старого джентльмена - перший сорт! - він тебе напевно візьме до себе задурно, якщо тобі дасть рекомендацію хто-небудь з його добрих знайомих. А чи ми з ним не знайомі?! Та куди! Звичайно ні! Зроду-віку не бачились!

Панич усміхнувся, даючи зрозуміти, що останні слова - тонка іронія, й хильнув до дна пиво.

Хіба міг відмовитися Олівер від такої вабливої пропозиції, як притулок на ніч? Але мало того, новий знайомий ще обіцяв, що старий пан його негайно дуже добре влаштує.

Між хлопцями поточилася щира, жвава розмова, з якої Олівер довідався, що його приятеля звать Джеком Давкінсом і що він особливий мазунчик і улюбленець того самого старого пана.

Дивлячись на нього, не можна було сказати, щоб улюбленці старого користувалися особливими життєвими вигодами. Джек, між іншим, сам признався, що в тісному товариському колі його звать Пронозою, та він дійсно був, здається, страшенним гонивітром і гульвісою. Олівер збагнув, що, либонь, старий добродичень махнув на нього рукою, бо вмовляти його, видно, все одно, що горохом об стіну сипати! Олівер вирішив завоювати будь-що-будь приятельство старого пана, а коли виявиться, що Пронозі не буде впину (чого він був цілком певен), то взагалі відмовитись від знайомства з ним.

Джек Давкінс чомусь рішуче не згоджувався увиходити до Лондона завидна, і тому хлопці лише об одинадцятій годині ночі підійшли до Айлінгтонської застави. Від Енжеля вони звернули на Сент-Джонів шлях, потім у вузький заулочок, що підходив до самого Уельського театру, далі вийшли на Ексамвс-стрит, а звідти на Коппіс-роу; пройшли повз Притулок для бідних і через славетний майдан, що звався колись Хоклей-ін-ді-Хол, а звідти видряпалися на Великий Сеффон-Гілл. Тут Проноза прискорив кроки й звелів Оліверові «взяти ноги на плечі». Олівер мусів не опускати очей зі свого проводаря, щоб не згубити його в темряві, проте він встиг кинути кілька разів оком навкруг себе. Бруднішої та паскуднішої місцевості він іще ніколи на своєму віку не бачив.

Вулиця, якою вони йшли, була вузька й загиджена, грязюка стояла по коліна, а повітря просякло смородом. Тут було багато крамничок, але вони були порожні: єдиним крамом у них були, здається, самі лише діти; дарма що було вже дуже пізно, вони снували, мов неприкаяні, від дверей до дверей, і зсередини крамниць долинали їх крики й вереск. Серед загальних злиднів, здавалося, цвіли повним цвітом самі лише шинки; крізь їхні розчинені двері чулася лайка п'яних ірландців-чорноробів, що сварилися й стукали кулаками по столах.

У темних, покручених сусідніх заулках купами ліпилися брудні облуплені халупи; п'яні жінки й чоловіки барложилися тут у бруді й смороді, а з дверей час від часу висовувались здоровезні лобуряки, що, очевидячки, відряджалися в якісь дуже підозрілі експедиції.

Видряпавшись на самий шпиль пагорбка, Олівер почав уже міркувати, чи не краще було б взагалі втекти кудись звідсіля, коли це Давкінс зупинився перед якимсь будинком, штовхнув ногою двері й потягнув Олівера за собою в темний вузький коридор, а потім тихо свиснув і обережно зачинив їх за собою.

– Хто там? – почувся знизу якийсь голос у відповідь на Джеків посвист.

– Козирний туз! – пролунала відповідь.

Це було, очевидячки, якесь гасло, що все гаразд, бо в глибині коридора на стіні блимнуло тьмяне світло свічки й голова якогось чоловіка визирнула з-за обламаних билець кухенних сходів.

– Вас тут двійко, – мовив чоловік, підносячи над головою свічку й затуляючись рукою від світла. – А це хто такий?

– Новий товариш, – одказав Джек, підштовхуючи Олівера наперед.

– Звідки він?

– З Гренландії. Феджін нагорі?

– Розбирає хустки. Ходіть! – свічка зникла, а за нею й обличчя.

Помацки дряпався Олівер по темних обламаних сходах за новим своїм товаришем, міцно тримаючись за його руку, а той так прудко перескакував через східці, що, очевидячки, добре знав дорогу й бував тут не раз і не два. Нарешті він штурхнув якісь двері; вони опинилися у великій кімнаті. Стіни й стеля її почорніли від сажі й довгих літ. Перед вогнищем, на непокритому сосновому столі, стояли заткнута в пляшку з-під пива свічка, кілька цинових кварт, бухан хліба, масло й миска; у каміні смажилася на пательні ковбаса, а над пательнею схилювся з довгою виделкою в руці якийсь старезний зморщений чолов'яга у засмальцьованому байковому лапсердаці з розхристаним коміром; він був страшенно бридкий і неохайний, а обличчя його геть чисто заросло сплутаним рудим клоччям. Погляд його нервово перебігав з пательні на купу наваленої на підлозі одежі, над якою на мотузці висіла ціла серія шовкових хусточок. Долі були постелені в ряд зо три брудних постелі. Навкруг столу сиділо кілька хлопчиків Джекового віку, але всі вони палили довгі глиняні люльки й сьорбали горілку, наче дорослі. Джек прошепотів щось старому на вухо, і вся згряя обступила його, а потім з реготом обернулася до Олівера; старий, не випускаючи з рук виделки, глянув на нього й собі.

– Це мій приятель, Олівер Твіст, – мовив Джек Феджінові.

Старий усміхнувся, низко вклонився Оліверові й, стискаючи його руку, сказав, що сподівається з часом ближче зійтися з ним. Після цього молоді джентльмени з люльками в зубах обступили Олівера й почали міцно стискати йому руки, а особливо ту, в якій він тримав свого клуночка. Один з них попросив дозволу повісити на кілок його кашкета, другий був настільки гречний, що запустив свої лапи йому в кишені, щоб дорожньому гостеві не спорожняти їх самому перед сном. Ця гречність була б сягнула, мабуть, іще значно далі, якби старий не огрів виделкою запопадливих юнаків.

– Дуже, дуже радий тебе бачити, Олівере, – мовив він. – Пронозо, зніми-но ковбасу й підсунь Оліверові діжку до вогню. Ага! дивишся на носові хусточки, моя крихітко! Їх тут чимало – ге? Ми їх саме збиралися прати – ось і все, Олівере, ось і все, ха-ха-ха, ха-ха-ха!

Вихованці веселого джентльмена вкрили його останні слова гучним реготом і з галасом взялися до вечері.

Олівер з'їв свою пайку, а старий розбовтав склянку води з джином і наказав йому хильнути одразу все до дна, бо другий джентльмен чекав на свою чергу. Олівер слухняно спорожнив склянку; у голові йому запаморочилося, і він тільки почув, що його, мов пірце, підхопили чиїсь руки й поклали на постіль на підлозі; за хвилю він уже спав глибоким, мертвим сном.

Розділ IX

Деякі дальші подробиці про старого веселого джентльмена та його зразкових вихованців

Було вже пізно, коли Олівер прокинувся від довгого здорового сну. В кімнаті не було нікого, окрім старого, що варив у горняткові каву на сніданок і насвистував щось собі під ніс, мішаючи каву залізною ложечкою. Від найлегшого шамотіння старий насторожував вухо, але, впевняючись, що все гаразд, знову схилявся над горнятком.

Олівер більше не спав, але ще не зовсім прочувався. Буває такий дивний стан, коли людина більш не спить, не дріма, але й не прокинулася ще цілком, лежить із напівзаплющеними очима, але вже відчуває, що діється навколо; буває, що в такому стані їй за п'ять хвилин присниться багато більше, ніж за п'ять ночей, коли вона спить мертвим сном з цілком уколисаною свідомістю. В такі хвилини людина все-таки настільки свідомо діяльності свого розуму, що може відчувати його могутню силу, ту силу, що дозволяє йому, відірвавшись від тілесної оболони, розривати з земними путами й ширяти поза часом і просторінню.

Олівер був саме в такому стані. Крізь напівзаплющені повіки він бачив старого, чув його тихий посвист, чув, як він шкрябає ложкою об стінки горнятка, а проте в цей самий час у його уяві роїлися спогади з минулого життя й обличчя людей, що з ними йому доводилося зустрічатись.

Кава закипіла; старий поставив горнятко на примурок і стояв кілька хвилин мовчки, наче вагаючись, до чого братися; потім обернувся, глянув на Олівера й озвався до нього; але той не відповів – очевидячки спав.

Переконавшись, що хлопець спить, старий тихо підійшов до дверей, замкнув їх, витяг, як здалося Оліверові, з якоїсь потайної ляди в долівці невеличку скриньку й обережно поставив її на стіл. Очі йому блиснули,

коли він відімкнув її віко й зазирнув усередину; він підсунув до столу старого стільця, сів і обережно, милуючись, витягнув зі скриньки розкішного золотого годинника з блискучими діамантами.

– Ага, – зрадів старий, знизуючи плечима й гидко всміхаючись. – Хитрі шельми, хитрі шельми! Тверді до останнього! Не виказали попові, де воно лежить! Не підвели старого Феджіна. Ще б пак, на якого біса? Від цього мотуз на горлі анітрішечки б не ослаб! Ні, ні, ні! Хитрі шельми! Хитрі шельми!

Пробубонівши ще щось собі під ніс, старий поклав годинника назад у скриньку і почав витягати один по одному ще з півдесятка годинників; милувався він кожним з невимовною насолодою, а потім висипав цілу купу перснів, брошок, браслетів і інших покрас, таких розкішних і з такими самоцвітами, що Олівер навіть і не знав, як їх назвати.

Поклавши усе це назад, старий дістав зо дна скриньки якусь манесеньку річ, що вмістилася вся в його долоні; здавалося – на ній був якийсь дуже дрібний напис, бо він довго уважно вдивлявся у неї. Потім він поклав її назад до скриньки, мов втративши надію чогось добрати, зітхнув і, відкинувшись на спинку стільця, прошепотів:

– Ловка штука – кара на горло. Мертві не знають ні каяття, ні вороття! Вони не розцвенькають стислих таємниць! Ловка це штука для нашого ремесла! Усіх п'яťох почепили на мотузці, і нікому тепер правити поділу здобичи й прискаржувати!

У цю мить розвіяний погляд його блискучих темних очей, що блукав неуважно по стінах, ненароком упав на Оліверове обличчя: очі хлопчика з німою цікавістю вп'ялися в нього, і, хоча це була одна мить – найкоротший у світі протяг часу, старий зрозумів, що за ним стежать. Віко скриньки стукнуло; старий, схопивши зі столу ножа для хліба, сам не свій скочив на ноги; він страшенно хвилювався, бо навіть на смерть наляканий Олівер помітив, як тремтить ніж у його руці.

– Що це значить? Так ти підглядаєш за мною? Чому витаравив баньки? Чому прокинувся? Що бачив? Признавайся, хлопче! Ну, швидше: коли тобі життя миле!

– Я не міг довше спати, сер, – відповів несміливо Олівер, – мені дуже шкода, що я вас потурбував.

– Ти прокинувся з годину тому? – домагався, зловісно насупивши брови, старий.

– Ні, ні, бігме, я спав, – відповів Олівер.

– А чи ти цього певен? – скрикнув ще лютіше старий, наступаючи з погрозою на нього.

– Слово честі, сер, – серйозно одказав Олівер, – слово честі, я спав.

– Так, так, серденько, – раптово заговорив старий своїм звичайним улесливим тоном і перше, ніж покласти ножа назад на стіл, покрутив його в руках, немов даючи зрозуміти, що він ним хотів лише погратись. – Звичайно, я це сам знаю, мій любий. Я тільки хотів налякати тебе. Ти не страхополох, ха-ха-ха! Ти дуже хороше хлоп'ятко.

Він посміхався, потирав руки, але видно було, що він počував себе негаразд.

- А чи бачив ти всі ці прекрасні речі? - спитав він по недовгій мовчанці, кладучи руку на віко скриньки.

- Так, сер, - відповів Олівер.

- А-а, - знову здригнувся старий і трохи зблід на виду. - Це все мое, мое власне. Це все, що я надбав про чорний день на старість. Люди звуть мене скнарою, тільки скнарою - тільки скнарою, Оліверчику.

Олівер подумав, що дідусь таки дійсно скупий, коли, маючи стільки золотих годинників, живе в такому бруді; але потім збагнув, що, мабуть, Проноза й інші хлопчики коштують йому не одну щербату копійку; тому він глянув на старого з повагою і попрохав дозволу встати.

- Звісно, вставай, вставай, мій голубе, - відповів люб'язний джентльмен. - Ось там у кутку біля дверей глечик - принеси його сюди, а я наллю тобі води в миску, серденько.

Олівер встав, пішов до дверей у протилежний кінець кімнати, а коли повернувся з глечиком назад, скриньки вже на столі не було.

Тільки-но він помився й вилив помиї, за наказом старого, за вікно, повернувся Проноза з якимсь дуже хватким хлопцем - одним з тих, що курили вчора люльки й пиячили, і якого Давкінс тепер відрекомендував Оліверові як Чарлі Бегса. Усі четверо посідали до столу пити каву й снідати шинкою і гарячими булочками, які Проноза приніс додому в своєму капелюхові.

- Гаразд, - промовив старий, хитро підморгнувши Пронозі, - як працювали, соколята?

- Шпарко попрацювали, - відповів той.

- Як Найльс, - додав Чарлі.

- Хвалю, хвалю, - усміхнувся старий. - А що в тебе, Пронозо?

- Двое гаманів, - відповів молодий джентльмен.

- Повні? - жваво спитав старий.

- Та нічогенькі, - одказав Проноза, витягаючи з кишені два гаманці - зеленого й червоного.

- Трохи залегкі, - мовив старий, оглянувши їх всередині й зовні, - але чепурненькі й доброї роботи. Зугарний майстер - ге, Олівере?

- Так. Дуже зугарний, сер, - згодився Олівер; тут Чарлі Бетс зареготався, як навіжений, на превелике диво Олівера, який не вбачав нічого смішного у всьому, що допіру сталося.

- А що дістав ти, моя крихітко? - спитав Феджін у Чарлі.

- Шмаття, - відказав містер Бетс, витягаючи з кишені чотири хустини.

- Мг, хороші, справді хороші, - сказав старий, пильно розглядаючи хустки, - тільки ось мітки, ти не зовсім добре вигаптував, Чарлі; треба буде спороти їх. Ми навчимо цього Олівера. Оліверчику, ти ж навчися випорювати мітки, хе-хе-хе?!

- Будь ласка, - ввічливо попрохав той.

– Хотів би ти виробляти носові хустки так спритно, як Чарлі Бетс? – спитав Феджін.

– Звичайно, сер, якщо ви будете ласкаві мене навчити, – відповів Олівер.

Чарлі ця відповідь здалася настільки кумедною, що він знову зареготався, аж луна пішла, – і так похлинувся кавою, що мало не пропав, і потім іще довго відпльовувався і пфуркав.

– Це жовтороте таке чудне, – насили вимовив він нарешті, немов перепрошуючи присутніх за свою непристойну поведінку.

Проноза нічого не сказав, тільки провів рукою по Оліверовому волоссю й заспокоїв його, що з часом він порозумнішає; бачачи, як Олівер почервонів, старий пан тактовно перевів розмову на іншу тему й спитав, чи багато людей дивилося на ранішню кару. З відповіді обох хлопчиків Олівер зрозумів, що вони встигли й там побувати, і дивувався, які вони спритні і швидкі.

Прибравши зі столу після снідання, веселий старий панок почав гратися з обома хлопчиками в дуже цікаву, якусь незвичайну гру: в штани до однієї кишені він поклав табакерку, до другої записну книжечку, в кишеню жилета засунув годинника, ланцюжка обкрутив собі навкруги шиї, а діамантову шпильку встромив у сорочку, щільно застібнув сурдут, всунув іще в кишеню футляр з окулярами й носову хусточку і почав тьпати вперед і назад по кімнаті з ціпочком в руці, достоту якийсь старенький джентльмен з тих, що повсякчас трапляються на вулицях. Він зупинявся то біля каміну, то біля дверей, вдаючи, ніби страшенно зацікавився якоюсь вітриною, і боязько роззирався навколо, мов боячися злодіїв, та обмацував усі кишені, чи, бува, чого не згубив. Нін робив це так втішно, природньо, що Олівер боки собі рвав зо сміху, аж сльози на очі навернулись. Тим часом в'юнкі Чарлі й Проноза кралися за ним назирцем і так влучно ухилялись від його погляду щоразу, як він до них обертався, що неможливо було навіть простежити за їх рухами. Але цього ще мало: нараз Проноза наступив старому на мозоль. Чарлі Бетс наче спіткнувся на нього ззаду, і за мить табакерка, записна книжечка, годинник, ланцюжок, шпилька, носова хусточка і навіть футляр з окулярами опинилися в їх руках. Коли старий пан, бува, почував дотик чужої руки у себе в кишені, він про це говорив, і гра розпочиналася знову.

Так вони гралися дуже довго, а потім до молодих джентльменів завітали дві молоді панни, на ймення Бетсі й Нансі. Волосся їх було дуже розпатлане, панчохи й черевики досить стоптані й брудні; їх не можна було назвати красунями, але вони були дуже веселі й жваві, напрочуд рум'яні й зовсім не горді і тому справили на Олівера дуже приємне враження. Гості засиділися; одна з панночок поскаржилася, що змерзла, – і на столі з'явилася горілка; розмова поточилася ще жвавіше. Нарешті Чарлі спитав, чи не час підкувати копита. Олівер вирішив, що це, мабуть, якийсь французький вираз, що визначає «йти на шпацір», бо скоро по тому Проноза й Чарлі й обидві гості повіялися з хати, одержавши від милого старого гроші на дрібні витрати.

– Що, соколику? Весело у нас живеться – ге? – спитав Феджін. – Вони пішли ось на цілий день, аж до самої ночі.

– А хіба вони вже відробили своє? – спитав Олівер.

– Так, тобто якщо ім, бува, не трапиться якої роботи дорогою, а вони роботи ніколи не прогавлять, серденьточко ти мое. Бери з них приклад, бери з них приклад, соколику, – приказував старий, стукаючи з притиском коцюбою по комину, – роби все те, що вони тобі скажуть, а особливо вважай

на Пронозу, дитино. Він буде колись великою людиною і зробить і тебе таким, якщо ти наслідуватимеш йому. Чи не випадає часом моя хусточка з кишені, Оліверчику? – раптом спитав він.

– Так, сер, випадає, – відповів Олівер.

– Ану, спробуй, чи можеш ти її витягнути так, щоб я не помітив: роби, як робили хлопці, коли ми гралися вранці.

Однією рукою Олівер взявся за дно кишені, нестотно, як робив це Проноза, а другою витяг з неї обережно хустину.

– Є? – скрикнув Феджін.

– Ось вона, сер, – відповів Олівер, показуючи хустку.

– Ти розумна шельма, серденьточко, – задоволено плеснув Олівера по голові штукар-дідусь. – Уперше бачу такого спритного пацана! Ось тобі шилінг. Якщо ти підеш вперед таким кроком, то станеш незабаром зорею наших днів. А тепер ходи сюди, я покажу тобі, як випорювати мітки з хусток.

Олівер дуже дивувався, що є спільного між його блискучою майбутністю і кишенею старого пана, але, вирішивши, що той, як старший, мусить краще це знати, слухняно пішов за ним до столу й незабаром поринув з головою в свою нову науку.

Розділ X

Короткий, але дуже важливий розділ цієї повісті: Олівер знайомиться ближче з мораллю своїх нових товаришів, але купує цей досвід дорогою ціною

Багато днів просидів Олівер у кімнаті старого і тільки й знав, що випорював мітки з носових хусток (що їх приносили силу-силенну); єдиною розвагою його була вже згадана цікава гра; старий і обидва хлопчики гралися в неї регулярно щодня, і Олівер теж часом брав у ній участь, але незабаром він почав нудитися за свіжим повітрям і докучати старому джентльменові проханням дозволити йому піти разом з товаришами на роботу. Олівер завзявся домагатися роботи ще енергійніше з того часу, як помітив, яких високоморальних принципів дотримувався старий пан. Коли, бува, Чарлі або Проноза поверталися ввечері додому з порожніми руками, він палко й довго просторікував над ними про злочинність ледарства і байдикування, а щоб глибше прищепити їм засади працьовитості, він посилав їх спати без вечери. А одного разу вони так обурили все його високоморальне ество, що йому урвався терпець і він навіть шпурнув їх обох із сходів.

По кількох тижнях Олівер нарешті дістав жаданий дозвіл. Останні тричотири дні нових хусток не приносили, роботи не було, й обіди стали помітно пісніші. Можливо, що саме з цієї причини дідусь дав Оліверові згоду – не знати, – тільки він нарешті дозволив йому вийти під пильним перехресним доглядом Чарлі й Пронози на вулицю.

Хлоп'ята вирушили в дорогу; з одного боку виступав Проноза з закованими, як завжди, закаврашами і з задьористо збитим набакир капелюхом. Містер Бетс, заложивши руки в кишені, ішов з другого боку, а між ними замислено чимчикував Олівер, міркуючи, куди вони йдуть і якого ремесла почнуть його навчати.

Хлопці чвалали таким ледачим повільним кроком, що в Олівера виникла підозра, чи не збираються вони часом одурити старого пана й зовсім не піти сьогодні на роботу. Проноза пустував і пускався на недобрі жарти: то пхне когось, то здере шапочку з маленького хлоп'ятка й кине її через паркан, а Чарлі Бетс виявив досить вільні поняття про чужу власність: проходячи повз вагони з городиною, він поцупив кілька яблук та цибулин і миттю порозсовував їх по своїх кишенях (а кишень у нього було дуже багато, й були вони надзвичайно просторі і вбируші). Це все дуже не подобалось Оліверові, і він уже лагодився сказати товаришам, що піде назад додому навмання, коли це якась дуже таємнича зміна в поведженні Пронози дала зовсім інший напрямок його думкам.

Хлопці саме вийшли з вузького завулка на невеличкий майдан близько Клеркенуелля, що внаслідок якогось непорозуміння зветься Зеленим, коли це Проноза раптом зупинився й, притиснувши пальця до рота, крадькома потягнув товаришів назад.

- Що сталося? - спитав Олівер.

- Тс-с, - зашипів на нього Проноза, - бачиш оте старе опудало біля книжної ятки?

- Того старого пана? - перепитав Олівер, - так, бачу.

- Ловка штучка, - провадив Проноза.

- Золото, - сказав Чарлі.

Олівер здивовано глянув на одного, потім на другого, але не встиг допитатися, у чому річ: хлопці в одну мить опинилися по тім боці й, нечутно ступаючи, підкралися до старого джентльмена. Олівер ступив за ними кілька кроків, вагаючись, що робити: йти вперед чи назад, і зупинився, зніяковілий, серед вулиці.

Старий пан був, очевидячки, дуже поштивою особою, бо мав напудроване волосся й золоті окуляри. На ньому був темно-зелений сурдут з чорним оксамитовим коміром і білі штани, а під пахвою він тримав елегантського бамбукового ціпочка. Він узяв з рундука якусь книгу й так заглибився у читання, немовби це було не на вулиці, а в затишному кабінеті, і, очевидячки, забув про все навколо: про рундук і про вулицю, - і не бачив нічого, окрім самої книжки; видно було, що він взагалі не збирається випускати її з рук: він перегортав сторінку по сторінці, читав, не відводячи очей, усе від першого до останнього рядка, знову перегортав, знову читав і так без кінця.

Але ж як оторопів Олівер, як похолонув він, коли це враз перед очима в нього Проноза запустив лапу в кишеню старого пана, витяг звідти носову хустку, ткнув її Чарлі в руку й кинувся разом з ним навітікача за ріг. Оліверів мозок мов блискавицею пронизало: так ось звідки беруться хустки, годинники й самоцвіти старого. Одну мить він стояв як вкопаний: кров почала битися так шпарко в його жилах, що його всього мов вогнем поняло; але в ту ж хвилину, не тямлячи, що робить, з сорому, з болю, з переляку він кинувся прожогом бігти. Це тривало одну лише хвилю, але саме в ту мить, коли Олівер чкурнув навітікача, старий пан, встроївши руку в кишеню й не знайшовши там носовичка, швидко обернувся. Хустка зникла; він побачив, що якийсь хлопчик прудко тікає від нього, і, цілком природньо, збагнув, що це саме й є грабіжник, і з криком «Лови злодія!» побіг навздогін Оліверові з книжкою в руці.

Але кричав не сам лише дідусь: Проноза й містер Бетс, звичайно, не бажали звертати на себе уваги в цю хвилю і тому, завернувши за ріг, сховалися в найближчій підворітниці. Почувши гвалт, вони одразу зрозуміли, у чому річ, вискочили зі своєї засідки і з голосним криком: «Лови злодія!» кинулися ловити Олівера, як добрі громадяни.

Олівер, хоч його й виховали філософи, не знав теоретично тієї аксіоми, що самозахощання – найголовніший закон природи. Якби йому знання, може б, він був би й приготувався до небезпеки, але він вскочив у біду несповідомо, зопалу, стерявся і, як той зацькований заєць, нісся, нісся тепер вперед; за ним з криками й свистом бігли його зрадливі товариші, а позаду старий пан.

«Лови злодія! Лови злодія!» Ці слова мають магічне значення. Крамар кидає крамницю, бендюжник підводу, пекар кошика, молочар бідони, розносець пакунки, школяр книжки, каменяр кирку, дитина цяцьку. Збившись у купу, вони з галасом, лементом, свистом несуться вперед, штовхають одне одного, збивають з ніг перехожих на поворотах, каламутять сонних собак, полохають спантеличених курей, а вулиці, площі й заулки луною віддають їх лемент. «Лови злодія! Лови злодія!» – сотня голосів підхоплює цей крик, юрба зростає за кожним поворотом, спотикається об каміння, тупотить, місить ногами болото; вікна відчиняються, надвір вибігають люди – скаламучується вуличне шумовиння, вуличний набрид поперед усіх; слухачі залишають комедіанта з катеринкою в найкритичніший момент вистави, приєднуються до розбурханої зграї і з новими свіжими силами підхоплюють крик: «Лови злодія! Лови злодія!»

«Лови злодія! Лови злодія!» У людському естві глибоко заложений мисливський інстинкт: гнатися, аби гнатися будь за чим. Біжить нещасна, засапана, зацькована дитина, жах на обличчі, розпач в очах, краплі поту на щоках, смертельне напруження всього тіла, тікає від погоні, але юрба несеться назирцем, наближається, сопе, підхльостує знеможені сили дитини свистом, гиком, шиканням. «Тримай злодія!» Та затримайте ж ви, зловіть ви його, на бога, бодай з самого милосердя!

Спіймали нарешті! Влучний удар. Злодій упав на брук; його з цікавістю обступають, юрба набухає; кожна нова роззява штовхається, просовується наперед – хоче глянути на нього хоч одним оком.

«Назад, не пріться! Дайте йому дихнути!» – «Ще чого! Велике цабе!» – «Де джентльмен?» – «Ось він іде». – «Розступіться!» – «Пропустіть джентльмена». – «Це той хлопець, сер?» – «Так».

Вкритий порохом і брудом, обводючи диким поглядом незнайомі йому обличчя, що нависли над ним з усіх боків, лежав Олівер на землі; з рота йому текла вузьенькою цівкою кров.

Юрба ввічливо висунула на середину кола старого джентльмена.

– Так, – повторив джентльмен, – на жаль, це, здається, той самий хлопчик.

– На жаль! – гукнув хтось із юрби. – Диви який!

– Відолаха, як він забився, – провадив джентльмен.

– Це зробив я, – озвався якийсь грубезний, дебелий мугир, виступаючи наперед, – це я його стукнув по шелепах, це я його спіймав, сер.

Він зняв капелюха і вищирив зуби, очевидячки сподіваючись дістати нагороду за свої труди праведні; але старий джентльмен відвернувся від нього з огидою і боязько озирнувся, немовби й сам найрадше накивав би

п'ятами: може, він був би так і зробив і тим, може, викликав би нову гонитву, але саме на цей момент полісмен (що звичайно з'являється останнім у таких трапунках) протиснувся вже через юрбу.

- Чуеш, підводься! - гукнув полісмен і схопив Олівера за комір.

- Це не я, сер. Це не я, це не я! - скрикнув той, сплескуючи з одчаєм руками. - Це двоє інших хлопців, вони мають десь бути тут поблизу, ось тут зовсім близько.

- Так вони тебе тут і чекатимуть, - одказав полісмен. Він сказав це з іронією, але між іншим мав несвідомо рацію: Чарлі з Пронозою давно вже дременули в перший бічний заулочок. - Ну, вставай!

- Тільки не бийте його! - попрохав старий джентльмен.

- Звісно, не буду, - одказав полісмен, струсонувши Олівера на доказ своїх слів так, що тому аж курточка на спині луснула. - Знаю я тебе! Ну-ну! Та чи встанеш ти нарешті, чортове насіння!

Олівер на превелику силу ледве-ледве підвівся на ноги. Полісменова рука знову схопила його за комір і швидко потягла його за собою. Старий пан пішов поруч; ті, хто мав час додивитися до кінця цікаву пригоду, виступали попереду й озиралися час од часу на Олівера, а вуличні хлопці бігли збоку й радісно репетували і гомоніли. Таким походом простували вони до в'язниці.

Розділ XI

Кілька слів про мирового суддю містера Фанга і про те, як він судив по правді й за законом

Злочин було скоєно в межах і навіть зовсім недалечко одного славетного столичного поліцейського району. На превеликий жаль юрби, їй довго проваджати Олівера не довелося; проминувши дві-три вулиці та майдан на ймення Муттон-Гілл, хлопчика повели через низькі задні ворота брудного, вимощеного камінням подвір'я до Храму Швидкого Правосуддя й Розправи. Назустріч полісменові вийшов здоровий опасистий чоловік з бурцями на обличчі й в'язкою ключів у руці.

- Що там у вас таке? - байдуже спитав він.

- Малий кишенник, - відповів полісмен.

- Це вас обкрадено, сер? - звернувся тюремник до старого джентльмена.

- Так, мене, - відповів той, - але я не цілком певен, що саме цей хлопець украв мою носову хустку... Я... я... волів би взагалі залишити цю справу.

- Пізно; тепер уже все одно треба з'явитися перед суд, - одказав тюремник. - Його мосць не затримають вас - в одну мить розсудять. А швидше-но повертайся, шибенику!

З цими словами тюремник відімкнув невеличку камінну камеру й наказав Оліверові йти за собою. Тут його обшукали і, не знайшовши нічого, замкнули. Ця низька тісна камера скидалася на льох; вона була особливо брудна, бо сьогодні був понеділок, а ще від суботи тут просиділо шестеро

п'яних, яких десь підібрали на вулиці. Але це ще дурниці! В Англії щодня за наймізерніші провини жінок і чоловіків заганяють, мов ті вівці, у такі «холодні», супроти яких камери Ньюгейтської в'язниці, де перебувають найстрашніші, засуджені до кари на горло злочинці, здаються палацами. Хай ті, хто не ймуть цього віри, самі порівняють їх!

Ключ заскрипів. У старого пана зассало під серцем майже так само, як і в Олівера. Він глибоко зітхнув і з докором глянув на книгу, що була німою причиною усієї цієї неприємної колотнечі.

– В обличчі цього хлопчика є щось таке... щось таке... – міркував він замислено, стукаючи себе по підборіддю книжкою і помалу відходячи од дверей, – щось таке, що зворушує й цікавить мене. А може, він дійсно невинний? Мабуть, що так. До речі! – скрикнув пан і спинився, втопивши очі в небо. – До речі, де, де я вже бачив цей самий погляд?!

Пометикувавши кілька хвилин, він у глибокій задумі увійшов до судової почекальні, сів у найтемнішому її кутку і почав перебирати в уяві знайомі обличчя, затягнені млою років.

– Ні, – похитав він головою, – це мені, либонь, просто здалося.

Але він сколихнув давнє минуле: знайомі обличчя схилялися до нього, зазирали в вічі, й нелегко тепер було спустити над ними заслону, що так довго ховала їх від світу дня. Поміж ними були обличчя друзів, ворогів, а також обличчя цілком сторонніх людей, що настирливо виривалися з чужої юрби; були тут обличчя молодих принадних дівчат, що тепер відцвіли й пожовкли, були тут обличчя, над якими вже склепом склепилася земля і які обернулися на тлінь, але яких уява, міцніша за силу смерті, убирала в колишні свіжі прекрасні образи; вона викликала колишній блиск їх очей і сяйво ухмілок, а жива їх душа, що скинула з себе тлінну оболону й відірвалася від землі, щоб стати зорею й кидати ясний світ на шлях до неба, навівала тихі слова про надземну красу.

Довго згадував старий джентльмен, але не годен був пригадати жодного обличчя, яке хоч до певної міри скидалося б на обличчя малого злочинця. І тому він тільки важко зітхнув над своїми збудженими спогадами і, завдяки своїй щасливій вдачі розвіяної вченої людини, втопив їх у пожовклих сторінках дорогоцінної книжки.

Він схаменувся від чужого дотику: перед ним стояв тюремник, закликаючи його до судової залі. Дідусь хутко закрив книжку й з'явився перед ясні очі славно звісного містера Фанга.

Судова заля була обшита панелею й виходила вікнами на вулицю; в кінці її за кафедрою, відгородженою бильцями, засідав містер Фанг, а по другий бік кімнати за невисокою дерев'яною загородкою сидів бідний малий Олівер, паралізований всією цією страшною картиною.

Містер Фанг був худий, цибатий чоловік, середнього зросту з дуже невеликою кількістю волосся на потилиці й над скронями; очі його на брезклому червоносиньому обличчі дивилися суворо й похмуро перед себе. Якби не звичка його надуживати алкоголем – що б йому було на свій яскравий рум'янець скаргу за наклеп подати! – суд йому був би безперечно присудив винагороду.

Старий джентльмен вклонився поштиво судді, підійшов до кафедри, вийняв свою візитову картку й промовив:

– Тут мое ймення й адреса, сер, – потім відступив на кілька кроків і ще раз вклонився.

Цього ранку містер Фанг саме, як на гріх, прочитав передовицю однієї газети, де наводили один з його нещодавніх вироків з приводу однієї темної справи і у триста п'ятдесятий раз закликали секретаря департаменту внутрішніх справ звернути на нього особливу увагу.

Містер Фанг був у поганому гуморі й похмуро глянув спідлоба. Старий джентльмен трохи здивовано показав на свою візитову картку.

- Полісмене, звідки цей птах? - спитав суддя, відсовуючи з погордою набік картку й газету.

- Мое прізвище, сер, - поважно, як належить джентльменові, мовив старий пан, - мое прізвище - Броунлоу. Дозвольте мені дізнатися ймення судді, що під захистом цих стін наносить несподівану, нічим не викликану образу поважній особі. - З цими словами містер Броунлоу обвів поглядом залу, немов шукаючи, хто б міг відповісти йому на це запитання.

- Полісмене, - сказав містер Фанг, перекидаючи часопис на другий бік, - чим завинив цей птах?

- Він нічим не завинив, - відповів полісмен - Він тут свідкує проти хлопця, ваша мосць.

Його мосць знала це достотно й без полісмена, але не могла не скористуватися з такої доброї і разом з тим цілком безпечної нагоди насолити комусь.

- Ага, свідкує проти хлопця? - мовив містер Фанг, міряючи містера Броунлоу зневажливим поглядом з голови до п'ят. - До присяги!

- Перше ніж присягати, дозвольте мені мовити одне слово, - почав містер Броунлоу, - я хочу сказати, що я, дійсно, ніколи був би не повірив, якби сам на власні очі...

- Замовчіть, сер, - обірвав його містер Фанг.

- Не замовчу, сер, - відповів старий джентльмен.

- Замовчіть у цю ж мить, а то я звелю викинути вас з установи! - скрикнув суддя. - Як ви смієте грубіянити судді? Нахабо!

- Що? - скрикнув, червоніючи, старий джентльмен.

- До присяги цього панка, - звелів містер Фанг. - Ні слова більше. Годі! До присяги його!

Містер Броунлоу був обурений вщерть, але збагнув, що його нарікання можуть пошкодити хлопцеві, стримав себе і погодився дати присягу.

- У чому ж винуватять цього хлопця? - спитав містер Фанг. - Що ви маєте сказати, сер?

- Я стояв біля рундука з книжками... - почав містер Броунлоу.

- Замовчіть, сер, - перебив містер Фанг. - Полісмене! Де полісмен? До присяги полісмена. Полісмене, розкажіть, у чому річ.

Полісмен у належних покірливих виразах оповів, як стояла справа, як його викликано, як він зламав Олівера на гарячому вчинкові, обшукав його, але

не знайшов на ньому жодних доказів крадіжки; більше він нічого сказати не міг.

- Свідки є? - спитав містер Фанг.

- Немає, ваша мосць, - відповів полісмен.

Містер Фанг сидів кілька хвилин мовчки, а потім з несподіваною запальністю накинувся на позивача.

- Чи скажете ви нарешті, чоловіче, у чому полягає ваше обвинувачення проти цього хлопця, чи ні? Пам'ятайте - ви заприсягнули, і якщо тепер ухилитесь від свідкування, то я покараю вас за неповагу до суду, я вас...

Чим і як хвалився він покарати старого пана, залилося невідомим, бо саме в цю слухну мить на писаря й тюремника напав страшенний кашель, а писареві з рук до того ще випала (звичайно, ненароком) на підлогу важенна книга - отже, останніх слів судді не можна було розібрати.

Кінець кінцем з безнастанними образами й причіпками судді за кожним словом містер Броунлоу таки виклав усю справу й підкреслив, що кинувся хлопцеві навздогін цілком інстинктивно й несвідомо, побачивши, як той дременує; він висловив також надію, що коли навіть, на думку судді, хлопець сам безпосередньо й не винен, але має якісь стосунки зі злочинцями, суддя поставиться до нього настільки м'яко, наскільки те дозволяє йому закон.

- Його били, і я дуже боюся, чи не занедужав він насправжки, - закінчив старий джентльмен, схвильовано обертаючись до загородки, де сидів Олівер.

- Якраз! Так він вам і занедужає, - пирснув з недоброю ухмілкою містер Фанг. - А ти, шельмо, хвостом не крути - нема дурних. Як тебе звати?

Олівер хотів відповісти, але язик не слухав його; він був блідий як смерть, а в очах його стіни, стеля й усе чисто йшло обертом.

- Ач, симулянт! Як тебе звати, злодюго? - гаркнув містер Фанг. - Як його звати?

Цей запит стосувався старого гладкого тюремника у плетеному жилеті, що стояв біля загородки; він схилився до Олівера й пошепки перепитав його, але, бачачи, що той дійсно не годен нічого зрозуміти, і знаючи, що його мовчанка ще дужче розлютує суддю й викличе ще суворіший вирок, бовкнув навмання:

- Він каже, що його звуть Томом Уайтом, ваша мосць.

- А він сам не може роззявити рота? - гнівався містер Фанг. - Гаразд, гаразд. А де він живе?

- Де Бог пошле, ваша мосць, - відповів тюремник, знову вдаючи, що переказує Оліверову відповідь.

- Батьків має? - питає містер Фанг.

- Він каже, що втратив їх іще за малих літ, ваша мосць, - вигадав тюремник звичайну для таких випадків відповідь.

У цю хвилю Олівер підніс голову й, обвівши всіх присутніх благущим поглядом, ледве чутно попрохав води.

- Казна-що! Досить цієї кумедії! Мене не одуриш, - сказав містер Фанг.

- Мені здається, ваша мосць, що хлопець дійсно наче не при собі, - несміливо зауважив тюремник.

- Мені про те краще знати, - відповів містер Фанг.

- Підтримайте, підтримайте його, він зомліває, - звернувся старий джентльмен до тюремників, інстинктивно простягаючи руки.

- Відійдіть від нього, хай пада, коли йому хочеться, - сказав містер Фанг.

Олівер скористувався з цього ласкавого дозволу й упав на долівку непритомний.

Усі присутні урядовці переглянулися, але жоден не насмілювався ворухнутись.

- Симулянт! Я так і знав! - переконано мовив містер Фанг, немовби цей факт тільки ствердив його думку. - Хай вилежиться, скоро набридне!

- Як гадаєте розв'язати цю справу, сер? - тихо спитав його писар.

- А що тут розв'язувати? Річ проста, - відповів містер Фанг. - Три місяці дому поправи з примусовою працею, само собою. Прошу залишити залу.

Двері розчинилися, і вартіві уже схилюлися над зомлілим хлопцем, щоб віднести його до камери, коли це нараз до судової залі вдерся якийсь немолодий, засапаний, бідно вдягнений, але цілком статечний чоловік у чорному вбранні й кинувся до судді.

- Стійте, стійте! Не волочіть його! На бога, постривайте хвилину! - скрикнув він, зводячи дух.

Хоча поставленим на чолі добрим геніям судових установ надано необмежене й безапеляційне право над волею, доброю славою і мало не самим життям підданих його королівської величності, а особливо підданих бідніших верств, і хоча в цих стінах щодня відбувається стільки неймовірних подій, що, якби янголи зазирали до них, вони були б собі очі повиплакували, - громадянство доступитися сюди не має права і тільки живиться відомостями газетних репортерів[1 - Принаймні, так воно було на той час.]). І тому не диво, що містер Фанг аж підскочив від зухвалого вторгнення некликаного гостя.

- Хто це такий? Хто це такий? Виведіть його звідсіля! Геть з судової залі! - заметушився він.

- Я прошу слова й говоритиму і не дозволю вивести себе! - кричав чоловік. - Я все бачив на власні очі. Я власник книжного рундука. Прошу привести мене до присяги. Я не дам собі заткнути рота. Містере Фанг, ви мусите вислухати мене. Ви не маєте права мені відмовляти, сер.

Незнайомий мав рацію і говорив занадто впевнено й твердо; справа набирала настільки серйозного характеру, що відмахнутися від неї було вже тепер цілком неможливо.

- До присяги цього чоловіка, - незадоволено бовкнув містер Фанг. - Ну, що ви маєте сказати?

- Так ось, що я бачив, - почав той, - цей джентльмен читав біля мого рундука, а тим часом протилежним боком вулиці чимчикувало трое хлопців -

ось цей ув'язнений і ще двоє інших. Хустку вкрав старший хлопець. Я бачив, як він це зробив, і бачив, що це хлоп'я аж скам'яніло з несподіванки.

Тим часом чесний книгар трохи віддихався, заговорив спокійніше й докладно розповів, як стояла насправжки вся справа.

– Чому ж ви не з'явилися раніше? – спитав після короткої мовчанки містер Фанг.

– Не мав на кого залишити крамничку, – пояснив той. – Всі як один кинулися здоганяти злодія. Лише п'ять хвилин тому я допросився заступити мене і ось прибіг сюди удух.

– Ви кажете, що позивач читав на той час? – перепитав суддя, помовчавши ще трохи.

– Так, читав оцю самісіньку книгу, що ось тримає в руці, – відповів свідок.

– Ага, цю саму книгу? А чи заплатив він за неї? – зрадів містер Фанг.

– Ні, не заплатив, – усміхнувся книгар.

– Боже, я зовсім забув! – широко скрикнув старий пан.

– Чудесно, чудесно, ніде правди діти, а ще позиває нещасне безвинне хлоп'я! – обурився містер Фанг із досить комічним зусиллям показати себе праведним оборонцем покривджених. – Я мушу зазначити, сер, що ви заволоділи книжкою серед досить підозрілих обставин; дякуйте Богові, що власник книги не бажає позивати вас. Закарбуйте це собі раз назавжди. Хай це буде для вас пересторогою, чоловіче, бо іншим разом вам доведеться відповідати перед законом. Хлопець вільний. Прошу залишити залу.

– Прокляття! Прокляття! – прошипів старий джентльмен, не стримуючи більше довго приборкуваного гніву. – Та я...

– Звільнити залу суду! – звелів ще раз судя. – Полісмени, чуєте? У цю ж мить звільнити.

Наказ було виконано і вкрай обуреного й розгніваного містера Броунлоу з книжкою в одній руці та з ціпком у другій виведено з світлиці. Але скоро він опинився надворі, як від його гніву й сліду не стало: перед ним на камінні лежав горілиць нерухомо смертельно блідий хлопчик з розхристаною сорочкою й обіллятими водою скронями і тільки час від часу конвульсивно здригувався.

– Відна крихітко, бідна крихітко! – зітхнув, схиляючись над ним, містер Броунлоу, – покличте мені, будь ласка, карету. Швидше, швидше!

Карету негайно покликали, й Олівера обережно знесли в неї і поклали на переднє місце, а містер Броунлоу сів супроти нього.

– Дозвольте й мені з вами? – попрохав книгар, відчиняючи дверцята.

– Звичайно, звичайно, дуже прошу, сер, – жваво відказав містер Броунлоу. – Я про вас зовсім забув. Боже мій, у мене ще й досі в руках ця нещасна книжка. Сідайте, сідайте. Бідне мое маленьке створіннячко... Швидше, не можна гаяти ані хвилини.

Книгар скочив у карету, і вони рушили.

Розділ XII

Де розповідається про те, як Олівер уперше на своєму віку зазнав ласки, і де читач знову зустрічається з веселим старим джентльменом і його молодими друзями

Карета покотилася майже тим самим шляхом, що ним у товаристві Пронози уперше підходив до Лондона Олівер; але біля Айлінгтонського Енджеля вона звернула в інший бік і нарешті зупинилася перед чистеньким будиночком у затишній тінявій вулиці неподалік Петонвілю. Тут непритомного Олівера під доглядом самого містера Броунлоу обережно роздягнули, поклали на свіжу чисту постіль й оточили всіма можливими вигодами та комфортом. Але тяжко хворий хлопчик довго не міг відчувати ніжнього піклування своїх нових приятелів. Сонце сходило й заходило, знову сходило й заходило, і так багато, багато днів, а він усе лежав непритомний на своєму ложі страждання, танучи, мов той віск, на смертельну гарячку знемагаючи. Гробак не точить так швидко мертвого тіла, як цей внутрішній пал, що помалу, але вперто, висушує й поглинає живе створіння.

По довгих днях знесилений, худий, блідо-прозорий прокинувся Олівер нарешті від якогось, як йому здавалося, глибокого тяжкого сну. З великим зусиллям підвівся він на подушках, сперся головою на свою тремтливу руку й боязко глянув навколо.

– Де я? Я не знаю цієї кімнати. Я ліг спати не тут, – не мовив, а кволо прошепотів він.

Але заледве пролунали ці слова, як біла завіса над його ліжком нараз розсунулась, і з глибокого крісла, що стояло в його головах, підвелася старенька, дуже чисто й охайно вдягнена, бабуса з шитвом у руках.

– Тс-с, мое серденько. Ти мусиш лежати тихо-тихенько, як мишка, а то знову занедужаєш. Ти був тяжко хворий, такий хворий, що мало не загинув. Лягай, лягай, ну, ось так, моя крихітко.

З цими словами старенька пані обережно поклала Оліверову голову назад на подушки, відкинула йому з чола волосся й заглянула йому в очі так ніжно й ласкаво, що він мимоволі простягнув до неї свою суху тоненьку руку й обняв її за ший.

– Господи милосердний! – мовила бабуса зі сльозами в очах, – яке любе вдячне створіння... Що б відчула його мати, якби просиділа отак, як я, край його ліжка й могла тепер глянути на нього...

– А може, вони таки й бачать мене, – прошепотів Олівер, згортаючи руки, – може, вони сиділи біля мене. Мені здавалося, ніби вони справді були тут.

– Це тобі ввижалося в гарячці, дитино, – лагідно відказала бабуса.

– Мабуть, що так, – згодився Олівер, – бо небо занадто далеко від нас і вони нас не бачать; вони там занадто щасливі, щоб злітати до ліжка бідного хлопця. Але якби вони знали, що я заслаб, вони були б пожалували мене навіть звідти, бо вони сами тяжко хорували перед смертю. А все ж таки вони там про мене не можуть нічого знати, – додав він, помовчавши трохи, – якби вони бачили, що мене б'ють, вони б засмутилися і заплакали, а вони приходили до мене увісні ввесь час такі радісні й веселі.

Старенька на це нічого не відповіла, тільки витерла хустиною спершу очі, а потім окуляри, що лежали на стебнованій ковдрі, немовби вони були неподільною частиною її самої; потім встала, принесла Оліверові якогось прохолодного питва, приголубила хлопчика і ще раз наказала йому лежати тихенько, щоб йому, бува, знову не погіршало.

Тому Олівер замовк і лежав тепер зовсім нерухомо, бо, по-перше, не хотів переступати волю старенької пані, а по-друге – дійсно зовсім ослаб від довгої розмови. Незабаром він задрімав легким приемним сном і прокинувся аж увечері від полум'я свічки, схиленої над самим його ліжком; він розплющив очі й побачив перед собою якогось незнайомого пана; пан тримав в одній руці великого золотого годинника, що дуже гучно й чітко цокав, а другою рукою мацав пульс Олівера; Олівер чув, як пан запевняв місіс Бедвін, що хворому значно покращало.

– Ти ж відчуваєш себе краще, мій любий, правда? – спитав джентльмен.

– Так, спасибі, сер.

– Я так і знав, – а істи хочеться?

– Ні, спасибі, сер.

– Мг. Не хочеться. Я так і знав. Він не голодний, місіс Бедвін, – глибокодумно мовив джентльмен.

Старенька пані шанобливо схилила голову на знак того, що вона має лікаря за дуже мудрого знавця своєї справи (він, здавалося, був і сам тієї самої думки).

– Ну, а спати, дитино, хочеться?

– Ні, сер.

– Ні, – з лукавою посмішкою задоволено повторив лікар. – Тобі не хочеться ані спати, ані пити – правда?

– Ні, сер, пити трохи хочеться, – відповів Олівер.

– Я так і знав, місіс Бедвін, – зрадів лікар. – Цілком натурально, що йому хочеться пити. Можна буде йому дати трохи чаю з сухарцем; не замотуйте його в теплі ковдри, але глядіть також, щоб він не мерз. Ви ж пильнуватимете цього, добродійко, – гаразд?

Старенька пані зробила реверанса, а лікар покуштував наготовленого для Олівера питва, похвалив його і швидко вийшов з кімнати, а коли спускався зі сходів, черевики його рипали дуже гордо й упевнено.

Незабаром Олівер знову задрімав і прокинувся тільки опівночі. Скоро по тому старенька пані побажала йому добраніч і лагідно пішла спати, залишивши його на стару гладку покоївку, що допіру прийшла її замінити. Покоївка принесла з собою невеличкого молитовника й дуже великого чепчика й вигідно умостилася в кріслі. Чепчика вона вдягла на голову, молитовника поклала на столі й присунулася ближче до каміна; вона сказала Оліверові, що буде його глядіти, але незабаром її почала брати солодка дрімота, з якою вона, проте, чесно боролася: здригалася, продирала очі, сопла, охала й стогнала (а втім, великої біди з цього не було, бо за кожним разом вона тільки міцно натирала собі носа, а потім знову все одно засинала).

Так помалу тяглася ніч. Якийсь час Олівер лежав з широко розплющеними очима: його неуважний погляд то блукав по складних візерунках шпалерів, то по стелі, де якими плямками вдбивалося світло з-під абажура каганця. Було щось важке й урочисте в цій темряві й глибокій тиші; вони навіяли на хлопчика думку про те, що в цій самій кімнаті протягом довгих днів і ночей ширяла смерть і може ще й досі сповнити її своїм мороком і жахом; він зарився лицем у подушку й незабаром непомітно для себе самого поринув у глибокий спокійний сон, у той сон, що осліплює очі лише після недавньої тяжкої хвороби, у той тихий безжурний сон, від якого шкода прокидатися. Якби знаття, що така буде смерть, – хто погодився б прокинутись ізнов для життєвої боротьби й розради, для турбот про «сьогодні», для страху за майбутнє, а найгірше – для марних спогадів про минуле!

Коли Олівер розплющив очі, надворі стояв уже білий день; на серці в нього було весело й радісно. Криза хвороби щасливо проминула; він знову повернувся до життя.

За три дні, обложений, підпертий зо всіх боків подушками, він міг уже сидіти в м'якому кріслі, але ходити не мав іще сили, і для розваги місіс Бедвін віднесла його до своєї невеличкої кімнатки в нижньому поверсі – сама на власних руках. Вона посадила його біля каміна, а сама примостилася супроти нього і так тішилася, що він одужав і зріс на силах, що аж заплакала радісними рясними сльозами.

– Не турбуйся, синку, це пусте, – промовила нарешті вона, – у мене очі на мокрому місці – мушу гарненько виплакати, і край. Ось уже все й прошло.

– Ви дуже, дуже добрі до мене, пані, – сказав Олівер.

– Годі, годі про це, мій маленький, – відмахнулася бабуся, – ось краще берись до бульйону; лікар дозволив містерові Броунлоу подивитися сьогодні на тебе вранці, і ти мусиш бути рум'яним і свіженьким, бо що краще ти виглядатимеш, то більше стішиться наш пан.

З цими словами вона почала нагрівати в невеличкій каструлі бульйон, але такий міцний, що, на Оліверову думку, якби його розбавити водою за рецептом парафіального кухаря, то його б вистачило на ситий обід трьом сотням богадільців.

– Любиш розглядати малюнки, голуб'ятко мое? – спитала стара пані, бо помітила, що Олівер дуже пильно вдивляється в портрет, що висів на стіні саме супроти нього.

– Сам не знаю, я бачив їх так мало, – замислено одказав Олівер, не зводячи очей з полотна. – Але яке гарне, добре обличчя у цієї пані.

– О, малярі завжди роблять жінок гарнішими, ніж вони є насправжки, а то хто б їм портрети замовляв? – сказала бабуся. – Той, хто вигадав машинку, що робить людину на папері схожою як дві краплі води до живої, мусів би знати заздалегідь, що поспіху він не дочекається, занадто вже чесна ця машинка, ха-ха-ха, – від широкого серця засміялась старенька пані зі свого власного дотепу.

– А це портрет? – спитав Олівер.

– Так, це портрет, – відповіла бабуся, зирнувши вгору.

– Чий, пані?

– Бігме, серденько, не знаю, – добродушно знизала вона плечима. – Це портрет якоїсь невідомої жінки, якої ані я, ані ти не знаємо. Він тобі, здається, дуже сподобався, дитино?

– Він такий хороший, – зітхнув Олівер.

– Але чи не лякає він тебе часом? – схаменулася бабуса, здивовано помітивши, з яким святобливим страхом втопив у портрет Олівер очі.

– О, ні, ні, – жваво заперечив Олівер, – але в цієї пані такі смутні очі... мені здається, що вона дивиться просто на мене. Ох, аже серце заколотилось, – стиха додав він, – вона мов жива і мов хоче заговорити до мене – тільки не може.

– Господи милосердний! Не говори так, дитино! – злякано скрикнула бабуса. – Ти знервувався й ослаб з недуги. Я пересуну тебе на другий бік, і тоді ти не дивитимешся на неї. Ось так. Тепер тобі її в кожному разі не видно, – додала вона, пересунувши Оліверове крісло.

Але це не помагало: в уяві своїй Олівер бачив портрет і так чітко й виразно, немовби він висів просто перед ним на стіні; проте він не хотів завдавати жалю добрій бабусі й ласкаво всміхнувся, коли вона глянула на нього. Місіс Бедвін взялася енергійно до бульйону, посолила, покуштувала його й заклопотано, як і належалося для такої важливої процедури, накришила в нього сухарців. Олівер поглинув бульйон надзвичайно швидко і не встиг проковтнути останньої ложки, як у двері щось стукнуло й до кімнати увійшов містер Броунлоу.

Він з'явився в чудовому настрої, дуже веселий і жвавий, але тільки-но заклав руки за поли шлафрока й зсунув на лоб окуляри, щоб краще розглянути Олівера, як обличчя його болісно скривилося і він зробив якусь дуже дивну гримасу. З тяжкої недуги Олівер сильно охляв і знемігся; він хотів був підвестись і привітати свого доброчинця, але не встояв і впав назад у крісло.

Містер Броунлоу мав таке широке, велике серце, що його, безперечно, було б вистачило на півдесятка звичайних добрячих дідусів, і, коли він побачив хлопчика в такому сумному стані, йому аж сльози на очі виступили (внаслідок якогось гідравлічного процесу, якого ми за браком відповідних філософських знань не можемо з'ясувати).

– Бідне, бідне хлоп'ятко, – мовив містер Броунлоу, відкашлюючись. – Я щось хриплю сьогодні, місіс Бедвін, глядіть, чи не застудився?

– Де ж пак, сер, все було добре висушене, – заспокоїла його економка.

– Не знаю, не знаю, Бедвін, – провадив містер Броунлоу. – Стривайте... мені здається, що вчора за обідом у мене була трохи вогка серветка, але це пусте. Ну, як же ти ся маєш, дитино?

– Я дуже щасливий, сер, – вказав Олівер, – і дуже вдячний вам за вашу ласку до мене.

– Добрий хлопець! – грубим басом похвалив його містер Броунлоу. – Що ж, а чи годували ви його чим-небудь, Бедвін? Мабуть, набовтали якихось помий?

– Він випив допіру чашку доброго, міцного бульйону, сер, – випростовуючи свій стан, відповіла місіс Бедвін з притиском на останньому слові, щоб зазначити, що між помиями й міцним бульйоном нема нічого спільного.

- Уф! - аж здригнувся містер Броунлоу. - Краще було дати йому зо дві чарки портвейну. Що ти на це скажеш, Томе Уайте, - ге?

- Мене звуть Олівером, сер, - відповів дуже здивовано хлопчик.

- Олівером? - перепитав містер Броунлоу - Олівером, а на прізвище Уайтом? Так?

- Ні, сер, Твістом, Олівером Твістом.

- Дивне прізвище, - сказав старий пан. - А чому ж ти назвався на суді Уайтом?

- Уайтом я ніколи не називав себе, сер, - заперечив Олівер.

Це вже пахло брехнею; по обличчю дідуса промайнула тінь, і він суворіше глянув на Олівера, але ні, цей хлопчик не міг брехати: кожна риса його змарнілого загостреного личка дихала правдивістю.

- Мабуть, якесь непорозуміння, - мовив містер Броунлоу.

Він повірив хлопчикові й вивіряти його довше суворим поглядом вже не було потреби, проте він чомусь ніяк не міг відвести від нього очей: риси дитини рішуче нагадували йому чиєсь близьке знайоме обличчя, та чиє - містер Броунлоу не міг ніяк пригадати, і ця думка почала йому знову муляти.

- Але ж ви не гніваєтесь на мене, сер, ні? - з благушим поглядом в очах тихо спитав Олівер.

- Ні, ні, - заспокоїв містер Броунлоу. - Стривайте! Що це, Бедвін? Гляньте-но сюди! - Він показав на портрет молоді жінки на стіні: хлопчик був живою копією портрета. Очі, голова, рот, ніс - усе, усе до останньої дрібниці було однаковісіньке, і навіть вирази обличчя дитини і портрета були настільки схожі у цю хвилину, що здавалося, ніби маляр змалював кожну рису його з неймовірною точністю.

Олівер не знав, що саме так здивувало містера Броунлоу, але несподіваний викрик так вразив його, що він упав на подушки зомлілий.

А ми скористаємося з цієї нагоди й подивимося, що сталося тим часом з молодими вихованцями веселого старого джентльмена. Отже...

...коли Проноза і його шановний друг і товариш Чарлі після протизаконного засвоєння особистої власності містера Броунлоу втиснулися в гудючу розбурхану юрбу, що понеслася навздогін Оліверові, вони керувалися цілком природнім і хвальним почуттям самоохорони. Як відомо, серце широкого англійця найбільше пишається волею громадянина та недоторканністю особи, що панують у його країні; тому, властиво кажучи, цей вчинок Пронози й Бетса мав би піднести їх в очах усіх англійських громадян і патріотів, оскільки цей доказ їх турботи про безпечність власної особи стверджує той невеличкий кодекс законів, що його, на думку певних мудрих філософів, покладено в основу всіх діянь матери природи.

Якби я хотів шукати іще якихось доказів суто філософського характеру поведінки цих обох джентльменів у цьому досить скрутному становищі, я був би звернув увагу на той факт, що вони відстали від погоні саме на ту мить, коли загальна увага юрби скупчилася на Оліверові, і дременули чимдужче напростець найкоротшим шляхом додому.

Пролетівши вітром через цілий лабіринт вулиць, вуличок і заулків, хлопці нарешті вкоротили ходи, наважилися віддихатись трохи й зупинилися в низькій темній підворітниці. Заледве відсапавшись, містер Бетс радісно чвиркнув, свиснув, з безпорадним реготом упав на спину й почав качатися по землі, рвучи собі боки зо сміху.

– Який тебе гедзь укусив? – здивувався Проноза.

– Хо-хо-хо-хо! – безсило реготів Чарлі.

– Заткнись! – обірвав його товариш, обережно озираючись. – Тобі кортить, щоб нас злапали, дурню!

– Ой держіть мене, ой держіть мене, не можу, – реготався Чарлі. – Шарах – і хода навпростець, навмання, головою об стовп, об ліхтар, шубовсть, беркиць, і знову на ноги, як та пружина, а я з хусткою в кишені за ним, за ним і нацьковую: «Переймай, переймай!» Ой не можу, не можу! – Гаряча уява містера Бетса викликала всю цю нещодавню сцену занадто жваво перед його очима: він знову почав корчитися й перевертатись і зареготався ще дужче.

– А що заспіває нам Феджін? – спитав поважніший Проноза, коли його товаришеві на хвилю в горлі духу сперло.

– Що? – пирснув Чарлі.

– Еге, що?! Що він нам скаже? – повторив Проноза.

– А що ж він має казати? – нараз схаменувся Чарлі, бо серйозний тон товариша вразив його. – Що він може сказати?

Містер Давкінс свиснув, зняв капелюха, почухав потилицю і похитав головою.

– Що це значить? – спитав Чарлі.

– Ох-ох-ох, ох-ох-ох, капуста й горох, жабу геть шкереберть, – свиснув Проноза, кумедно скорчивши свою хитру мармизу.

Ці слова очевидячки не цілком задовольнили містера Бетса, і він перепитав:

– Що це значить?

Проноза нічого не сказав, мовчки надягнув калелюха, підібрав під пахви поли сурдута, відтопирчив щоку, фамільярно, але дуже красномовно хляснув себе кілька разів по кінчику носа і, крутнувшись на підборах, шмигнув крізь ворота, а за ним і містер Бетс із замисленим виразом на обличчі.

За кілька хвиль по цій розмові веселий старий джентльмен, що сидів, схилившись над циновим казанком, з кавалком сухої як ремінь ковбаси й шматком хліба в одній руці і складаним ножиком у другій, почув на сходах несміливі кроки; він обернувся до дверей; гідка ухмілка скривила його бліде обличчя, гострий погляд блиснув з-під навислих рудих брів, і він насторожив вухо.

– Гм... що ж це таке? – пробубонів він, бліднучи на виду. – Тільки двоє? А де ж третій? Не могли ж вони встряти чортові в зуби?... Побачимо!

Кроки наближались; ось вони вже на помості. Двері нечутно відчинились і так само зачинилися: Проноза, а за ним Чарлі увійшли до кімнати.

Розділ XIII

Шановний читач знайомиться з новими дієвими особами і дізнається про них багато цікавих речей, що безпосередньо стосуються цієї повісті

– Де Олівер? – спитав старий, грізно підводячись із місця. – Куди ви його поділи?

Злодійчуки зніяковіло зирнулися і полохливо глянули на свого вихователя, вдаючи, що дуже вражені його несподіваним гнівом, але нічого не відповіли.

– Де подівся хлопець? – провадив він, цупко хапаючи Пронозу за комір і гидко вилаявшись. – Кажи, тварюко, а то задушу!

Містер Феджін не жартував, і обережний Чарлі Бетс, що завжди готував собі заздалегідь позиції для відступу, цілком серйозно збагнув, що за Пронозою на дійде і його черга скуштувати на своєму горлі лагідних пазурів; тому він впав навколішки й криком закричав (чимсь середнім між ревом скаженого бугая і говіркою трубою).

– Чи ти нарешті заговориш? – кричав Феджін, трясучи Пронозу так, що було дивно, як він його взагалі не витрусив з його широкого убрання.

– Піймали хорти, і край, – та годі бо, пустіть! – похмуро огризнувся Проноза й живим махом випорснув зі свого просторого сурдута так, що той залишився у руках старого.

Він підскочив до столу, схопив виделку й запустив її в жилет веселого дідуса з таким завзяттям, що якби влучив, то було б вже не до смішків. А дідусь із несподіваною для своїх років жвавістю шарахнув, як ошпарений, від нього, теж схопив з вогню казанок і замахнувся ним у голову супротивника; але тут його погляд упав на Чарлі Бетса, що в цю хвилину заверещав на пуп: казан несподівано змінив свій напрямок і полетів просто в анфас цьому паничеві.

– Що ви тут, подуріли, чи що? – прогримів раптом чийсь грубий голос. – Хто це казана мені межі очі шпурнув? Щастя твое, що тільки пивом сикнув, а то б я тобі показав, де раки зимують. Не думав я досі, що ти, бісовий старцюго, вмєш розливати якесь питво окрім води, та й ту не дуже, бо ж платить за неї водогінникам все одно що три місяці мусиш. З чого це у вас така буча знялася? Ет, до бісового батька вас усіх, ввесь шарф пивом зальопали! Ну, ну, йди сюди, гаде, чого там плазуєш за дверима, хазяїна свого боїшся, чи що? Сюди!

Це говорив дебелий, кремезний чолов'яга середнього віку; на ньому був чорний плисовий сурдут, засмальцовані сукняні штани, високі шнуровані черевики й сірі бавовняні панхоци, що щільно облягали опуклі мускулясті литки його грубезних ніг (при такому вбранні ноги такі без кайданів завжди дають трохи незакінчену картину). На голові він мав коричневого капелюха, а навкруг шиї в нього була обв'язана брудна носова хустка з обтіпанними кінцями, якими він обтирав тепер собі пиво з лиця. Нарешті він прийняв хустку від свого зарослого щетиною, репаного обличчя й похмуро оглянув кімнату; над одним оком у нього синіла пестрява пляма – очевидячки від свіжого удару.

- Сюди, чуєш?! - гукнув симпатичний кайданник.

Білий кудлатий пес із розквашеною мордою бочком проліз у двері.

- Чого спинився? - гукнув на нього хазяїн. - Мабуть зазнався, я вже тобі не пара? Ну, ляговись.

Із цими словами він так штурхнув пса ногою, що той відлетів сторчком у протилежний кінець кімнати (але видно було, що це йому не первина, бо він, не писнувши, зібгався в кутку клубочком і, кліпаючи підсліпуватими закислими очима, почав пильно і спокійно, мов нічого не сталося, розглядати кімнату).

- Чого це ти тут розперезавсь, старе опудало? Чого хлопцям в очі в'ідаєшся, жмикруте, скнаро ти несита? - гримав далі гість, розвалившись на стільці. - Дивуюсь, як це вони тебе досі не уколошкали? Як на мене, то я б не стерпів. Якби я був одним з твоїх небораків, я був би тебе вже давно гигнув; шкода тільки, що твого падла ніхто не купить, на якого біса ти кому здався? Хіба щоб посадити потім у скляну банку й показувати тебе, як красеня, як чудо-диво, чудасію, - тільки, мабуть, таких здорових банок не продають.

- Тс-тс, містере Сайкс, - відповів, тремтячи з голови до п'ят, старий, - не говоріть так голосно.

- Но, но, без «містерів» і «серів», - кинув йому чолов'яга, - знаю вже, як почнеш хвостом крутити, то вже, мабуть, камінь за пазухою готуєш. Чого коробишся - ім'я ж мое знаєш. Як стукне час, я його не ослаблю - не журись!

- Та годі вже, годі, Біллі, ти щось сьогодні з лівої ноги встав, - заспокоював його старий з припущеною підлипливістю.

- Може, й встав, - відповів Сайкс, - тільки я думаю, що й ти не при собі. А може, тобі начхати й на те, що казаном можна проламати черепа так само, як коли ти розляпуєш язиком про...

- Чи ти здурів? - скрикнув старий, хапаючи його за рукав і показуючи на хлопців.

Містер Сайкс нічого не відповів, тільки зробив такий жест, ніби зашморгує вузол під лівим вухом, а голову звисив на праве плече; пантоміму цю старий, здається, второпав краще за слова. Після цієї короткої прелюдії гість попрохав чарку горілки на злодійському жаргоні, яким була взагалі пересипана вся його розмова, але якого не варто тут наводити, бо читач все одне нічого не зрозуміє.

- Тільки не здумай всипати туди отрути! - гукнув містер Сайкс, кладучи на стіл капелюха.

Він жартував, але, якби побачив, як хижо глянув, як хижо закусив свої сині губи Феджін, обернувшись до шафи, він переконався б, що засторога ця не зайва, бо, здається, в очах господаря таки промайнуло бажання поправити хибу винокура і трохи зміцнити настоянку.

Прополоскавши горло кількома чарками, містер Сайкс зволив глянути на хлопців милостивим поглядом; це їх підбадьорило, і вони розповіли про халепу з Олівером настільки правдиво і саме в такому освітленні, як те Проноза вважав за найбезпечніше на цю хвилю.

- Боюсь я, щоб він своїм язиком нам лиха не накоїв, - мовив Феджін.

– Еге, еге, от тоді-то тобі жаба й цицьки дасть, Феджіне, – злорадо всміхнувся Сайкс.

– І боюся я ще, мій голубе, – провадив старий, немов не помічаючи останніх слів гостя й пильно вдивляючись йому в вічі, – боюся я, що коли нас застукають, то будуть і комусь іншому непереливки, і буде комусь, може, ще значно гірше, ніж мені.

Сайкс здригнувся і круто обернувся до старого, але той знизав плечима аж по самі вуха і втопив байдужий погляд у протилежну стіну.

Вони замовкли. Усі члени чесної компанії віддалися на якийсь час власним думкам, і навіть собака, що якось занадто хитро облизував у кутку губи, здавалося, обмірковував, як би найкраще вчепитися зубами в литку першого стрічного пана чи пані на вулиці.

– Треба комусь безпреміно винюхати, що там у поліції сталося... – мовив нарешті містер Сайкс, але вже багато тихіше.

Феджін хитнув головою.

– Якщо він не виказав нас і не викрутився, то нема чого боятися, аж доки він не вийде на волю, – провадив Сайкс, – а тоді доведеться накинати на нього оком: пускати його на всі чотири вітри не можна, ні, ні, ні!

Феджін знову хитнув головою.

Ця тактика була безперечно найкраща, але на перешкоді їй стояла одна притичина: Проноза, Чарлі, Феджін і містер Вільям Сайкс усі як один гидували поліцією і ні за що в світі не наблизилися б до неї з доброї волі.

Скільки часу сиділи б вони в такій досить неприємній нерішучості, мовчки дивлячись одне на одного, – невідомо; проте над цим нема на що й міркувати, бо незабаром двері відчинилися і до кімнати завітали дві молоді леді, що їх Олівер вже тут колись бачив; отже, розмова поточилася далі сама собою.

– Так його! Чудесно! – радісно скрикнув старий. – Піде Бетсі! Ти ж підеш, голубонько?

– Куди це? – здивувалася та.

– Та тільки-но до поліції, квітенько, – улесливо відповів старий.

Треба сказати, що шановна панна категорично не відмовилася від цього, але висловила тільки цілком серйозне й глибоке побажання, щоб її «взяли чорти», якщо вона згодиться на цю пропозицію. (Ця тонка і ввічлива відповідь свідчила, безперечно, про те, що міс Бетсі мала природний такт, який не дозволяє нам засмучувати наших ближніх рішучою відмовою.)

Старий зробив кислу міну й відвернувся од цієї панни в жовтих папільйотках (досить пишно, щоб не сказати – розкішно вдягненої в червону сукню й зелені черевички) до її товаришки.

– Нансі, моя крихітко, а що ти нам на це скажеш? – солодким голоском спитав він її.

– Нема дурних, не підлабузнься, Феджіне, – відповіла Нансі.

- Що це? - глянув на неї сердито містер Сайкс.
- Те саме, що я кажу, - спокійно відповіла вона.
- Тобі йти найбезпечніше, про тебе тут ніхто нічого не знає, - доводив Сайкс.
- Та я й не хочу, щоб знали, тому й не піду, Біллі, - так само спокійно відповіла Нансі.
- Вона піде, Феджіне, - сказав Сайкс.
- Вона не піде, Феджіне, - заперечила Нансі.
- Феджіне, вона піде.

Містер Сайкс мав рацію. Лайкою, погрозами та різними обіцянками вони таки переконали дівчину зважитися на цей крок.

А втім, у неї не було таких важливих причин боятися поліції, як у її милої приятельки, бо ж вона тільки нещодавно переїхала сюди з трохи далекого, але дуже елегантського передмістя й тому могла бути цілком спокійна, що не здибає тут когось із своїх численних старих знайомих.

Отже, міс Нансі запнулася білим чистим фартушком, підтикала папільйотки під криса солом'яного капелюшка (ці туалетні приналежності звичайно дістав їй зі своїх невичерпних запасів Феджін) і приготувалася виступити на розвідки.

- Постривай іще хвилинку, голубонько, - спинив її Феджін, подаючи кошика, - ти його понесеш у руці - так воно пристойніше виглядає, моя ясочко.

- А в другій руці хай несе ключа, Феджіне, це ще краще: огрядна господиня, та й годі, - порадив Сайкс.

- Так, так, голубе, - приказував старий, вішаючи великого дверного ключа Нансі на руку. - Ось так, так - чудесно, моя душко, - радісно потирив він руки.

- О, мій братику, мій бідний, маленький, безвинний братику! - заголосила Нансі, обливаючись гіркими слізьми і з відчаєм трясучи в руках кошика й ключа. - Що сталося з ним, що з ним сталося?! Куди вони його поділи?! О, на бога, панове, скажіть, скажіть мені, де мій соколик, де мій братик рідний?

Проказавши ці слова, на превелику втіху своїх слухачів, так жалісно, що навіть слухати серце розривалось, Нансі замовкла, підморгнула товариству, з милою ухмілкою уклонила і зникла за дверима.

- О, це козир-дівка, мої діточки, - мовив старий, обертаючись до своїх молодих вихованців, і красномовно похитав головою, немов мовчки радячи їм наслідувати її блискучому прикладові.

- Вона робить шану жіноцтву, - стукнув по столі величезним кулаком містер Сайкс. - П'ю за її здоров'я! І за те, щоб всі баби були такі, як вона!

Тим часом як ці й іще багато інших компліментів сипалися на голівку талановитої міс Нансі, вона сама йшла до поліції і, незважаючи на певну полохливість, цілком природну для беззахисної соромливої дівчини, що не звикла ходити по місту сама, прийшла туди незабаром жива й здорова.

Вона підійшла до «холодної» з заднього двору, несміливо постукала ключем у двері й почала прислухатися, але ніхто не відповідав; вона кахикнула й знову наставила вухо, але все було тихо й цього разу, тоді вона ніжним тихим голосом промовила:

– Ноллі, Ноллі, коханий!

У цій камері сидів лише самотній в'язень – нещасний, босий голодранець, якого злапали за те, що він грав на флейті; за цей злочин проти суспільства містер Фанг засудив його на місяць до дому поправи, дотепно зауваживши, що такі могутні легені доцільніше використувати на «млині», аніж переводити на музичний струмент.

В'язень нічого не відповів Нансі, бо тяжко побивався за своєю флейтою, сконфіскованою на користь держави під час арешту; отже, Нансі перейшла до других дверей і знову постукала.

– Хто там? – стиха відгукнувся чийсь кволий голос.

– Чи нема тут у вас маленького хлопчика? – спитала Нансі, гірко хлипнувши.

– Ні, боронь Боже! – відповів в'язень.

Тут сидів другий арештант, безпритульний старезний дідок, зланий за те, що не грав на флейті, тобто за те, що жебрав на вулиці й не заробляв собі на життя. У третій камері сидів чоловік, засуджений за те, що розносив на продаж бляшані мисочки без відповідного патента й заробляв таким чином собі на життя всупереч постанові Палати Гербової Оплати.

Але ніхто з в'язнів не відгукнувся й не міг нічого сказати за Олівера, тому Нансі підійшла просто до гладкого тюремника і з жалісними, безнадійними приговорюваннями та скаргами (іще красномовнішими завдяки відповідній жестикуляції ключем і кошиком) запитала його про долю свого любого братика.

– В мене його нема, голубонько, – відповів їй добродушний дідусь.

– А де ж він тоді? – стурбовано простогнала дівчина.

– Та його ж забрав той джентльмен.

– Який джентльмен? Господи мій милосердний! Який джентльмен?

У відповідь на ці збентежені запити дідусь оповів глибоко засмученій сестрі, як Олівера притягли до в'язниці, як він зомлів перед суддею, як його виправдали завдяки одному свідкові, який бачив, що не Олівер, а інший хлопець вкрав хустину, і як його нарешті, неприємного, відвіз до себе сам позивач, – але де він жив, сторож сказати не міг, тільки чув, що кучерові звеліли їхати в напрямку Пентонвілля.

У глибокому розпачі поточилася хисткою ходю безталанна сестра до воріт, але за брамою вона очевидячки оговталась, бо нараз пішла твердіше, а, завернувши за ріг, прожогом побігла найзаплутанішими манівцями до житла старого.

Скоро почувши про наслідки розвідки Нансі, містер Сайкс свиснув на білого пса, надягнув капелюха й похапцем, не побажавши чесній компанії доброго здоров'я, щоб не гаяти часу на зайві формальності, вийшов з кімнати.

– Ми мусимо дізнатись, де він є, голуб'ятка, ми мусимо його знайти будь-що-будь, – схвильовано говорив Феджін. – Ти, Чарлі, покрутись там і відкинь усі свої справи, доки не пронюхаєш чого-небудь про нього. Нансі, перепілочко моя, його треба знайти. Я вірю тобі й покладаюсь на тебе і на нашого на всі руки майстра Пронозу! Стійте! Стійте! – додав він, відчиняючи тремкими руками шухляду. – Ось вам гроші, діточки мої. Сьогодні мого сліду тут не залишиться. Ви вже знатимете, де мене знайти. Не залишайтеся тут ані хвилини довше, ані хвилиноньки – ну, гайда!

З цими словами він випхав їх за поріг, двічі повернув ключа, засунув двері на клямку та на засув, витяг з таємної схованки скриньку, що їй ненароком був угледів Олівер, і почав похапцем розтикати годинники й інші дорогоцінності по внутрішніх кишенях свого вбрання, – коли це щось стукнуло в двері; старий аж пополотнів.

– Хто там? – крикнув він пронизливим голосом.

– Я! – почувся голос Пронози.

– Чого тобі?

– Нансі питає, чи заманювати його до тієї халупи? – спитав Проноза.

– Аякже, хай тільки зламає його, – одказав старий. – Розшукайте, розшукайте його будь-що-будь, ось і все, а там я вже знатиму, що робити, не турбуйтеся!

Хлопець відповів, що второпав, і побіг вниз по сходах навздогін товаришам.

– Досі він ще не виказав нас, – прошепотів старий, беручися знову до своєї роботи. – Хай тільки розпустить язика у своїх нових друзів, ми йому швидко пельку заткнемо.

Розділ XIV

Як жилося Оліверові у містера Броунлоу, і віще пророцтво містера Грімвіга щодо Олівера в зв'язку з одним покладеним на нього дорученням

Після раптового викрику містера Броунлоу Олівер незабаром опритомнів; але й місіс Бедвін, і старий джентльмен старанно уникали в дальшій розмові будь-яких натяків на портрет і взагалі на все, що могло б навести його думку на його минуле й майбутнє; вони жартували, сміялися і взагалі переходили з однієї легкої, безжурної теми на другу, аби тільки не хвилювати його.

Олівер ще не настільки вбився в силу, щоб снідати за загальним столом, але другого ранку, тільки-но переступивши поріг кімнати місіс Бедвін, він прикипів жадібним поглядом до стіни, де напередодні висів портрет, з надією побачити знову обличчя чарівної жінки. Та надія його не здійснилась: портрет десь ізник.

– Так, так, його вже нема, – пояснила місіс Бедвін, помітивши його напружений погляд.

– Я це бачу, пані; а чому його забрали? – спитав Олівер.

– Так звелів містер Броунлоу, серденько; він думає, що портрет тебе даремно схвилював і може пошкодити твоєму здоров'ю, – відповіла бабуся.

– О, ні, о, ні, він мене зовсім не схвилював, пані! – скрикнув Олівер. – Мені було так приємно дивитися на нього, мені здається, що я його просто полюбив.

– Гаразд, гаразд, – добродушно заспокоїла старенька. – Ти ось тільки якомога швидше одужуй, мое серденько, і тоді ми його знову повісимо – даю тобі слово. Ну, а тепер поговоримо про щось інше.

Це було все, що Олівер довідався від неї. Старенька пані була така добра і так піклувалася про нього за його хвороби, що Оліверові не хотілося журити її, і він, широко намагаючись не думати більше про портрет, почав уважно слухати її нескінченні оповідання про її добру й милу красуню дочку, що жила на селі разом зі своїм добрим і милим красенем чоловіком, про її доброго, доброго сина, що служив за клерка в одній комерційній конторі у Вест-Індії й надсилав акуратно чотири рази на рік додому такі ласкаві та шанобливі листи, що від самої згадки про них на очі їй виступали сльози. Набалакавшись досхочу про своїх любих дітей і про свого любого чоловіка, що помер – пом'яни його душу, Господе милосердний! – лише двадцять шість років тому, бабуся незчулася, як час чакувати накопився. Після чаю вона почала вчити Олівера грати в дурника; Олівер вивчився цієї штуки в одну мить, і вони програли дуже серйозно і з великим зацікавленням аж до самого вечора, а тоді, напившись трохи теплої води з вином і заївши її рум'яною грінкою, хворий поклався спати у своє м'яке ліжко.

Щасливі це були дні! Олівер потроху одужував, а навколо нього все було таке чисте, спокійне, статечне, і всі були добрі й привітні, і після вічних свар та гармидеру, в яких точилося поки що все його життя, він почував себе мов у Бога за пазухою.

Скоро він змігся стати на ноги, містер Броунлоу купив йому новеньке вбрання, нові черевики й нову шапочку, а зі старою одежею дозволив йому зробити що завгодно; отже, він попросив добродушну покоївку (що ставилась до нього дуже ласкаво, коли він був хворий) продати всі ці речі якому-небудь тандитникові, і гроші взяти собі. Покоївка не примусила себе припрошувати, і, коли Олівер побачив з вікна вітальні, як тандитник загорнув у свій клунок його речі і подався з ними за ворота, він аж підскочив з радощів, що нарешті позбувся свого лахміття і ніколи, ніколи більше в світі його не вдягне на себе. Сказати на правду, це була не одежа, а лахміття, та й все життя своє Олівер іншої не носив, і подарунок містера Броунлоу був його першим справжнім убранням.

Одного вечора, приблизно за тиждень після події з портретом, Олівер сидів у кімнаті місіс Бедвін і вів з нею милу розмову, коли це містер Броунлоу надіслав сказати, що бажає його бачити і, якщо йому не тяжко, просить його на часинку до свого кабінету.

– Спаси й захисти нас, Боже! Помий швиденько руки, Оліверчику, стривай, ось я тебе розчешу, голуб'яточко мое! Ой, боженьку! Якби знаття, що він тебе покличе, я б тобі комірця чистенького надягла, обмила б, обчистила, ти б у мене був як огірочок! – заметушилася місіс Бедвін.

Олівер слухняно виконав усі схвилювані накази старенької, і, хоч як вона ремствувала на те, що не встигла навіть зафалдувати рюша на його сорочечці, хлопчик, минаючи всі хиби свого туалету, був дуже гарненький, тендітний, і місіс Бедвін, пильно оглянувши його з голови до п'ят, мусила-таки визнати нарешті, що він і без рюша чудесно виглядає.

Підбадьорений цією похвалою, Олівер тихенько постукав у двері кабінету. З дозволу містера Броунлоу він відхилив двері й опинився у невеличкій, переповненій книгами кімнаті, що виходила у гарнесенький садочок. Перед вікном стояв стіл, за яким у м'якому кріслі з книжкою в руці сидів містер Броунлоу. Побачивши Олівера, він відклав книжку й покликав його сісти побіч себе.

Олівер слухняно сів, мовчки дивуючись, як це деякі люди потрапляють перечитувати таку силу книжок, написаних, мабуть, для того, щоб зробити світ мудрішим (але треба сказати, що ця думка дивувала, дивує й завжди дивуватиме багатьох людей, значно досвідченіших за малого Олівера).

– А що, багато тут хороших книжечок, дитино? – мовив містер Броунлоу, слідкуючи за тим, з якою цікавістю оглядає Олівер полиці, що сягали аж по саму стелю.

– Так, дуже багато, сер, я ще ніколи не бачив такої сили.

– Якщо будеш слухняним, то їх усі перечитаєш, – ласкаво провадив дідусь, – а це тобі більше сподобається, ніж розглядати їх зверху, – а втім, не раз у раз, бо є багато книжок, у яких палітурки й корінці багато кращі за їхній зміст.

– Це десь, либонь, у он тих важких томів? – показав Олівер на тиснені золотом грубезні фоліанти на полиці.

– Е ні, не завжди так, – усміхнувся старий пан, провівши рукою по Оліверовій голівці. – Є багато книжок таких самих важких, але значно менших на око. А чи хотів би ти стати розумним-розумним і писати, як виростеш, книжки?

– Ні, сер, я волів би їх читати, – одказав Олівер.

– Що? Ти не хочеш бути письменником? – здивувався містер Броунлоу.

Олівер на хвилю замислився, а потім сказав, що все-таки, на його думку, краще бути книгарем; дідусь зареготався від широкого серця і скрикнув, що Олівер сказав крилате слово; це дуже стішило хлопчика, хоча він не зрозумів, яке саме було це слово.

– Гаразд, гаразд, не турбуйся, – заспокоїв його, трохи відійшовши, містер Броунлоу. – Ми тебе до письменництва не будемо наворачтати; краще навчимо якогось доброго ремесла – хоча б цеглу робити.

– Красно дякую, сер, – серйозно відповів хлопчик.

Старий джентльмен знову засміявся з його поважної міни й сказав щось про його дивовижний інстинкт, але, не добравши гаразд, у чому саме річ, Олівер не звернув на ці слова особливої уваги.

– А тепер, мій хлопчику, слухай уважно те, що я тобі говоритиму, – почав містер Броунлоу ще ласкавішим (якщо це взагалі було можливо), але набагато серйознішим тоном, якого Олівер від нього ще ніколи не чув. – Я говоритиму з тобою просто й прямо, бо гадаю, що ти годен мене зрозуміти не згірше за дорослу людину.

– Ні, ні, тільки не кажіть, що ви мене хочете відіслати звідси, сер, благаю вас! – скрикнув Олівер збентежений цим серйозним початком. – Не виганяйте мене на вулицю! Візьміть мене за служника, тільки дозвольте залишитися тут! Не відсилайте мене назад у те пекло. Згляньтеся на бідного хлопця, сер!

– Люба дитино, – мовив старий пан, зворушений його палким благанням, – не бійся, я тебе не залишу на волю Богу, поки ти мене сам до цього не примусиш.

– О, ніколи, ніколи, сер!

– Я теж гадаю так і сподіваюся, що цього ніколи не буде, – провадив старий джентльмен, – мене дуже часто розчаровували й дурили ті, кому я допомагав, проте я тобі чомусь вірю, і твоя доля, сам не знаю чому, мене дуже болить. Усі рідні й любі мені люди зішли давно вже в могилу, і, хоч з ними поховані щастя і радість мого життя, я не зробив зі свого серця німої труни й не замкнув його сьома замками від краших почуттів; ні – тяжкий біль лише загартував і очистив його.

Містер Броунлоу говорив стиха й більше до себе самого, ніж до хлопчика; потім замовк і замислився, а Олівер сидів біля нього, затамувавши дух, не ворухнувшись.

– Так, так, – мовив нарешті трохи веселіше старенький, – це все я кажу тобі лише тому, що в тебе молоде серце; коли ти знатимеш, скільки горя й розчарування зазнав я на своєму віку, ти, може, будеш чулішим і не завдаси мені нового жалю. Ти кажеш, що ти безрідний сирота й не маєш нікого в світі; так, усі мої довідки про тебе це підтверджують. Отже, розкажи мені все про своє життя: звідки ти родом, хто тебе виховав і як ти опинився в товаристві тих двох халамидників. Скажи мені все по правді, і тоді ти матимеш вірного друга до самої моєї смерті.

Сльози душили Олівера, і кілька хвилин він не міг спромогтися на слово; нарешті трохи заспокоївшись, він почав оповідати, як йому велося на «фермі» і як містер Бембль забрав його до Притулку, – коли це знадвору почувся нетерплячий короткий стук і покоївка сповістила, що то містер Грімвіг.

– А до мене він іде? – спитав містер Броунлоу.

– О, так, сер. Вони спитали, чи печено у нас сьогодні солодкі булочки, а коли я похвалилася, що так, то вони сказали, що залишаться пити чай.

Містер Броунлоу всміхнувся і пояснив Оліверові, що містер Грімвіг – його старий приятель і, хоч маніри в нього трохи шорсткі, він по суті дуже достойна й добра людина.

– Може, мені краще вийти, сер? – спитав Олівер.

– Ні, ні, залишайся, – відповів містер Броунлоу.

У цю хвилину двері відчинилися і на порозі з'явився, спираючись на грубезну палку, трохи кривий на ногу гладкий старий пан у синьому сурдугі, жилеті, нанкових штанах, гетрах і ширококрисому білому капелюсі з зеленою лямівкою. Дрібненько зафалдоване жабо визирало з-за його жилета, на якому теліпався довжелезний крицевий ланцюжок з ключем замість годинника.

Кінчики його білої краватки були зав'язані бантом завбільшки з помаранч. У нього було дуже рухливе обличчя, і якісь чудернацькі неймовірні гримаси щохвили перекошували його на всі лади. Говорячи, він мав звичку звішувати голову набік і скоса тим часом поглядати в протилежний бік, у такі хвилини він страшенно скидався на папугу. Саме в цій своїй улюбленій позі він і застиг на порозі кабінету з шматочком помаранчевої лушпайки у випростаній руці.

– Гляньте-но, гляньте-но сюди, чи бачите! – сердито пробубонів він. – Чи не сміх, чи не глум – досить мені переступити чужий поріг – і обов'язково перед самим моїм носом на сходах мусить валятися оце аптечне сміття. Через помаранчеву лушпайку закривів я на одну ногу – знаю, знаю, помаранчева лушпайка вкоротить мені віку! Так воно й буде, сер: помаранчева лушпайка зведе мене в могилу – щоб я свою голову з'їв, коли це не так!

Містер Грімвіг мав звичку зміцнювати цією милою обіцянкою майже кожне своє твердження, але звичка ця була досить кумедна, бо, навіть коли припустити, що з часом наукова техніка дозволить джентльменам їсти для власної втіхи свої власні голови, – голова містера Грімвіга була така величезна, що найбільший прожера в світі навряд чи здолав би умняти її за одним разом.

– Щоб я свою голову з'їв, – мовив удруге містер Грімвіг, стукаючи ціпком об підлогу. – Свят, свят, а це ще що? – скам'янів він, вгледівши Олівера, й відступив назад.

– Це малий Олівер Твіст, що про нього ми з вами розмовляли, – відповів містер Броунлоу.

Олівер уклонився.

– Що? Та невже ж це той самий хлопчисько, що лежав у гарячці? – перепитав містер Грімвіг, ще далі відступаючи. – Стривайте, стривайте! Мовчіть! – провадив він, нараз забувши навіть про свою огиду до гарячки, – Так ось хто їв помаранч! Так, так, це він їв і кинув лушпайку на сходи! Я не я, коли це не так, і коли це не так, то я з'їм свою голову – і його на придаток!

– Ні, ні, він помаранчі не їв, – сміючись, заспокоїв гостя містер Броунлоу. – Та ну бо, кладіть капелюха на стіл і погомоніть з моїм маленьким другом.

– Це не жарт, мене це он як болить, сер, – не вгавав джентльмен, скидаючи рукавиці. – На нашій вулиці завжди повно цього сміття, я знаю, його розкидає лікарів хлопець, що живе на розі. Учора ввечері якась молодиця посковзнулася на цій мерзоті і вдарилася об штахети мого садка; я побачив, як вона підвелася й глянула на його чортечий червоний лихтар; «Не йдіть до нього! – гукнув я їй з вікна. – Він душогуб! Він наставляє пастку людям». Так, так, і коли цьому неправда, то я... – І сваркий пан вдарив ціпком об землю. (Його близькі знайомі знали, що цей порух визначає ту саму обіцянку з'їсти свою голову, тільки висловлену іншим робом.)

Потім, не випускаючи з рук ціпка, він сів у крісло і почав розглядати Олівера в лорнет, що висів у нього на грудях на чорній широкій стьожді; почувавши себе об'єктом спостереження, хлопчик почервонів, як мак, і знову соромливо вклонився.

– Так це той самий хлопець? – мовив нарешті містер Грімвіг.

– Так, той самий, – відказав містер Броунлоу.

– Як ся маеш, хлопчику? – провадив гість.

– Значно краще, сер, красно дякую, – одказав той.

Почуваючи, що його приятель збирається сказати щось в'ідливе й неприємне, містер Броунлоу звелів Оліверові піти до місїс Бедвін і сказати їй, що час вже кликати до чаю; чудна поведінка гостя трохи вразила Олівера, і він був радий вийти з кімнати.

- Правда гарненький хлопчик? - спитав містер Броунлоу.

- Не знаю, - відказав старий буркун.

- Не знаєте?

- Так, не знаю. Як на мене, то всі хлопці однакові. Я знаю тільки два сорти хлопців: борошняний і м'ясовий.

- А до якого з них належить Олівер?

- До борошняного. Один мій приятель має м'ясового сінка; всі його звуть гарним, а я кажу - бридкий, жахливий хлопець: голова кругла, сам червонопикий, очі масні, руки, ноги, тулуб - такі цупкі, що сине убраннячко як не лусне; голос лоцманський, а апетит вовчий. Знаю я його - вибрудок!

- Так, так, але ж Олівер Твіст не такий - тому вам нема на що сваритися на нього, - заперечив містер Броунлоу.

- Не такий, але, може, ще гірший.

Гооподар нетерпляче кахикнув; а містерові Грімвігу від цього мов маслом по душі помазали.

- Може, ще гірший, - провадив він. - Звідки взявся цей хлопець? Хто він такий? Який він? У нього була гарячка. Ну, то що ж? Хіба гарячка - властивість тільки самих чесних людей? У поганих, бридких вона теж буває - що на це скажете, ге? Я знав одного чоловіка, повішеного на Ямайці за те, що він убив свого хазяїна. Його шістьома нападами трусила лихоманка, але ж завдяки цьому його не помилювали! Пхе! Дурниці!

Направду казати, в глибині душі містер Грімвіг мусив визнати, що Олівер назверх дуже милий і має дуже приємні і чемні манери; але в душі містера Грімвіга жив упертий, неблаганний дух суперечності, а в цю хвилину його ще дужче під'южила нахідка нещасної помаранчевої лушпайки; отже, сказавши собі раз назавжди, що ніхто в світі не сміє причеплювати йому своїх поглядів і що тільки він сам може вирішувати, який хлопець є гарний, а який поганий, містер Грімвіг з першого ж слова вирішив заперечувати своєму приятелеві.

Містер Броунлоу зізнався, що на жодне зі згаданих запитань він позитивної відповіді дати поки що не може, бо не хотів розпитувати Олівера про минуле, доки той зовсім не одужає, щоб ці спогади, бува, не зашкодили його здоров'ю; містер Грімвіг на це зловісно всміхнувся і з лукавою ухмілкою запитав, чи має звичку економка перераховувати перед сном столове срібло, бо може статися, що одного погожого ранку враз не вистачить якоїсь срібної ложки або виделки. Містер Броунлоу мав дуже палахку вдачу, проте, знаючи властивості свого друга, він стримував себе і тільки сміявся зо всіх його вибриків. За чаєм містер Грімвіг висловив цілковите задоволення з приводу добре випечених булочок і настроїв його начебто покращав; розмова поточилася рівно й сумирно без жодних ексцесів, і Олівер, що також сидів за столом, почував себе трохи вільніше у присутності цього сердитого старого пана.

- А коли ж ви збираєтесь послухати повне й правдиве оповідання про життя й пригоди Олівера Твіста, сер? - спитав містер Грімвіг наприкінці чаювання, поглядаючи скося на Олівера.

- Завтра, - відповів містер Броунлоу, - я волію вислухати його наодинці. Прийдеш до мене, серденько, о десятій ранку.

- Так, сер, - відповів трохи нерішуче Олівер, знову ніяковіючи під пильним поглядом містера Грімвіга.

- Слухайте сюди, - прошепотів той на вухо господареві, - хлопець до вас завтра не прийде, ви чули, як він вагався відповідати вам. Він дурить вас, мій бідний друже.

- Заприсягну, що він не бреше, - палко відповів містер Броунлоу.

- Якщо він не бреше, то щоб я... - і ціпок красномовно стукнув об підлогу.

- А я життям своїм ручусь, що він каже правду! - і містер Броунлоу стукнув кулаком об стіл.

- А я головою ручусь, що він бреше, - стукнув об стіл кулаком містер Грімвіг і собі.

- Побачимо! - скрикнув містер Броунлоу, ледве стримуючи горючий гнів.

- Побачимо, побачимо, - одказав містер Грімвіг із задирливою ухмілкою.

Але зрадлива доля снувала свою тканину: саме на цю хвилю до кімнати увійшла місіс Бедвін з пакушком книг, що їх містер Броунлоу купив того ранку в книгаря, вже відомого читачам цієї повісті; вона поклала пакунок на стіл і обернулася вже до дверей, але містер Броунлоу спинив її.

- Затримайте посланця, мені не все потрібне, дещо я маю повернути.

- Він уже пішов, сер, - відказала місіс Бедвін.

- То заверніть його швидше, - звелів містер Броунлоу, - книгар бідний, а за книжки не заплачено; до того ж кілька примірників я відішлю йому назад.

Посланця кинулися доганяти. Олівер побіг в один бік, покоївка в другий, а місіс Бедвін, стоячи на порозі, голосно гукала на нього, але його вже поминай як звали, і Олівер з покоївкою повернулися з порожніми руками.

- Ах боже мій, який жаль, я так хотів іще сьогодні повернути йому ці книжки! - скрикнув містер Броунлоу.

- Хай їх віднесе Олівер, - з іронічною ухмілкою порадив містер Грімвіг, - він їх звичайно приставить у цілості й схороні.

- Дозвольте, дозвольте віднести їх мені, сер: я духом упораюся з ними, - попросив Олівер.

Старий пан саме збирався сказати, що Олівер не піде ні в якому разі, але насмішувате кахикання містера Грімвіга умить змінило його рішення: Олівер швидко і справно виконає доручення і таким чином раз назавжди покладе край неправдивим підозрам старого.

- Так, ти підеш до книгаря, мое серденько, - сказав містер Броунлоу. - Ось принеси мені з кабінету пакунок книжок, що лежать у мене на столі.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию (http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=23299545&lfrom=362673004) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.

notes

Примітки

1

Принаймні, так воно було на той час.